

Ota Pavels sagovärld

Licentiatavhandling
vid Slaviska institutionen,
Stockholms universitet
VT 2014-01-22
av
Eva-Kersti Almerud

Handledare:
Fil dr Tora Hedin

OTA PAVELS SAGOVÄRLD

Innehållsförteckning

Inledning

1. Pavelforskningen
2. Teoretisk bakgrund
 - 2.1 Begreppet saga
 - 2.2 Den tjeckiska sagan
 - 2.3 Karel Čapeks essäer om sagan
 - 2.4 Gérard Genettes paratexter
 - 2.5 Vladimir Propps funktioner
3. Biografi
 - 3.1 Uppväxt och familjeliv
 - 3.2 Arbete och yrkesliv
 - 3.3 Sjukdomen
 - 3.4 Litterärt genombrott
4. Språk och stil
5. Analys
 - 5.1 Dukla bland skyskraporna
 - 5.2 En låda full med champagne
 - 5.3 De vackra rådjurens död
 - 5.4 Hur jag mötte fiskarna
 - 5.5 En bågare från Gud
 - 5.6 Sellerikungens son
 - 5.7 Näranalys av Sagan om Raška
6. Receptionen av Ota Pavels verk
7. Avslutning

Inledning

Första gången jag kom i kontakt med Ota Pavels verk var sommaren 1987. Filmen *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död)¹ visades och jag blev rekommenderad att läsa boken innan jag såg filmen. Den bok som sattes i händerna på mig heter *Fialový poustevník* (Den violette eremiten) och är den första samlingsutgåvan av böckerna *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna). Jag fångades både av sagoatmosfären i böckerna och Ota Pavels sätt att förmedla den, vilket fick mig att läsa mer av författaren. Sedan dess har det gått ett antal år, sammetsrevolutionen har ägt rum och mer litteratur har kommit ut – även av och om Ota Pavel.

Ett syfte med denna avhandling är att visa utvecklingen i Ota Pavels författarskap och därmed även hans utveckling mot vad jag betraktar som höjdpunkten i hans verk, *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška; 1974). Jag refererar även till den tidigare Pavelforskningen, som visar att folkdiktningen rent allmänt spelar en stor roll för Ota Pavel. Eftersom särdrag från sagan genomsyrar Pavels verk, har jag renodlat min närläsning och koncentrerat den på sagemotiven för att åskådliggöra likheterna med folksagan.

I den tjeckiska litteraturen om Ota Pavel talas det om hans ”povídky”. Ordet povídka kan översättas med ”novell” eller ”berättelse”, och jag har valt ordet berättelse. Ota Pavel definierade själv ordet povídka på följande sätt:

Reportaget – sanningsberättelsen, det är som när man går på en väg genom skogen och varken får eller kan vika av till vänster eller höger. Och berättelsen – det är som när man går sicksack genom den där skogen. Där finns mer frihet, mer

¹ Regi Karel Kachyňa 1924–2004

fantasi, men det är också svårare och vackrare.² (Ždímal 2000:64)

I Ord & Bild 16 november 2012 skriver Beata Agrell om ordet novell bl.a. följande: ”Den mest användbara definitionen av korthet har nog amerikanen Edgar Allan Poe givit, själv novellförfattare och poet: en novell – en short story – skall kunna läsas i en enda sittning, utan avbrott (...) Novellens konstnärliga effekt bygger nämligen på enhet och koncentration, och den effekten tål inga avbrott. (...) Det finns inte plats för en komplex intrig, utförliga beskrivningar eller flertaliga karaktärer. Novellen fokuserar därför vanligen en händelse eller situation, en konflikt, en miljö, och en eller ett fåtal karaktärer.” Ovanstående stämmer i vissa drag in på Pavels berättelser, men inte helt. Ota Pavel håller sig till vissa teman, som exempelvis sport och familjen. Det gör att vi ofta träffar samma personer i hans berättelser, särskilt i dem som handlar om familjen, och då blir slutet och början mer svävande. Därför är det mer befogat att använda begreppet berättelse, som i NE definieras sålunda: ”framställning i tidsföljd eller annan naturlig ordning av väsentliga omständigheter (hos ngn helhet) vanl. händelseförlopp e.d.: *prosaberättelse; söndagsskoleberättelse; en ~ om frihetskampen; en ~ på folkspråket; ~ inför domstol.*”

Oavsett om Ota Pavel skrev om sport eller om sin familj är det skönlitterära draget starkt närvarande. Ett genomgående drag i Pavels författarskap är också att hans huvudpersoner strävar mot ett mål. Han beskriver deras med- och motgångar samt deras utveckling på väg dit. Och det är just vad sagan handlar om, den skildrar utvecklingsförlopp och mognadsprocesser (Lüthi 1994)³. Ota Pavels berättelser skulle sålunda kunna betraktas som sagoberättelser eller sagor, eftersom de är starkt påverkade av sagan och dess form.

² Reportáž – povídka pravdy, to je jako když jdeš po cestě lesem a nesmíš a ani nemůžeš uhnout nalevo nebo napravo. A povídka – to je jako když se pustíš tím lesem křížem-krážem. Je v tom víc volnosti, víc fantazie, ale je to i těžší a krásnější.

³ Max Lüthi (1909–91), var schweizisk litteraturvetenskapsman och folklorist. Ett av hans främsta verk är *Det var en gång. Om folksagens väsen.*

När det gäller Ota Pavels verk talar tidigare forskning (Uhlířová 1979/1) om hans två ”genrer”: sportprosan och minnesprosan. Gränsen mellan dessa är dock flytande, och jag menar att man kan kalla allt vad Pavel skrev för minnesprosa. I böckerna om sport rör det sig om idrottsmäns minnen och intervjuer med dem. I de självbiografiska böckerna – *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna), handlar det om Ota Pavel och hans familj. I vissa av berättelserna i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) är Ota Pavel själv inte född eller också var han för liten för att kunna minnas. Den boken handlar i första hand om Pavels fars minnen och har i stor utsträckning kommit till genom intervjuer. De flesta av berättelserna i *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna) utgår dock från Pavels egna minnen.

I större delen av den forskning som finns om Pavel pekar man på den starka påverkan av folkdiktningen och menar att det finns betydligt fler inslag av sagan i *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna) än i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död, jfr Uhlířová 1984 s. 19).

Min hypotes är att vare sig Pavel skriver om en fisketur med sin far eller en cyklist med åderbrock använder han sig av sagoformen. Det gör han med hjälp av sina minnen. Via narratologiska metoder, språklig analys och närläsning vill jag visa hur och varför Ota Pavel bygger upp sina berättelser som sagor/sagoberättelser.

Tyngdpunkten i min studie ligger på sagoteori, biografi inklusive yrkesliv samt analys. Jag analyserar reportagen löpande i biografien, eftersom jag anser att det visar Pavels litterära utveckling tydligast. I analysdelen tar jag bara upp de av Ota Pavels berättelser som gestaltas i bokform.

Förutom inledning och avslutning innehåller mitt arbete 6 olika kapitel. Kapitel 1 ägnar jag åt Pavelforskning. I kapitel 2 tar jag upp den teoretiska bakgrunden och presenterar begreppet saga, den tjeckiska sagan, Karel Čapeks sagoessäer, Gérard Genettes paratexter och Vladimir Propps funktioner. Kapitel 3 innehåller Pavels biografi samt hans sjukdom, arbete

och yrkesliv. Kapitel 4 ägnar jag åt Ota Pavels språk och stil och föregriper analyserna. I kapitel 5 analyserar jag i kronologisk ordning Pavels verk och i kapitel 6 visar jag hur böckerna mottogs när de kom ut.

1. Pavelforskning

Det publicerade materialet om Ota Pavel som refereras till i mitt arbete omfattar författarlexikon, litteraturhistoriska verk och essäer, recensioner och vetenskapliga studier, minnesteckningar och stilanalyser, förord och efterord. De vetenskapliga studierna utgörs främst av examensarbeten och två doktorsavhandlingar. I övrigt har det publicerats en liten brevsamling (Ždímal 1989 och 2000), en populärvetenskaplig minnesutgåva (Brúna 1990) och åtta biografier: Brúna 1990, Pavlová 1993, Fiala 1998, Brúna 2000, Pechová 2000, Peterová 2000, Peterová 2001 och Lustig 2003.

En av de forskare som ägnat sig åt Ota Pavel är Bohumil Svozil. Han är en av de ansvariga utgivarna för första upplagan av *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och gjorde urvalet av berättelserna till skolutgåvan *Zlatí úhoři* (Gyllene ålar), som han också skrev efterordet till. Samma sak gällde den samling sportberättelser som fick titeln *Výstup na Eiger* (Bestigningen av Eiger) – även den avsedd för skolan. 1991 kom *Zlatí úhoři* (Gyllene ålar) ut i en tredje och reviderad upplaga sammanställd av Svozil. Han hade också försett den med ett nytt efterord. 1995 publicerades en ny version av *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död)⁴. Bohumil Svozil hade återigen gjort urvalet och sammanställt boken samt skrivit ett efterord. Svozils efterord till *Fialový poustevník* (Den violette eremiten) har titeln *Svět próz Oty Pavla* (Ota Pavels prosavärld), innehåller en djupgående analys av Pavels verk och ingår också i Svozils essäsamling *Próza obrazná i věcná* (Bildlig och saklig prosa; 1995) tillsammans med bl.a. *V prostoru tvorby Oty Pavla* (I Ota Pavels verks utrymme)⁵. 2003 gav ut *Krajiny života a tvorby Oty Pavla* (Landskapen i Ota Pavels liv och verk), den första litterära monografin om Pavel.

⁴ Boken är ett samlingsverk och innehåller berättelser ur De vackra rådjurens död och Hur jag mötte fiskarna.

⁵ Tidigare utgiven i Almanach autorů A 1991 č. 2.

2008 kom Martina Růžičkovás bok *Ota Pavel – osobnost dvou tváří* (Ota Pavel – en personlighet med två ansikten). Även litteraturforskaren Marie Uhlířová har ägnat sig ingående åt Ota Pavel. Förutom avhandlingen *Mezi reportáží a beletrií* (Mellan reportage och skönlitteratur; 1979) har hon publicerat essäerna *Povídky Oty Pavla* (Ota Pavels berättelser)⁶, *Sportovní tematika v díle Oty Pavla* (Sporttematiken i Ota Pavels verk)⁷ och *Folklórní vlivy v literární tvorbě Oty Pavla* (Påverkan av folklöre i Ota Pavels litterära verk)⁸.

Ett viktigt bidrag till Pavelforskningen är Veronika Kamenskás kandidatuppsats *Příběhy Oty Pavla jako pohádky pro dospělé* (Ota Pavels berättelser som sagor för vuxna; 2006). Som framgår av titeln är hennes teori att man skulle kunna se Ota Pavels berättelser som sagor för vuxna. Hon anser att titlar som *Jak Bohoušek Váňa oplatil hořký slzy Marušky Kettnerový* (Hur Bohoušek Váňa hämnades Maruška Kettnerovás bittra tårar) och *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna) är exempel på detta. Sådana titlar är väldigt vanliga i tjeckiska folksagor och återfinns bl.a. hos Božena Němcová: *Jak se učil Honzík latinsky* (Hur Jöns lärde sig latin). Enligt Kamenská leder den här typen av titlar tankarna till sagor. (Kamenská 2006) Kamenská tar också upp det faktum att Ota Pavel använder sig av sagogestalter som kung, prinsessa, djävul, näck och Baba-Jaga (Kamenská 2006, se mer om sagans gestalter på s. 9).

Flera av Kamenskás tankar behandlas utförligare i analysen, bl.a. parallellerna till den folkliga berättaren. I stället för att konstruera en händelse framför han bara det han minns eller vad han hört. Han ger nytt liv åt det som hänt, så att det låter som om det hände på samma sätt som det berättas. Enligt Veronika Kamenská ger Ota Pavels historier samma intryck (Kamenská 2006). Hon hävdar att Ota Pavel antar rollen av folklig

⁶ I: Česká literatura 1979/1.

⁷ I: Česká literatura 1981/2.

⁸ Ett föredrag som Marie Uhlířová höll på Bezručova Opavas 27:e vetenskapliga konferens 12–13 september 1984. Ingår i *Tradice lidové slovesnosti v současné literatuře* (Folkvitterhetens traditioner i modern litteratur), en antologi från konferensen.

berättare. Han riktar sig ofta direkt till läsaren och skapar på så sätt ett intimt tilltal som får läsaren att känna sig berörd. Se mer på s. 105.

De övriga publicerade studierna om Ota Pavel bygger delvis på Svozils och Uhlířovás forskning, men jag refererar till en del av dem i mitt arbete, främst ovan nämnda Veronika Kamenská.

2. Teoretisk bakgrund

I det här avsnittet ges en närmare presentation av de teorier jag utgår från i analysen. Där refererar jag till den tjeckiske författaren Karel Čapek och några av hans tankar om sagans väsen, den franske litteraturteoretikern Gérard Genettes paratexter samt den ryske folkloristen Vladimir Propps strukturalistiska sagoanalys. Jag analyserar Pavels kapitelrubriker, eftersom jag anser att de bidrar till att ge intrycket av att både hans familjeprosor och sportberättelser kan uppfattas som sagor.

Innan jag går närmare in på teorin ska jag ge en kort bakgrund till begreppet narratologi. Den uppstod omkring 1966 och har sin bakgrund bl.a. i den ryska formalismen, semiotiken och strukturalismen. 1966 kom också den franske litteratur- och språkforskaren Algirdas Julien Greimas (1917–1992) *Sémantique structurale*, som innehåller många narratologiska begrepp. Vladimir Propp, som analyserade ett hundratal ryska folksagor, kan ses som en pionjär, men bakom den moderna narratologin ligger bl.a. den franske kritikern Roland Barthes (1915–1980) och den bulgariske litteraturforskaren Tzvetan Todorov. Termen narratologi myntades av Tzvetan Todorov i *Grammaire du Décameron* och utvecklades av Gérard Genette i *Figures III* (Aspelin 1975).

2.1 Begreppet saga

Folksagan är en genre inom folkdiktningen och dess funktion är i första hand underhållande. Ursprungligen var folksagan tänkt för vuxna, men på 1600-talet började man i Europa skriva sagor för barn. Ett exempel är Charles Perraults sagoutgåva från 1697. Ungefär samtidigt uppstod

konstsagan i Frankrike, och på 1700-talet dominerade den litteraturen i de högre kretsarna. (NE).

Undersagan, som ovan nämnde Vladimir Propp ägnat ingående studier, är den saga vi i första hand förknippar med termen folksaga. Här finns övernaturliga motståndare, självdukande bord, sjumilastövlar, styrkedrycker osv. Undersagan har funnits i alla sentida och äldre kulturer och till dess kännetecken hör en logisk uppbyggnad som fokuserar på huvudpersonen samt ett lyckligt slut. Som muntlig tradition försvann den i Sverige i början av 1900-talet men är förebild till den litterära konstsagan. (NE/Herranen 1995)

När det gäller sagans gestalter har Vladimir Propp en speciell term för dessa, *dramatis personae*, och som jag nämner på s. 109 anser han att man kan studera en folksaga utifrån deras funktioner. Propps *dramatis personae* är följande: *Skurken*, *Givaren*, *Hjälparen/Den magiske agenten*, *Prinsessan och hennes far*, *Avsändaren*, *Hjälten* och *Den falske hjälten* (Propp 1968/2009). Karel Čapeks benämningar på sagans gestalter skiljer sig något från Propps: *Hjälten*, *Prinsessan*, *Askungen*, *Den förtrollade*, *Den onde*, *Slughuvudet*, *Dummerjös*⁹ (Čapek 1984:122–126).

Hjälten är alltid huvudpersonen i sagan och han har också vapen som hjälper honom att besegra motståndaren. Ota Pavels vapen är adekvata om än inte alltid traditionella, och jag går närmare in på det i min analys. Men även *hjälparen* har en stor roll i sagan. Han bistår hjälten när denne ska utföra sina dåd, varvid han använder sina speciella egenskaper och erfarenheter. I Pavels sportberättelser representeras hjälparen ofta av en tränare, annars kan det röra sig om familjemedlemmar, som en mamma, en pappa eller en maka. (Kamenská 2006) En annan viktig roll i sagan intar *givaren*, som är närbesläktad med hjälparen. Ibland kan en och samma person i en saga fungera som både hjälpare och givare (se s. 50)

2.2 Den tjeckiska sagan

Sagan utgör en del av prosafolkdikten och alltså av folkdiktningen rent

⁹ *Hrdina*, *Princezna*, *Popelka*, *Zakletý*, *Zlý*, *Chytrák*, *Hloupý Honza*.

allmänt. Folkdiktningen har alltid varit betydelsefull i Tjeckien och den var viktig för att upprätthålla den nationella medvetenheten och det tjeckiska språket redan före den tjeckiska pånyttfödelsen. Då återvände många av författarna till folkdiktningen bl.a. genom att imitera folklorens uttryck (PČL).

Inom den tjeckiska litteraturteorin finner vi termen *Berättelse ur livet*^{10 11}. Den definieras i *Slovník literární teorie* (Litteraturteoretisk uppslagsbok) som ”ett folkloristiskt begrepp myntat av J. Polívka¹², som betecknar en levande folkprosagenre, berättande av en verklig händelse ur livet, som berättaren antingen själv upplevt, varit ögonvittne till eller hört om av någon. Tematiskt delas *b.u.l.*¹³ in i berättelser med historiska ämnen, med ämnen ur vardagslivet samt humoristiska berättelser. *B.u.l.* brukar vara ett tacksamt material för konstnärligt litterärt skapande ...”¹⁴

Som redan nämnts finns det många inslag av folksagan i Ota Pavels verk. Eftersom han dessutom alltid skrev om det han upplevt eller fått berättat för sig, antingen direkt av exempelvis fadern eller via intervjuer, ligger det nära till hands att använda termen Berättelse ur livet för hans noveller.

Den tjeckiska folkdiktningen har haft stor påverkan på den tjeckiska konstsagan. Till dem som haft störst betydelse för folksagens/sagens utveckling hör Karel Jaromír Erben och Božena Němcová (se även s. 25). Karel Jaromír Erben (1811–1870) var en tjeckisk motsvarighet till bröderna Grimm och samlade bl.a. tjeckiska sagor, som han återberättade. Han skrev också studier om slavisk mytologi. Sina sagor gav Erben bl.a. ut i samlingen *Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních*

¹⁰ *Povídka ze života.*

¹¹ I *Slovník literární teorie* används även termerna *Vyprávění ze života* (Berättande ur livet) och *Vzpomínkové vyprávění* (Minnesberättande).

¹² Jiří Polívka (1858–1933) var tjeckisk filolog och folklorist. Han var professor i slaviska språk vid Karlsuniversitet i Prag från 1895 och är främst känd för verket *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm* i fem delar (1913–1932) som han gav ut tillsammans med Johannes Bolte.

¹³ Berättelse ur livet. Min anmärkning

¹⁴ *folkloristický pojem J. Polívky, označující živý žánr lidové prózy, vyprávění skutečné příhody ze života, kterou vyprávěč buď sám prožil, jejímž byl očitým svědkem anebo o níž od někoho slyšel. Podle tematiky se p.z.ž.dělí na vyprávění s náměty historickými, s náměty z každodenního života a na vyprávění žertovná. P.z.ž.bývají vděčným materiálem pro umělou literární tvorbu ...*

(Hundra slaviska folksagor och sägner på originaldialekter; 1865). (PČL) Hans mest berömda verk är dock diktsamlingen *Kytice z pověstí národních* (En bukett av nationella sägner) som kom ut första gången 1853. Boken innehåller 13 dikter med mytologiska inslag, ibland mycket grymma som exempelvis i *Polednice* (Middagshäxan). Här hotar en mor sin lille son med Middagshäxan för att få honom att lyda, och dikten slutar: ”(...) avšak dítě – zalknuté.” (... medan barnet – kvävts.)

Božena Němcová (1820–1862) var samtida med Erben. Även hon var sagoupptecknare, men hon skrev också realistiska landsbygdsberättelser med romantiska inslag. Huvudpersonen var oftast en kvinna. Höjdpunkten i Němcovás verk är *Babička* (Mormor; 1855). Se vidare s. 25-26. Här berättar Němcová minnen från ungdomen och livet på landsbygden. Hjältinnan är hennes egen mormor, som tillbringade sina sista levnadsår i Staré Bělidlo och i sin dotters familj tog hand om barnbarnen inklusive Božena Němcová själv. Němcovás första litterära försök var förutom några fosterländska dikter resultatet av hennes sagouppteckning. Sagorna kom ut under titeln *Národní báchorky a pověsti* (Nationella sagor och sägner; 1845–1847). Hon återgav dock inte sagorna exakt utan gav dem en ny konstnärlig form, som uttryckte hennes ideal och föreställningar om livet på den tjeckiska landsbygden (PČL).

Medan Erben och Němcová bearbetade sina sagouppteckningar på ett traditionellt sätt, var Václav Tilles (1867–1937) metod mer modern. Han präglade sina sagor med en konstnärligt litterär utformning och moderniserade språket i dem. Tille studerade på Karlsuniversitetets filosofiska fakultet i Prag och blev filosofie doktor 1889. Senare arbetade han som praktikant på universitetsbiblioteket i Prag. 1896 kom hans första berättelser under pseudonymen Václav Říha ut. Under sitt liv företog Tille också många resor, bl.a. till Innsbruck och Paris. När han gick i pension 16 februari 1937, samma dag som han fyllde sjuttio år, hade han en karriär bakom sig både som akademisk bibliotekarie, författare och universitetslärare.

Václav Tilles verk var omfattande, och jag vill här nämna några av

hans böcker. 1909 kom *České pohádky do roku 1848* (Tjeckiska sagor till år 1848), 1911 boken *Božena Němcová*, 1919 *Knižka o Boženě Němcové* (En bok om Božena Němcová) och 1921 *Verzeichnis der böhmischen Märchen von Václav Tille*. 1929 kom *Soupis českých pohádek I* (Förteckning över tjeckiska sagor I), 1934 del II/1 av sagoförteckningen och 1937 del II/2. 1987 kom ett urval sagor ut i samlingen *Knižka pohádek Václava Říhy* (Václav Říhas sagobok) och så sent som 2009 kom samlingen *Nejhezčí pohádky o princeznách* (De vackraste sagorna om prinsessor).

En sagoförfattare som opponerade sig mot traditionen var Josef Lada (1887–1957; Barnboken s. 15). Han var en känd bokillustratör men skrev också s.k. antisagor. Ett exempel på dessa var *Pohádky naruby* (Aviga sagor; 1939), som han skrev om och gav ut på nytt med titeln *Nezbedné pohádky* (Rackarsagor; 1946). Lada är dock främst känd för sina bilder/illustrationer. Hans vyer föreställer det tjeckiska landskap som han själv kom ifrån, och han avbildar ofta folkliga motiv som exempelvis näcken. (Barnboken s. 62–63) Hans motiv återfinns både i sagoböcker, pekböcker och på vykort. Till varje jul och påsk säljs mängder av hans vykort. Jag tar upp mer om Josef Ladas sagor på sidan 18.

När det gäller den moderna tjeckiska konstnsagan finns det annars två olika varianter (Barnboken s. 35). Den ena kan betecknas som intellektuell och använder sig av ordlekar och absurd humor. Den andra bygger på folksagan. Hit hör exempelvis Václav Čtvrtek (1911–1976). Čtvrtek är mycket omtyckt i Tjeckien och en av hans hjältar är den ädle rövaren Rumcajs. Jag tar även upp Václav Čtvrtek på sidan 19.

2.3 Karel Čapeks essäer om sagan

Även författaren Karel Čapek (1890–1938) var fascinerad av folksagan och använde sig av den. I sin bok *Devatero pohádek* (Nio slags sagor; 1932) tar han upp vissa av sagans gestalter som kung, rövare, näck men också mer vardagliga personer som polis, brevbärare och doktor. Han sätter in samtliga dessa personer i moderna sammanhang men ändå har berättelserna drag av den klassiska sagan. Karel Čapek skrev också om sagoteori. Hans

essäsamling *Marsyas*¹⁵ (Čapek 1984:96ff) innehåller bl.a. de tre essäerna *K teorii pohádky* (Till sagans teori), *Několikero motivů pohádkových* (Några sagomotiv) och *Několik pohádkových osobností* (Några sagopersonligheter). Här klargör han inte bara sagans väsen utan skapar också en egen sagoteori. Nedan återger jag Čapeks teori i förkortad version. Jag tar bara upp de två första essäerna.

Den första heter således *K teorii pohádky* (Till sagans teori) och här presenterar Čapek olika sagoteorier. Han påpekar att man på 1700-talet betraktade sagorna med ett visst överseende och att romantiken såg dem som all poesis urkälla. Efter romantiken kom vetenskapen och bl.a. Benfey¹⁶, som hävdar att alla sagor kommer från Indien (Čapek 1984:96). E. B. Tylor¹⁷ och Andrew Lang¹⁸ företrädde den etnografiska teorin och ansåg att sagorna är rester av uråldriga mytologier (Čapek 1984:97). Enligt Tylor och Lang har alla sagor uppstått ur samma religiösa förutsättningar. (Čapek 1984:98) Čapek tar också upp Laistners¹⁹ psykologiska teori: sagorna beror på drömmar, där vi flyger, blir förföljda och måste utföra omöjliga uppgifter (Čapek 1984:98–99). Benfey söker med sin filologiska teori stoffets sammanhang och ursprung. Den engelska teorin ser sagan som ett etnografiskt faktum och tar bortser från dess poetiska värden. Den psykologiska metoden betraktar sagan som en produkt av fantasin, där det finns verkliga upplevelser som exempelvis drömmar och ångesttillstånd (Čapek 1984:99).

Čapek nämner även något som nästan alla sagor har gemensamt: en viss distans. Det var en gång, bakom nio berg och floder, det var en gång en hjälte som begav sig ut på en lång resa och i världens ände eller i en annan värld utspelar sig

¹⁵ Marsyas var i grekisk myt en faun i Frygien.

¹⁶ Theodor Benfey (1809–81) var tysk språkvetare och blev professor i Göttingen 1862. Hans utgåva av "Pañca-tantra" 1859 blev epokgörande och inledde vad man kallar sagoforskningens indologiska fas.

¹⁷ Sir Edward Burnett Tylor (1832–1917), brittisk antropolog och kulturhistoriker, betraktas som en av antropologins grundare. Han hävdade bl.a. att kulturelement eller föreställningar från tidigare stadier av kulturell utveckling finns kvar i den aktuella kulturen.

¹⁸ Andrew Lang (1844–1912) var skotsk skriftställare, etnograf och religionshistoriker. Han skrev också egna konstsagor och gav ut en serie folksagosamlingar.

¹⁹ Ludwig Laistner (1845–1896) var tysk skriftställare och sagoteoretiker.

sagans handling (Čapek 1984:101). Till distansen i tid och rum hör också en social distans. Sagan handlar ju oftast om kungar, prinsessor eller människor som lever utanför den sociala gemenskapen som eremiter, trollkarlar osv. Men sagornas värld måste enligt Čapek varken vara fantastisk eller övernaturlig, den ställer sig bara utanför den verklighet vi kan kontrollera. Den hamnar inte i strid med erfarenheten eftersom den är utom räckhåll. (Čapek 1984:102) Karel Čapek påpekar också att vi lätt förknippar ordet sagovärld med jättar, drakar, trollkarlar, livets vatten, talande djur, sjumilastövlar osv. Men det finns otaliga sagor som inte innehåller något övernaturligt eller förtrollat. Varken Askungen eller Dummerjöns är övernaturliga väsen och ändå hör de till sagovärlden lika mycket som Baba-Jaga och fågeln Grip²⁰. Alltså beror enligt Čapek sagornas överklighet inte på att sagorna intas av magiska krafter och övernaturliga varelser. Däremot befinner sig magiska krafter och övernaturliga varelser i sagorna för att de har tillräckligt med plats i deras överkliga värld. (Čapek 1984:103)

Enligt Karel Čapek kan sagorna delas upp i korta och långa. Korta sagor är inriktade på en bestämd poäng, som kan vara ett verbalt skämt, en sensmoral eller ett sedelärande exempel. Exempel på korta sagor är fabler, anekdotiska sagor och liknelser (Čapek 1984:109). Den långa sagans uppgift är att fångsla lyssnaren med hela sitt förlopp, vilket innebär att den kräver handling. Det är alltid en person som bär handlingen framåt och det är den personen som får all sympati (Čapek 1984:110). Resten är kamp, äventyr, övervinnande av hinder och uthållighet i prov. I långa sagor finns alltid hoppet om ett lyckligt slut – hjälten får prinsessan eller skatten och lever lycklig resten av sitt liv. Men även när det gäller motiven måste man tänka på den distanserade, överkliga sagovärlden. Čapek anser att motiven tar sin tillflykt till sagan som om de skulle avsäga sig verkligheten – för att förbli fiktion (Čapek 1984:111).

Sagomotiven består av gammal mytologi, sociala traditioner och seder som inte längre finns, fortsätter Čapek. Det rör sig om hjältemod och ridderskap, äventyr och fjärran länder – men också drömmar, med vilka människan sedan urminnes tider kompenserar den otillräckliga verkligheten. De drömmar som vi

²⁰ Baba-Jaga och fågeln Grip är Čapeks exempel. Moderna exempel är bl.a. Harry Potter och Sagan om ringen.

alla har står i alltför plågsam motsats till verkligheten för att vi ska kunna uttrycka dem annat än som fiktion (Čapek 1984:111–112). Men det finns också enstaka sagor eller sagocykler där det finns spår av en genial och personlig idé. I dessa sagor finns exempelvis en religiös mognad och en intellektuell överlägsenhet som inte kan ha varit kollektiv egendom från början. Ursprunget till en stor rad sagor ligger i att någon tänkte ut dem, på samma sätt som någon tänkte ut Don Quijote eller Gulliver (Čapek 1984:112–113).

Det är svårare att definiera begreppet sagomotiv, eftersom det tycks finnas ett oändligt antal sådana.²¹ I essän *Několikero motivů pohádkových* (Några sagomotiv) tar Karel Čapek upp de 11 han betraktar som mest frekventa: *Den uppfyllda önskan, Gåvan, Slumpen, Fyndet, Trollspöet, Hjälpen, Hindren, Framgången, Övermåttet, Den andra världen, Den goda gärningen*.²² (Čapek 1984:116–121)

2.2 Gérard Genettes paratexter

Fransmannen Gérard Genette (1930–) är litteraturteoretiker, strukturalist och en av de främsta moderna narratologerna. Ett av hans främsta verk är *Seuils* (1987), som kom ut på engelska 1997 med titeln *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Exempel på paratexter är enligt Genette titel, förord, illustrationer och kapitelrubriker. Enligt Genette fungerar även en översättning av en text som paratext. Paratexter är allt utanför texten som hjälper läsaren att förstå den. Enligt Genette kan en fiktionstext definieras genom ”paratextuella markörer”. Dessa ska hjälpa läsaren att klassificera det han läser som fiktion eller fakta (Genette 1997). I ett litterärt verk finns enligt Genette förutom huvudtexten också information om verket, vilket hjälper läsaren att förstå det, som exempelvis utgivarens förord, författarens namn, andra boktitlar av författaren, dedikationer, recensioner, motton i

²¹ Sagoforskaren Stith Thompson (1885–1976) tar i sitt motivindex för folksagor upp 23 huvudavdelningar. Varje sådan avdelning har han sedan delat in i ett antal ämnesområden och dessa har han i sin tur brutit ner ytterligare. På det sättet uppstår ett oändligt antal sagomotiv.

²² *Splněné přání, Dar, Náhoda, Nález, Čarovný proutek, Pomoc, Překážky, Úspěch, Přemíra, Jiný svět, Dobrý skutek.*

början av en bok eller ett kapitel, noter och eftertexter. Jag har särskilt valt att se på kapitelrubriker, eftersom även de kan betecknas som paratexter.

Kapitelrubriker är en kortare eller längre ingress till ett kapitel och visar till skillnad från vanliga titlar vad ett kapitel/en berättelse handlar om. Kapitelrubriker har alltid förekommit i folksagorna, de torde ha varit extra väsentliga när sagorna berättades ”vid lägerelden” och berättaren använde dem som en presentation av vad som skulle hända. Hos Bröderna Grimm finns många olika varianter av kapitelrubriker. En del av deras sagouppteckningar har korta betecknande titlar, som de kända *Askungen*, *Törnrosa*, *Rödluvan*, *Snövit* och *Sötgröten*. Dessa titlar beskriver förvisso vad sagan ifråga kommer att handla om, men här handlar det mer om en antydan. Andra sagor har längre och mer beskrivande titlar, som *Grodkungen eller Henrik Med järnbanden*, *Vargen och de sju killingarna*, *Om fiskaren och hans hustru*, *Den tappre lille skräddaren*, *Gåsvarterskan vid källan*, *När katt och råtta skulle hålla ihop*, *De tre små dvärgarna i skogen*, *Skräddaren i himmelriket* och *Sex kan ingen stå emot*.

Karel Jaromír Erben har givit sina sagor liknande rubriker. Exempel på dessa är: *Tři zlaté vlasy děda Vševěda* (Farfar Allvetandes tre gyllene hår), *Pták Ohnivák a liška Ryška* (Fågeln Eldbärare och räven Filur), *Hrnečku, vař!* (Koka, gryta!) och *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* (Den Långe, Den Brede och Den Skarpsynte). Hos Božena Němcová finner vi titlar som *Jak se učil Honzík latinsky* (Hur Hans lärde sig latin), *Pohádka o Palečkovi* (Sagan om Tummeliten), *O hloupém Honzovi* (Om Dummerjöns), *Potrestaná pýcha* (Den straffade stoltheten), *Čertův švagr* (Djävulens svåger) samt *O mluvícím ptáku, živé vodě a třech zlatých jabloních* (Om en talande fågel, levande vatten och tre gyllene äppelträd). (Se mer om titlar på s. 7.) Kapitelrubriker förekommer också ofta i barnböcker/konstsagor, men även i vuxenlitteraturen, som då får ett visst sagoskimmer. I den tjeckiska litteraturen är de mycket frekventa. Jag ska illustrera med några exempel, i första hand tjeckiska men även från den spanska, franska och brittiska litteraturen.

Jag börjar med Miguel de Cervantes (1547–1616) klassiker *Den snillrike riddaren Don Quijote av La Mancha* (1605–1615).²³ Redan boktiteln fungerar som en kapitelrubrik, eftersom den presenterar bokens huvudperson på ett utförligt sätt. Efter översättarens förord samt författarens dedikation och förord kommer så några verser, som Cervantes skrivit till boken om Don Quijote de La Mancha. Boken inleds alltså med åtskilliga presenterande paratexter. Under romanens titel står sedan Första delen, därunder Första boken och först sedan kommer kapitelsiffra och kapitelrubrik: *Om den beryktade och vågsamme ädlingen Don Quijotes ställning och sysselsättning*. Kapitel 22 har den talande rubriken: *Om hur Don Quijote skänkte friheten åt en olycklig skara som mot sin vilja blev förda dit de inte ville gå*. Kapitel 37 presenteras med: *Här fortsätter berättelsen om den ryktbara prinsessan Micomicona, jämte andra sällsynta äventyr*. Kapitel 2 i andra boken har fått rubriceringen: *Om Sanchos minnesvärda gräl med Don Quijotes systerdotter och hushållerska, jämte andra märkliga tilldragelser*. Kapitel 50 i andra boken har fått den episka rubriken: *Vari avslöjas vilka trollkarlarna och plågoandarna var som gav kammarfrun smisk och som nöp och kittlade Don Quijote, samt hur det gick för pagen som for med brev till Sanchos fru Teresa Panza*.

Den franske författaren François de Voltaire (1694–1778) visar ytterligare exempel på hur man kan använda sig av kapitelrubriker. I satiren *Candide* (1759) är de mycket illustrativa.²⁴ Första kapitlet har rubriken: *Huruledes Candide uppfostrades i ett slott men jagades bort därifrån*. Tionde kapitlet har Voltaire givit presentationen: *I vilket bedrövligt tillstånd Candide, Cunigunda och den gamla kvinnan anlända till Cadix och huruledes de stiga ombord på ett fartyg*. Rubriceringen på sextonde kapitlet lyder: *Vad som hände de två resenärerna, då de sammanträffade med två flickor, två apor och de vildar, som kallas öronmänniskor*. Så ska jag till slut ta upp Voltaires presentation av tjugonionde kapitlet, det näst sista:

²³ Den version jag använt mig av är Jens Nordenhöks översättning från 2001 och alla citat är hämtade ur den.

²⁴ Jag har använt mig av Olof Rabenius översättning från 1987 och samtliga citat är hämtade ur den versionen

Huruledes Candide återfann Cunigunda och den gamla kvinnan. Genom att läsa kapitelrubrikerna i *Candide*, får man en resumé av handlingen. Till romanen hör dessutom en innehållsförteckning, vilket gör att läsaren kan välja att läsa den först som en fristående presentation av boken.

Josef Váchal (1884–1969), författare, målare, grafiker och boktryckare, gav 1924 ut en bok som på svenska skulle heta: *Skräckromanen. En kultur- och litteraturhistorisk studie*.²⁵ Varje kapitel har en kapitelrubrik, t.ex.: Kapitel XXXI. *Den heliga inkquisitionens tortyrkammare*.²⁶ Kapitel XXXIII:s kapitelrubrik lyder: *Efter den blodiga segern*.²⁷ Här visar redan titeln att det handlar om en skräckroman, och detta förstärks sedan av kapitelrubrikerna.²⁸

Så kommer en barnboksförfattare: Josef Lada (1887–1957). Han är en av de största tjeckiska illustratörerna genom tiderna men skrev också sagor. I hans bok *Ladovy pohádky* (Ladas sagor; 1971) finns det gott om målade kapitelrubriker: *Sagan om spöken börjar*²⁹, *Gudmor räv blir berömd*³⁰ och *Hur ägget gick på vandring*³¹. Här ger kapitelrubrikerna inte bara en försmak av vad som kommer att hända utan understryker också sagohandlingen.

Nästa exempel är författaren och konstnären Josef Čapek³² (1887–1945). En av hans mest kända barnböcker heter *Povídání o pejskovi a kočičce* (1953). Den kom ut på svenska år 2000 med titeln: *Hundens och kattens äventyr*.³³ I boken använder sig Josef Čapek genomgående av kapitelrubriker och en av de mer talande lyder: *Om hunden och katten och hur de skrev ett brev till flickorna i Nymburk*.³⁴ Ett annat kapitel i boken har

²⁵ *Krvavý román. Studie kulturně a literárně historická.*

²⁶ *Kapitola XXXI. Mučírna svaté Inkvisice.*

²⁷ *Po krvavém vítězství*

²⁸ Alla citatöversättningar från tjeckiska är, om inte annat anges, mina egna.

²⁹ *Začíná se pohádka o strašidlech*

³⁰ *Kmotra liška se stává slavnou*

³¹ *Jak šlo vejce na vandr*

³² Bror till författaren Karel Čapek

³³ I översättning av Vibeke Wennerberg och Miloslava Slavíčková på bokförlaget Perenn. Citatöversättningarna är mina egna.

³⁴ *O pejskovi a kočičce, jak psali psaní děvčatům do Nymburka*

han rubricerat: *Om den stolta nattskjortan*.³⁵ I de här båda fallen personifierar Josef Čapek såväl hunden, katten som nattskjortan, vilket ger sagorna en magisk atmosfär.

En annan känd författare är Vladislav Vančura (1891–1942), som också var läkare och filmregissör. Romanen *Rozmarné léto* (En nyckfull sommar; 1926) har han delat in i många småkapitel, vart och ett försett med en kapitelrubrik som t.ex. *Antonín Důras institutions ålder och läge*³⁶, *Samtida angelägenheter och prästen*³⁷ och *Den vänlige badmästaren*³⁸. Genom det berättartekniska greppet att använda korta kapitel som genomgående är försedda med kapitelrubriker ger Vančura handlingen en lätt, lekfull karaktär.

Även Václav Čtvrtek (1911–1976) använde sig av paratexter. Han skrev både poesi och prosa, men främst ägnade han sig åt sagor för barn. En av hans böcker heter: *O hajném robátkovi a jelenu větrníkovi* (Om skogvaktaren Robátko och hjorten Větrník; 1979). Varje kapitel har en talande kapitelrubrik, som exempelvis: *Hur Josefka plockade en underlig bröllopsbukett*.³⁹ En annan lyder: *Hur näcken Barbora fick namnet Bonifác*.⁴⁰ De här kapitelrubrikerna visar, på samma sätt som de övriga, vad som kommer att hända, men fördjupar också genom ordvalen sagoatmosfären. Čtvrtek har t.ex. givit näcken namnet Barbora som han sedan böjer i dativ maskulinum. En näck med ett kvinnonamn som böjs i maskulinum är ett ganska ovanligt fenomen i litteraturen och bidrar även det till sagoatmosfären.

Ett exempel på kapitelrubriker från den modernare tjeckiska litteraturen finns i Irena Dousková (f. 1964) *Hrdý Budžes* (Den stolte Budžes; 2002). Här skildrar Dousková sin barndom och har visserligen numrerat kapitlen, men under varje siffra finns en kapitelrubrik, som

³⁵ *O pyšné noční košilce*

³⁶ *Stáří a poloha ústavu Antonína Důry*

³⁷ *Věci soudobé a kněz*

³⁸ *Přívětivý plavčík*

³⁹ *Jak si Josefka natrhala divnou svatební kytku*

⁴⁰ *Jak vodníkovi Barborovi dali jméno Bonifác*

relaterar till handlingen i kapitlet och samtidigt till ett barndomsminne: *När elefanterna skenade*⁴¹, *När vi fick inälvor till lunch*⁴² eller *När Kačenka svek mig*⁴³. (Citatöversättningarna är mina egna.)

Så vill jag till sist ta upp den brittiske författaren Rudyard Kiplings (1865–1936). En av hans mest kända böcker är *Just So Stories* (1902), och Kipling använder sig här genomgående av kapitelrubriker. En av dem är *The Sing-Song of old Man Kangaroo* och en annan *How the first letter was written*. Men Kipling använde sig även av andra stilgrepp för att få sina berättelser att likna sagor. I detta hade han mycket gemensamt med Ota Pavel, och jag återkommer till Kipling och hans *Just So Stories* på s. 105 och 108.

Generellt ger kapitelrubriker en försmak på vad som kommer att hända och väcker nyfikenhet hos läsaren, men samtidigt understryker de det magiska, trolska och episka i det författaren berättar och framkallar på det sättet en sagoatmosfär. En kapitelrubrik är faktiskt en liten saga i sig, en lekfull och lockande presentation. De ovan nämnda författarna använder dock kapitelrubrikerna på olika sätt: Cervantes berättar detaljerat vad som ska hända i kapitlet och detsamma gör Voltaire. Josef Váchal är betydligt mer kortfattad än de två tidigare nämnda, men lyckas ändå redan i sina kapitelrubriker ge exempel på den skräck han vill förmedla. Lada understryker som tidigare nämnts sagohandlingen, samtidigt som hans kapitelrubriker innehåller något fabelaktigt. Josef Čapek personifierar sina djur genom att ge dem mänskliga egenskaper – inklusive bildning. Vladislav Vančuras kapitelrubriker är relativt korta, liksom även hans kapitel, men de förmedlar ändå på ett lätt och lekande sätt vad kapitlet kommer att handla om. Václav Čtvrtek använder sig av oväntade ordval och meningar – som att näcken byter från ett kvinno- till ett mansnamn, och Irena Dousková framkallar barndomsminnen genom att referera till dem i sina kapitelrubriker. Så har vi då Rudyard Kipling som i sina kapitelrubriker

⁴¹ *Jak se splášili sloni*

⁴² *Jak jsme měli k obědu vnitřnosti*

⁴³ *Jak mě zradila Kačenka*

är lika kortfattad som Váchal och Vančura men lyckas förmedla sin poetik genom att både sakligt och lekfullt betona det äventyrliga.

I min analys kommer jag att hänvisa till Ota Pavels kapitelrubriker eftersom de så starkt bidrar till sagoatmosfären i hans berättelser.

2.3 Vladimir Propps funktioner

Vladimir Propp (1895–1970) urskilde vissa ständigt återkommande motiv i olika sagotyper (Propp 1968/2009). Personernas namn och status växlar, men deras *funktion* i handlingen förblir densamma. Funktionen är ett konstant element, en *invariabel*, medan den enskilda textens egen version av motivet är en *variabel*. Propp identifierar 31 funktioner i folksagan. Jag tar upp samtliga dessa funktioner på s. 123-125. Alla behöver inte finnas med i en viss text, men de som finns med har alltid samma inbördes ordning. Sagorna kan jämföras med utgångspunkt från sin komposition eller struktur; då kommer likheten mellan dem att framstå i en ny dager. Undersagans personer utför, hur olika de än är i fråga om utseende, ålder, kön, sysselsättning, nomenklatur och andra statiska, attributiva kännetecken, samma handlingar inom sagans händelseförlopp. Personernas funktioner är konstanta, allt övrigt kan förändras. Vissa sagor saknar några funktioner, men detta inverkar inte på ordningsföljden hos de återstående. Tillsammans bildar funktionerna ett gemensamt system, en komposition (Propp 1968/2009).

Propp⁴⁴ anser att man kan studera en saga enligt dess 31 funktioner. En av dessa funktioner lyder: ”Hjälten blir märkt.” Genom *märkningen* utrustas hjälten med någon form av igenkänningstecken – som exempelvis ett märke i pannan eller ett speciellt föremål och kan således bli igenkänd även i en situation där det annars skulle varit omöjligt. (Propp 1968/2009). Propps *märkningsfunktion* hänger sålunda tätt ihop med hans *igenkänningsfunktion*. *Märkningen* innebär att hjälten på ett eller annat sätt

⁴⁴ Propps teori har vidareutvecklats av den franske språk- och litteraturforskaren Algirdas Julien Greimas (1917–1992)

pekas ut som speciell – på gott och ont. Han blir visserligen *utvald* men det kan lika gärna resultera i *utstötthet*.

Baba-Jaga förekommer ofta i den ryska folksagan. Hon är en liten häxa som bor i en stuga på hönsfötter i skogen och åker omkring i en mortel. Baba-Jaga är hjälpare åt hjälten, men samtidigt är hon fiende till människan. I den ryska folksagan finns också en givare, som kan ha både fientliga och gästvänliga drag. Här finns naturligtvis även en hjälte. Propp kallar honom Ivan. Även djur som en örn, en falk, en korp eller gäss kan förekomma i undersagan (Propp 1971).

Ovan har jag presenterat den tjeckiske författaren Karel Čapek och vissa av hans tankar kring sagan, den franske litteraturteoretikern Gérard Genette och paratexter samt den ryske folkloristen Vladimir Propp och hans funktioner. I min analys kommer jag att referera till dessa tre.

3. Biografi

Inledning

Innan jag analyserar Ota Pavels verk kommer en presentation av hans familj och uppväxt. Att biografien får så stor plats i min avhandling beror på att Ota Pavels liv och verk är så sammanflätat. Av det som skrivits om Ota Pavel (se s. 6–8) framgår att hans barndom var mycket brokig. Den kännetecknas av ett myllrande liv fyllt av olika sorters människor med familjen som sammanhållande länk. Jag börjar med hans far, som blivit en omtyckt och särpräglad gestalt hos Ota Pavels läsare.

3.1 Uppväxt och familjeliv

Leo Popper⁴⁵ föddes 19 juli 1899 i den lilla byn Buštěhrad några mil nordväst om Prag. Han var jude, men kände sig hemma i Böhmen och var en sann tjeckisk patriot. Leo Popper var handelsresande och arbetade i många år på den svenska firman Electrolux, där han i första hand sålde kylskåp och dammsugare (Hamzová 1983:6).

⁴⁵ Familjen hette Popper fram till 1955, då de bytte till namnet Pavel

Omdömena om hans personlighet är många. Arnošt Lustig⁴⁶ var en av dem som kände honom, och han beskriver Leo Popper sålunda: "Pavel's father was an original character, cast in the mold of Zorba the Greek, who very often surprised everyone around him with his ability to enjoy life. He was often a source of joy for others. He lived life at a speed of a hundred miles per second, trying to pack the intensity of 500 years into one." (Lustig 1981:414).

I januari 1945 skickades Leo Popper till koncentrationslägret Theresienstadt. Enligt vad sonen Ota senare berättade, var en av hans arbetsuppgifter i lägret att köra lik.⁴⁷ Han tillbringade ingen längre tid i lägret, utan lyckades fly före krigsslutet och kom tillbaka till Buštěhrad 5 maj 1945. Han deltog redan från början i försöken att befria staden. (Svozil 2003:29). Efter kriget fortsatte Popper som handelsresande men fick inte återvända till sin anställning på Electrolux. En bidragande anledning till detta var hans medlemskap i kommunistpartiet, där han gick med 1945 (Svozil 2003:30, 32). Han dog 1968.

Sin fru Herma träffade Leo Popper när hon arbetade som tjänsteflicka på familjen Poppers bondgård i Buštěhrad och de gifte sig 1924. Hon föddes i Dubí i centrala Böhmen den 17 september 1905, var kristen och kom från en gruvarbetarsläkt med rötter långt tillbaka i trakten. Hon dog 1977. Arnošt Lustig berättar att Herma Pavel hade tagit allting för givet fram till andra världskrigets utbrott. Då blev hon, i början av Hitlereran, på en juldans tillfrågad vad hon hade gemensamt med den där fule juden i sitt sällskap. Hennes svar blev: "Three children, sir." (Lustig 1981:414).

Av dessa barn var Hugo det äldsta och han föddes i Mariánské Lázně 1924. När han var 18 år fick han tillsammans med sin bror Jiří inkallelseorder till koncentrationsläger. Pojkarna Popper blev inkallade tidigare än sin far – det här ingick i tyskarnas taktik: man plockade först ut barnen för att sätta psykisk press på resten av familjen. Den 15 februari

⁴⁶ Lustig är en tjeckisk-judisk författare som föddes i Prag 1926. Han emigrerade till USA 1970, men efter sammetsrevolutionen 1989 och fram till sin död 2011 levde han främst i Prag.

⁴⁷ *Pavel, Ota: Hrál jsem za Československo. I: Československý sport 31/12 1969*

1943 började Hugos färd mot Theresienstadt, men han mellanlandade tre veckor i Veletržní palac (Handelspalatset) i Holešovice där firman Electrolux tidigare hållit till. Den här byggnaden användes som uppsamlingsplats inför de judiska transporter⁴⁸, och pojkarna Poppers mor Herma gick flera gånger förbi utan att veta att hennes äldsta söner befann sig där. I Theresienstadt anmälde sig Hugo för att rädda brodern Jiří från transport till förintelsläger frivilligt att arbeta i Tyskland. (Svozil 2003:27). Liksom fadern lyckades Hugo Pavel fly och kom tillbaka till Buštěhrad 4 maj 1945 (Svozil 2003:29). Efter sin pensionering ägnade han sig mest åt fiske men reste också runt och höll föredrag om sin bror Ota. Hugo Pavel dog 30 januari 2014.

Nummer två i syskonskaran var Jiří. Han föddes i Plzeň 1926, och hans ungdom avbröts på samma sätt som den äldre broderns. Som nämnts ovan anmälde sig Hugo Pavel frivilligt till arbete i Tyskland, vilket enligt reglerna i Theresienstadt innebar att den yngre brodern skulle få stanna kvar där. I oktober 1944 sändes dock Jiří Pavel vidare till Auschwitz och sedan till Mauthausen. Förflyttningen till Mauthausen var en grym dödsmarsch (Svozil 2003:27). Jiří Pavel kom tillbaka till Buštěhrad först i slutet av maj 1945 (Svozil 2003:29). 1957 började han som sportredaktör på *Obrana lidu* (Folkets försvar) och senare var han medarbetare på tidskriften *Lidová armáda* (Folkarmén). 1970 blev Jiří Pavel utesluten ur partiet och fick sparken från *Obrana lidu*. Han valde då att börja arbeta med antikviteter – ett intresse som han delade med brodern Ota. Jiří Pavel dog 14 juni 2011.

Den 2 juli 1930 föddes Ota Popper i Prag. Redan sommaren 1932 började familjen tillbringa sin lediga tid vid floden Berounka. De tog in på värdshuset U Rozvěďčika (Hos spejaren) som då ägdes av makarna Fraňek. Familjen Popper tillbringade även följande sommar på Rozvěďčik men sedan ansåg man sig ha fått nog av värdshuslivet. På trettioalet fanns här gott om luffare och vagabonder som störde nattsömnen, och familjen

⁴⁸ I oktober 2007 kom Petr Ginz dagbok ut på svenska. (Bonnières, övers. Tora Hedin) Den skrevs under kriget av en ung pojke i samma situation som bröderna Pavel: modern var kristen och fadern jude. Vid 14 års ålder sändes Petr via Handelspalatset till Teresienstadt. Han efterföljdes senare av sin syster och far. Petr överlevde inte men det gjorde både syster och fadern.

bestämde sig för att byta sommarhögkvarter. De slog sig ner hos Karel Prošek, som pojkarne Pavel kallade farbror (Čechtický 1984:31).

Karel Prošek var vid den här tiden färjkarl i Luh pod Branovem som ligger på andra sidan floden nästan mittemot Rozvědčík. Det hus som ligger närmast floden har alltid tillhört färjkarlen och här bodde familjen Prošek som bestod av Karel själv, hans fru Karolína och deras sex barn. Stugan hade två rum, och ett av dem hyrde Prošeks ut till familjen Popper (Voráč 1986:18). Det var här Ota Popper lärde sig älska naturen. Floden Berounka blev en omistlig del av hans liv. Den nye ”släktingen” kom också att betyda mycket för honom. Det var farbror Prošek som gav honom hans första metspö och lärde honom att fiska. Prošek kan således förtjäna en närmare presentation och en sådan tillhandahåller Jaroslav Kos i sin minnesskrift *Ryby a krásní srnci Oty Pavla* (Ota Pavels fiskar och vackra rådjur). Han använder sig av en stil som närmast påminner om en tjeckisk saga:

Familjen Prošek igen. Precis som i Staré bělidlo i Božena Němcovás *Babička*. En likadan idyll. En fridfull, storslagen natur, en bystuga, en hop barn och som en silverdamm tjuter inte långt härifrån fördämningen. //Far är Karel, mor Karolína. Här lever förutom sex barn också kon Stracena, hunden Holan och katten Andělka.⁴⁹ (Kos 1988:7).

Det här citatet är intressant inte bara för att det presenterar familjen Prošek utan också för att Kos gör en jämförelse med idyllen i Němcovás *Babička* (Mormor). (Se även s. 11) Božena Němcová (1820–1862) var en av de främsta tjeckiska författarna och sagoupptecknarna. I boken *Babička* skildrar hon sin barndom som hon önskade att den skulle varit – med en stark, klok och kärleksfull mormor i centrum. Naturskildringen i boken är närmast akvarellartad och *Babička* har kommit att bli den kanske mest

⁴⁹ Opět rodina Proškova. Stejně jako na Starém bělidle v Babičce Boženy Němcové. Podobná idyla. Poklidná velebná příroda, vesnická chalupa, kupa dětí a jako stříbrný splav tu hučí nedaleko jez. //Otec je Karel, matka Karolína. Žije tu vedle šesti dětí ještě kráva Stracena, pes Holan a kočka Andělka.

klassiska av tjeckiska klassiker. Det kan också vara av intresse att nämna, att denna mormors måg heter Prošek. Kos parallell är mycket träffande och Ota Pavel kom i sina böcker att gå tillbaka till sin idylliska barndom även om den tidvis utmärktes av grymhet, sorg och ensamhet. Även här har vi således den distansering Karel Čapek skriver om. Se vidare s. 13-14. I sin bok *Okamžiky* (Ögonblick) tar också Arnošt Lustig upp en jämförelse med *Babička*. Han hävdar att Božena Němcová begåvade sin mormor med drag från sagans värld, liksom Ota Pavel gav sin pappa en nästan mytisk personlighet. (Lustig 2003:30).

Familjen Popper bodde kvar i Prag, och deras sommaridyll vid Berounka varade fram till 1939, då Hitler ockuperade Böhmen och Mähren. Familjen flyttade från Prag till Leo Poppers far Ferdinand i Buštěhrad, och idyllen förbyttes i förödelse. Begreppet religiös tillhörighet, som man tidigare inte funderat så mycket över, blev nu en mycket påtaglig realitet. Eftersom Leo Popper var jude förklarades familjen enligt Nürnberglagarna tillhöra ”den orena rasen”.⁵⁰ De utsattes för hård diskriminering som exempelvis konfiskering av egendom, begränsad rörelsefrihet samt den oundvikliga Davidsstjärnan. Judar var utstötta ur samhället och hade inga som helst valmöjligheter (Voráč 1986:17). Buštěhrad visade sig vara ett veritabelt nazistnäste och även Herma Popper, som var katolik, fick på grund av den övriga familjens judiska ursprung utstå mycket från både myndigheter och grannar.⁵¹

Ota Popper var nio år gammal när kriget bröt ut och ännu inte fyllda fjorton när hans bröder skickades till Theresienstadt, vilket var en av anledningarna till att han själv fick stanna kvar hemma. Han hade dessutom papper på att Nürnberglagarna inte gällde för honom. Eftersom föräldrarna inte skrivit in honom i den judiska församlingens matrikel när han var nyfödd, betraktades han som halvjude av andra graden. Båda de äldre bröderna var inskrivna (Svozil 2003:28). I juli 1944 gick Ota Popper ut

⁵⁰ Nürnberglagarna var en antijudisk lagstiftning som antogs av den nazityska regeringen i september 1935. Lagstiftningen fastslog att endast personer av tyskt eller annat "ariskt" blod kunde vara tyska medborgare.

⁵¹ Enligt samtal med Otakar Brůna i januari 1994

tredje klassen i kommunala mellanskolan i Buštěhrad. Sedan tvingades han på grund av sitt judiska ursprung sluta skolan och i stället börja arbeta som lärling i en gruva i Kladno.

Strax söder om och gränsande till Buštěhrad ligger Lidice, ett samhälle som år 1942 hade ca 500 invånare. Lidice totalförstördes den 10 juni 1942 som hämnd för attentatet 27 maj på SS-ledaren Heydrich, protektor för Böhmen och Mähren. Alla män över 16 år likviderades, eftersom tyskarna grundlöst hävdade att de hjälpt attentatsmännen. Sammanlagt 190 personer dödades och byns 195 kvinnor blev deporterade till koncentrationslägret Ravensbrück, där 52 av dem omkom. De cirka 100 barn som fanns i Lidice skickades till förtyskning i läger i Warthegau och till SS-hem. Bara 16 barn kunde identifieras efter kriget. 1946 byggdes Lidice upp igen (NE).

Ota Popper var tolv år gammal när Lidicetragedin inträffade. Han kände många av offren och var skolkamrat med barnen. Lidice-tragedin, familjens splittrande och kriget överhuvudtaget påverkade honom starkt.⁵² Andra världskriget varade i sex år – en period som av vuxna kan uttryckas som ”några år” men som motsvarade nästan halva Otas liv: han var nio år när kriget bröt ut och femton när det slutade. Kriget slog sönder hans trygghet och lämnade spår i honom för resten av hans liv.

Efter att familjen Popper hade återförenats sommaren 1945 återvände de till Prag och det hus de tidigare bott i på Farská ulice. Nu kunde Ota återuppta sin avbrutna skolgång, och 1946 började han på en tvåårig handelsskola. Han spelade också ishockey i Spartas topplag, var tränare för juniorerna och tränade löpning (Hamzová 1983:17). 1947 gick han med i kommunistpartiet (Vedralová 1979:8; Svozil 2003:32). Ota Poppers far fick alla sina tre söner att gå med. Han anmälde dem utan att fråga (Lustig 2003:94). 1948 tog Ota examen på handelsskolan och sedan lärde hans far upp honom till försäljare.

⁵² Enligt samtal med Věra Pavlová i oktober 1988

3.2 Arbete och yrkesliv

1949 började Ota Popper på dåvarande Tjeckoslovakiska radion. Avgörande för hans yrkesval blev hans längtan efter frihet och möjligheten att utveckla intresset för sport. (Hamzová 1983:9). Att han lyckades ta sig in på radion berodde på Arnošt Lustig. Han var en av de första som såg Pavels journalistiska och litterära anlag (Svozil 2003:32) och hade ett samtal med Leo Popper: "Ni kan ju inte tillåta, att han säljer flugfångare hela livet. Vi ska göra honom till sportreportrarnas konung och kanske också till författare."⁵³ (Pavel 1994:10).

1951–53 blev det ett avbrott i Ota Poppers arbete på radion, då han gjorde sin tvååriga värnplikt. Under den här tiden brevväxlade Ota flitigt med sin bror Jiří. Brodern hävdar att Ota inte trivdes i det militära och aldrig ville stanna kvar där.⁵⁴ Detta får stöd i den personkaraktistik som Poppers gode vän i det militära Míla Matějčíček tillhandahåller: "Han var överhuvudtaget ingen militär typ. Krig hatade han. Om han hade fått en hink och en pensel i handen, så skulle han ha varit kapabel att gå från Aše till Košice och överallt skriva: kriget är en åsna."⁵⁵ (Joukalová 1980:14–15).

Av ett brev till brodern Jiří i augusti 1952 framgår det att Ota Popper nu bestämt sig för att bli författare (Ždímal 2000:37). I oktober skriver han åter till brodern, och i det här brevet är planerna mer utkristalliserade: "Jag stannar kvar på radion ett par år till, efter arbetet skall jag studera klassikerna, osv. Och sedan skulle jag vilja åka utomlands och skriva."⁵⁶ (Ždímal 2000:39).

Poppers beslut sammanfaller med stora omvälvningar i det tjeckoslovakiska samhället. Efter kommunistkuppen den 25 februari 1948 tvingades president Beneš avgå, och Klement Gottwald tog makten i landet. I början av 50-talet nådde Stalins massavrättningar och skenrättegångar sin

⁵³ *Přece nemůžete dopustit, aby celý život prodával mucholapky. Uděláme z něho krále sportovních reportérů a možná i spisovatele.*

⁵⁴ Enligt personligt samtal med Jiří Pavel 940112.

⁵⁵ *Vůbec nebyl vojenský typ. Válku nenáviděl. Kdyby dostal do ruky kbelík a štětec, byl by schopen chodit od Aše až po Košice a všude psát: válka je vůl.*

⁵⁶ *Zůstanu ještě pár let v rozhlasu, budu studovat po práci klasiky, atd. A pak bych jel někam ven psát.*

kulmen. Den s.k. Slánskýprocessen⁵⁷ inleddes 1951 och de avrättningar som följde ägde rum i slutet av 1952. Det här berörde inte Pavel eller hans familj personligen. Leo Popper var visserligen liksom Slánský jude men tillhörde en helt annan krets.⁵⁸ Processen väckte dock stor uppmärksamhet och skapade oro och osäkerhet i hela landet.

Ota Popper medverkade under sin militärtjänstgöring i flera tidningar, men han skrev oftast i *Obrana lidu* (Folkets försvar), och hans inlägg kunde handla om en fullgjord uppgift, julförberedelserna på förbandet, vikten av väggtidningar eller politisk skolning i det militära. Ofta handlade det om värdet av läsning, studier och kultur. I övrigt beskrev han händelser i soldaternas vardag.

Efter fullgjord militärtjänstgöring återvände Ota Popper till sitt arbete som sportreporter på Tjeckoslovakiska radion där han också lärde känna sin blivande hustru, Věra Nováková. Det var nu han skrev sina första större arbeten, vilka bestod av reportage från den första landsomfattande spartakiaden.⁵⁹ Parallellt med sitt arbete på radion skrev han reportage för olika tidningar och tidskrifter som exempelvis *Mladá fronta* (Ung front).

31 mars lämnade Ota Popper ifrån sig sin första berättelse om cykling, en av hans favoritsporter. Han har använt sig av fiktiva namn och berättelsen kom sedan att ingå i boken *Pohár od Pánaboha* (En bägare från Herren Gud; 1971) med titeln *Jak to člověk prohrál a potom vyhrál* (Hur nån förlorade och sedan vann). 29 april 1955 bytte familjen Popper sitt efternamn till Pavel, eftersom Leo Popper ansåg att de skulle ha ett tjeckiskt namn, då de bodde i Böhmen. Jiří Popper höll dock fast vid det gamla efternamnet ytterligare några år. 11 februari 1956 gifte sig Ota Pavel med Věra Nováková. Vid det laget var han i full gång med sina sportberättelser.

⁵⁷ Rudolf Slánský var jude och kommunistpartiets generalsekreterare. Han arresterades tillsammans med tretton andra politiker – flertalet av dem judar – i samband med Stalins utrensningar. Av de fjorton åtalade blev elva hängda.

⁵⁸ Enligt samtal med Otakar Brůna 950410.

⁵⁹ Spartakiaderna bestod av gigantiska gymnastikuppvisningar och förekom främst i Östeuropa fram till kommunismens fall. Den första spartakiaden arrangerades i Tjeckoslovakien 1921 och de första internationella genomfördes 1928. Källa: Nationalencyklopedin.

I augusti 1956 föddes Ota Pavels son Jiří och samma år slutade han på tjeckoslovakiska radion och började skriva på heltid. Även om Pavels bror Jiří arbetade några år som sportjournalist så var det inte han som påverkade Otas yrkesval. Den som influerade Pavel från första början var i stället bäste vännen och författaren Arnošt Lustig.⁶⁰ (Läs mer om Lustig i not 46, s. 23). Som tidigare nämnts var det också Lustig som fick in Pavel på radion. Några år senare beskrev han Pavels förhållande till idrott och litteratur på ett sätt som ger bakgrunden till och belyser hela Pavels verk:

Reality and realism were the heroes of Pavel's generation. There were endless discussions among the writers of his generation as to whether writing fiction was not a betrayal of real literature, of a writer's conscience. (...) Ota Pavel spent those years of nonfiction writing in his empire: sports. He wrote about soccer players, bicyclists, skiers, about jumpers, basketball players, about men and women, and gave us an everlasting gallery of individuals. He wrote not only about their fame, about what it tastes like to step up and then step down. Pavel was looking, in his sportswriting, for the same values we find in his later books about his father and about his family: justice, endurance, fair play. (Lustig 1981:415–16).

Här pekar Arnošt Lustig på något som var centralt för Ota Pavel. Det han skrev byggde på fakta oavsett om det rörde sig om reportage, sportberättelser eller vad som brukar kallas minnesprosorna: *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna). I efterordet till andra upplagan av boken *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne) tar Jaroslav Vokřal upp ett uttalande av Pavel själv: ”Jag anser att man inte kan dela upp litteraturen i litteratur om brandsoldater eller om idrottsmän. Det finns bara en litteratur

⁶⁰ Enligt personligt samtal med Jiří Pavel 940112

och det är, som Jaroslav Hašek⁶¹ skulle säga, *litteraturen om människoliv*.⁶² (Pavel 1977:166).

Pavel blev först sportredaktör på tidskriften *Stadion* – en svartvit tidskrift som kom ut en gång i veckan. Den var enkelt upplagd och hade en något rörig layout, men gav i alla fall de tilltänkta läsarna det de var ute efter: information om sport.⁶³ Han var en flitig medarbetare vars reportage återkom regelbundet. Pavel hade också med sig sin egen stil till Stadion. Han använde redan från början sin egen syn på sport som utgångspunkt i det han skrev, och hans reportage i Stadion påminner mycket om de berättelser som kom att ingå i hans böcker. Pavels Stadionperiod var relativt kort, men jag tänker ändå ta upp ett enskilt reportage. Förutom de ”klassiska”⁶⁴ referaten där reportern Ota Pavel berättar vad som hänt på ett cykellopp eller i en kanottävling, började han nämligen skriva texter som kom att bli typiska för honom: reportage där berättaren är exempelvis ett hus. Citatet nedan ger ett exempel just på hur Pavel handskas med berättarjaget i dessa texter:

Hallå, det är Gröbovka. Vad det är? Det är ju en villa mitt i Havlíčekträdgårdarna, som Mořic Gröbe lät uppföra i nyrenässansstil under förra århundradet. Nu är jag sedan några

⁶¹ Författaren och journalisten Jaroslav Hašek (1883–1923) blev mest känd för sina böcker om soldaten Švejk

⁶² *Myslím si, že literaturu nelze dělit na literaturu o hasicích anebo o sportovcích. Literatura je jenom jedna, a jak by řekl Jaroslav Hašek, je to literatura o lidských životech.*

⁶³ Tidskriften saknar register och före 1957 fanns bara de viktigaste redaktionella uppgifterna medtagna vilket gör det svårt att ta reda på exakt när Pavel började där. Hans första inslag tycks dock ha varit veckans kommentar i nummer 20 som kom ut 18 maj 1956.

⁶⁴ När jag sommaren 1994 talade med Pavels gode vän och kollega Otakar Brůna använde jag uttrycket ”klassiska reportage”. Brůna bad mig se upp med uttrycket i fråga och berättade att Pavel var oerhört påverkad av publicisten och författaren Ludvík Aškenazy (1921–1986). Denne föddes i Český Těšín, gick gymnasiet i Polen och tog studenten i Ukraina. 1945 började han på Tjeckoslovakiska radion där han så småningom blev utrikespolitisk kommentator och företog åtskilliga resor. Ett av hans viktigaste reportage var ”Kde teče krev a nafta” (Där det flyter blod och nafta) från Saudiarabien 1948. Aškenazy hävdade att varje reportage måste innehålla ”dramatičnost” – dvs. ett dramatiserande element – och han fick ett mycket stort inflytande över 60-talets journalister.

år tillbaka Julius Fučíks Hus för pionjärer, ständigt fullt av barn.⁶⁵ (Stadion 22/1956 :11).

Reportaget heter *Volá Gröbovka!* (Hallå, det är Gröbovka!) och Pavel skrev det till Internationella barndagen 1 juni. Citatet ovan utgör inledningen och kan till att börja med förefalla objektivt hållet: det skulle kunna vara Pavel/reportern som ringer från Gröbovka. Men så visar det sig plötsligt att det är Gröbovka själv som ringer. Pavel har personifierat Julius Fučíks⁶⁶ Hus och givit det sitt berättarjag. Genom att låta Gröbovka bli en sagotant ger han reportaget en lekfull anstrykning och betonar samtidigt att han vänder sig till barn. Det visar sig också i avslutningen där Pavel låter Gröbovka framföra en önskan: ”Bara en sista liten bön. Ring till skolministeriet och ÚNV [Centrala Nationalkommittén] i Prag och påminn dem om att de har lovat oss att bygga en pionjärstadion direkt under Gröbovka.”⁶⁷ (Stadion 22/1956:11).

Ota Pavel använder sig här av diminutiv som stilgrepp. Den typen av diminutiv som finns i det sista stycket, dvs. ”liten bön” och ”liten stadion” visar att han riktar sig till barn. Diminutiven har inte egentligen någon förminskande funktion här utan markerar snarare berättarens intima förhållande till det han vill förmedla och dem han vill förmedla det till. Se vidare kapitlet Språk och stil s. 45–48.

Både Otakar Brůna och Bohumil Svozil⁶⁸ nämner reportern Jan Polešovský⁶⁹ i samband med Pavel. Liksom Pavel vände sig Polešovský mot det dåvarande sättet att skriva reportage med utgångspunkt från antalet

⁶⁵ *Haló, tady Gröbovka. Co to je? Přece vila uprostřed Havlíčkových sadů, kterou dal postavit v novorenesančním slohu v minulém století Mořic Gröbe. Ted' už jsem několik let Domem pionýrů Julius Fučíka, věčně plná děti.*

⁶⁶ Julius Fučík, 1903–43, var tjeckisk journalist och aktiv kommunist. 1942 häktades han av nazisterna och avrättades. Han lyckades smuggla ut sina anteckningar från fängelset och de gavs sedan ut postumt under titeln Reportáž psaná na oprátce (Reportage skrivet i galgen). Anteckningarna har även givits ut på svenska med titeln Med repet runt halsen. Arbetarkulturs Förlag, 1947. Fučík kom att bli en symbol för kommunismen men det är mycket tveksamt hur pass äkta boken är (Nationalencyklopedin).

⁶⁷ *Jen malou prosbičku na konec. Zavolejte na ministerstvo školství a ÚNV Praha a připomeňte jim, že nám slíbili postavit přímo pod Gröbovkou pionýrský stadiónek.*

⁶⁸ Enligt personligt samtal med dem båda i januari 1994

mål, sekunder och minuter och Brůna och Svozil p apekar att Poleřovsk y var en mycket viktig reporter på den här tiden. Brůna säger också att Poleřovsk y liknade Pavel i stilen, men att de i själva verket skrev helt olika. Enligt Svozil  r dock Poleřovsk y mer eller mindre en föregångare till Pavel. De kände varandra redan innan Pavel blivit något större namn som sportjournalist.

Från och med nummer 16/1957 finns Ota Pavels namn inte längre med i *Stadions* redaktionskommitté och han torde alltså vid ungefär den tidpunkten ha gått över till tidskriften * eskoslovensk y voj k* (Den tjeckoslovakiske soldaten). Eftersom tidskriften i sig var ett märkligt fenomen som är relativt okänt i väst har jag valt att ge en ingående presentation av den.

Den kom först ut på fronten som flygblad och började komma ut regelbundet 1945 men hette då bara *Voj k* (Soldaten). 1952 fick den namnet * eskoslovensk y voj k* (Den tjeckoslovakiske soldaten), och jag kommer i forts tningen att referera till den som  V. Den beskrivning som i tidskriften gavs som något slags undertitel var: Litterär och konstnärlig tidskrift för försvarsministeriet – de politiska huvudnyheterna. Mottot var: För fosterlandet, f r socialismen. Tidskriften hade emellertid en för den tiden relativt stor frihet, eftersom den lydde direkt under militären och inte alltid måste vara regimtrogen. Den kom ut med 26 nummer om året.⁷⁰

Tidningens syfte var att fungera som kulturtidskrift och uppfostringsorgan f r de unga milit erna. Den hade en bred litterär inriktning och en hel plejad av de mest kända författarna skrev i den, som t.ex. Pavel Kohout, Jiř  Őotola, Jan Ot en šek, Adolf Branald, Milan Kundera och Duřan Hamř k. Här fanns också utländska författare som Isak Babel (vars poetik Pavel f r övrigt beundrade djupt [Svozil 2003:73]), Emile Zola, Alexandr Solřenicyn, Erik Blomberg, Jacques Pr vert och Ray Bradbury. I  V trycktes Arnořt Lustigs första berättelser och delar av Őkvoreck ys *Tankov y prapor* (Pansarbataljonen), som är en satir över den

⁶⁹ Sportreporter från Brno, ursprungligen advokat och mycket god vän till Pavel.

⁷⁰ Källa: Klementinum, Nationalbiblioteket i Prag

tjeckoslovakiska armén. Reportagen kunde handla om exempelvis Satchmo, Guy de Maupassant, Josef Lada och Jan Drda. Layouten var mycket tilltalande och de unga militärerna hade tillgång både till konstreproduktioner av t.ex. Honoré Daumier och illustrationer av Adolf Born. Omslagen är emellertid oftast av lägre konstnärlig klass av typen hurtigt leende soldat med bar överkropp som tvättar sig i snön (ČV 2/1958). I tidskriften finns också en återkommande figur – en docka som skapades av konstnären Jiří Trnka⁷¹ speciellt för ČV. Den här figuren heter Váš vojáček (Er lille soldat) och har en notis till läsaren i varje nummer. I innehållsförteckningen för varje inbunden årgång finns bl.a. reportage, skisser, berättelser, dikter, kåserier, artiklar och recensioner. Pavels namn finns under följande rubriker: reportage, skisser, kåserier, artiklar och recensioner.

Här började Pavel således 1957, och han kom hit som efterträdare till reportern Jan Polešovský på dennes inrådan (Fiala 1990:5). Enligt Otakar Brůna var Pavel tidningens bästa sportreporter, men han hade ändå både ledningen och vissa kolleger emot sig eftersom hans sätt att skriva var något nytt för ČV.⁷² Ota Pavel sa själv i ett samtal med Ivo Urban: ”Jag kommer inte ihåg vem som sprang vilken tävling på hur många minuter och sekunder. Det är inte viktigt för mig, någon kommer att slå tiderna, jag bryr mig om människans förhållande till sporten, till livet, de mänskliga ödena intresserar mig ofta mer än sportödena.”⁷³ (*Zápisník* 11/1967.)

Pavel tog med sig sin stil från Stadion till ČV, där han utvecklade den ytterligare. Han var mycket produktiv. Eftersom Pavel var anställd på ČV ända tills han 1966 gick i förtidspension, blir det fråga om ett mycket stort material där alla typer av hans reportage är representerade. Zuzana Joukalová har i en bilaga till sitt examensarbete gjort en förteckning över Pavels artiklar i ČV 1957–1966 (Joukalová 1980:111–117):

⁷¹ Känd tjeckisk grafiker, målare, illustratör och dockfilmmakare 1912–1969

⁷² Enligt personligt samtal med Brůna i juli 1994

⁷³ *Nepamatuji se, kdo za kolik minut a vteřin některý závod zaběhl. Není pro mne důležité, časy budou překonány, jde mi o poměr toho člověka ke sportu, k životu, jeho lidské osudy mě zajímají často víc než osudy sportovní.*

1957	16
1958	26
1959	21
1960	17
1961	22
1962	18
1963	24
1964	8
1965	11
1966	3

Här finns en tydlig nedgång i produktiviteten fr.o.m. 1964 – ett faktum som förklaras av att Pavels sjukdom bröt ut i februari 1964 under vinterolympiaden i Innsbruck. Den sammanlagda summan av de artiklar som han publicerade i ČV under de här åren är 166.

Ett exempel på de reportage Pavel skrev för ČV under de här åren är *Tři přání* (De tre önskingarna). Här har han medvetet utformat reportaget som en saga. Han preciserar dock på ett sätt som man inte gjorde i folksagan och inleder sålunda: ”En gång, fastän ingalunda för länge, länge sedan, utan precis nyligen så stack Hergott ut på stigen mellan fälten i pösigt träningsoverall och varm yllemössa.”⁷⁴ (ČV 7/1958:27).

En klassisk saga börjar ofta med det tidlösa: Det var en gång för länge, länge sedan ... Pavel hävdar här visserligen inledningsvis att ”En gång [...]” men han omintetgör genast intrycket av tidlöshet med att konstatera att det inte var så länge sedan. Det kan också vara värt att nämna att ordet ”hergot” i tjeckiskan (det är inlånat via tyskans Herrgott=Vår Herre, (Herren) Gud) betyder ungefär ”kors, jösses, förbaskat också”. Pavel fortsätter sin saga med att berätta hur Hergott möter en gammal man som har fastnat i ett träd: ”[...] ju närmare han kom, desto bättre såg han, att på

⁷⁴ *Jednou, jenže nikoliv před dávnými a dávnými časy, ale zrovinka nedávno si vyrazil Hergott v plandavých teplákách a v čepici z teplé vlny cestičkou mezi poli.*

en gren i eken hängde en liten gubbe och viftade med sina små ben.”⁷⁵
Hergott hjälper honom att komma loss och den gamle mannen presenterar sig som Muskulík – idrottsmännens skyddshelgon. Namnet ”Muskulík” kan härledas från ”muskulární” (muskulös) eller ”muskulatura” (muskulatur) och den maskulina diminutivändelsen ”-ík”. Pavel blandar här det mytologiska och det konkreta och skapar på så sätt en sagofigur av något vardagligt. Muskulík säger till Hergott, att eftersom han hjälpte honom skall han få tre önskningar uppfyllda. Men det finns en hake: de måste ha med idrott att göra.

Här kombinerar Pavel de för folksagan typiska dragen med sina egna konkreta önskningar för idrotten. Han låter inte Hergott önska sig att bli världsmästare i bordtennis – vilket Muskulík föreslår. Den önsknigen avböjer Hergott bl.a. med motiveringen, att han då skulle bli nästan professionell och förlora glädjen i sporten. I stället önskar han att officerarnas ska få ha kvar sin gymnastik och att fler skall delta i den. Den önskan får Muskulík att häpna: ”– Tusan också, de kära officerspojarna, det vet jag inte precis ... – sade den lille gubben förvånat.”⁷⁶ Hergotts andra önskan är att få tillåtelse att delta i högre tävlingar och den tredje att soldaterna skall få lära sig simma i det militära.

Det här reportaget är bokstavligen som en saga. Hergott är ute och springer, och på vägen möter han en gammal man som han hjälper. Som tack får han tre önskningar. Det händer ofta i sagorna, att hjälten på sin vandring möter en gubbe, som ger honom de råd han behöver. (Lüthi 1994)

1961 vann det tjeckiska laget Dukla fotbollscupen i Amerika. 1962 skulle de göra ett nytt försök, och bokförlaget *Naše vojsko* bestämde sig för att man ville ha en dokumentation. Uppdraget att skriva om Dukla gav man till Ota Pavel, som först betraktade förslaget med en viss skepsis, bl.a. för att han egentligen var Sparta-anhängare (Pavel 1994:60). Han antog dock erbjudandet och åkte till New York i augusti 1962.

⁷⁵ [...] *čím je bliž, tím vidí líp, že na větví toho dubu visí stařeček a mává nožičkama.*

⁷⁶ – *A sakra, holenkové důstojníctí, to ani nevím ... – divil se stařeček.*

Dukla började komma ut som följetong under hösten 1962 (ČV 18/1962:18–19) och fortsatte under 1963 uppdelad på tretton nummer. Slutkapiteln skrev Pavel efter återkomsten från Amerika och sedan tog finputsningen vid. I januari 1963 lämnade han ifrån sig det slutgiltiga manuskriptet till sin första bok. *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna) kom ut i februari 1964⁷⁷ och fick ett positivt mottagande av både kritiker och läsare. Ota Pavel själv kunde dock inte tillgodogöra sig framgångarna med boken förrän ett par månader efter att den kommit ut.

3.3 Sjukdomen

Den 27 januari 1964 åkte Pavel till Innsbruck i Österrike för att som sportreporter närvara vid de olympiska spelen, som han för övrigt har ett reportage från i ČV 6/1964. När hans landsmän reste hem till Tjeckoslovakien 9 februari 1964 var han inte med. Han hade drabbats av en svårartad psykisk sjukdom och var omhändertagen av den österrikiska polisen. I Prag väntade Pavels hustru Věra som inte visste något om vad som hänt. Av sportkommentatorn vid radion fick hon höra att Ota Pavel olagligt lämnat republiken och stannat i Österrike.⁷⁸ Militärens underrättelsetjänst inledde dock efterforskningar och fick snart veta att Ota Pavel tagits in på mentalsjukhus p.g.a. försök till mordbrand. 15 februari reste Arnošt Lustig (se not 46 s. 23) och Věra Pavlová till österrikisk-tjeckiska gränsen för att möta Ota Pavel. Han hade förts till gränsen i en österrikisk ambulans, och en tjeckisk körde honom sedan till en psykiatrisk klinik i Prag (Lustig 2003:198).

Vilken sjukdom Ota Pavel drabbats av finns det olika uppgifter om. Han använder själv i sina brev till familjen diagnosen ”manodepressivitet” (Ždímal 2000:73). Jana Hamzová använder i sitt examensarbete (Hamzová 1983:28) termen ”manodepressiv psykos” och det gör även Miloš Voráč (Voráč 1986:8). Ota Pavels bästa vän, författaren Arnošt Lustig, använder

⁷⁷ Artikeln Hodinka s autorem knihy, která už není (En timme med en författare till en bok, som inte längre finns) i *Zápisník* 4/1964. Věra Pavlová skriver också i boken *Vzpomínky na Otu Pavla* på s. 30 att *Dukla mezi mrakodrapy* kom ut 20 februari 1964.

⁷⁸ Enligt personligt samtal med Věra Pavlová 881031

termen ”schizofreni” (Lustig 1981:414), medan litteraturhistorikern Bohumil Svozil, som haft tillgång till sjukhusjournalerna, betecknar sjukdomen som ”cyklofreni”⁷⁹. Den sistnämnda termen innebär ”lättare former av cirkulär sinnessjukdom med stämningsväxlingar”⁸⁰.

Orsakerna till Pavels sjukdom tycks vara flera. Enligt Věra Pavlová var kriget en av dem.⁸¹ Jaroslav Kos instämmer i *Ryby a krásní srnci Oty Pavla* (Ota Pavels fiskar och vackra rådjur), som jag tar upp på s. 25. Även Otakar Brůna anser att Pavels sjukdom hade sina rötter i hans upplevelser under andra världskriget. Enligt brodern Jiří berodde Ota Pavels sjukdom på arv från farmor och mormor, militärtjänstgöringen samt splittringen av familjen då han var ensam med sin mamma⁸², medan Jana Hamzová hör till dem som framhåller kriget som orsak till Pavels sjukdom. Hon påpekar dessutom att det tyska elementet i Innsbruck påverkade Pavel starkt (Hamzová 1983:28). Miloš Voráč invänder dock mot detta och hävdar att Hamzovás slutsats är överdriven. Han anser att Ota Pavels långvariga hälsobesvär – han drabbades bl.a. ofta av kraftig huvudvärk – i kombination med den arbetsbelastning som författaren utsatte sig för är en betydligt viktigare orsak (Voráč 1986: not 90). I ett brev uppger Pavel själv några orsaker: ”Men läkarna är överens om att jag har varit psykiskt sjuk redan från att jag var liten, att sjukdomen varit dold i mig och att den bröt ut av överansträngning, vid stora belastningar/i armén vid 21 år, sedan vid 34 år.”^{83 84}

Ota Pavel kom att tillbringa en stor del av sina sista nio år på olika institutioner, eftersom han fick upprepade recidiv och det var svårt att hejda sjukdomsförloppet. Det dröjde tre och ett halvt år tills man hittade ett fungerande läkemedel. Då prövade en doktor Grof med mycket gott resultat

⁷⁹ Enligt telefonsamtal med Bohumil Svozil 930131

⁸⁰ Medicinsk terminologi. Red. Lindskog & Zetterberg. Stockholm 1975

⁸¹ Enligt personligt samtal med Věra Pavlová 881031

⁸² Enligt personligt samtal med Jiří Pavel 940112

⁸³ *Ale doktoři se shodují v tom, že už jsem byl duševně nemocný od malička, že nemoc byla ve mě skryta a propukla přepracováním, při velkých zátěžích/na vojně v 21 letech, potom ve 34 letech.*

⁸⁴ Brevet finns i Hugo Pavels arkiv. Det är daterat ”Pondělí 1967” (Måndag 1967) och Hugo Pavel har inordnat det före 8 februari.

en ny medicin – Lithium – på Pavel. Samme läkare hävdade att Pavels hjärna var helt frisk, medan blodet hade dålig sammansättning. Vissa ämnen saknades och med hjälp av Lithium tillsatte man nu de ämnena (Ždímal 2000:74).

En huvudorsak till den här sjukdomen tycks således ha varit att Ota Pavel var arbetsnarkoman. Nu tvingades han visserligen slå av på takten, men han lämnade aldrig helt sitt litterära arbete, som fick en närmast terapeutisk verkan. Bl.a. blev han under första halvan av 1966 färdig med boken *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne). Det finns inga nya noveller i boken utan bara sådant som Pavel skrev innan sjukdomen bröt ut. Hans litterära arbete bestod under den här perioden av finputsning, bearbetning och renskrivning. I oktober meddelade han sin bror Hugo att han skulle få förtidspension.⁸⁵

3.4 Litterärt genombrott

Trots sin förtidspension fortsatte Ota Pavel skriva och publicerade även i fortsättningen flertalet av sina berättelser i tidskriften ČV – men nu på frilansbasis. Tidigare hade han inför varje reportage gjort ett omfattande markarbete, men i och med sjukdomen blev han mer eller mindre hänvisad till att arbeta hemma. Därigenom tvingades Pavel finna en ny infallsvinkel och så började han utarbeta den typ av reportageberättelser som finns i boken *Plná bedna šampaňského* (Dukla bland skyskraporna) till noveller med mer skönlitterär inriktning.

Detta resulterade i böckerna *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna), *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne), *Cena vítězství* (Segerns pris), *Pohár od Pánaboha* (En bägare från Gud), *Syn celerového krále* (Sellerikungens son) och *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška). Bohumil Svozil skriver i sin essä *Svět próz Oty Pavla* (Ota Pavels prosavärld)⁸⁶ att Pavel varken fabulerar eller psykologiserar när han skildrar sina idrottsmän. Både när det gäller deras liv inom och utanför

⁸⁵ Enligt ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 11.10.66

⁸⁶ Efterord till boken *Fialový poustevník* (Den violette eremiten; 1977)

idrotten framhäver han de faktorer, som visar att de är mer eller mindre besatta av vad de håller på med och de mål de eftersträvar. De kämpar med såväl yttre som inre hinder och är fast beslutna att övervinna inte bara medtävlarna utan också sig själva. Pavels idrottsmän har oftast sämre utgångsläge och mindre talang än sina medbröder och måste därför kämpa mer och övervinna fler hinder. Svozil påpekar dock att Pavel undviker att heroisera dem (Fialový poustevník 1977:170–171) Intresset för människan bakom idrottsmannen fanns redan i boken *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna). I och med sitt förändrade arbetssätt fördjupade Pavel det intresset och började koncentrera sig på mer ingående porträtt av de enskilda idrottsmännen. Och så föds Ota Pavels hjältar.

1971 överraskade dock Pavel läsare och kritiker med en bok om sin familj. Efter hans död kom ännu en bok om familjen ut. Dessa två böcker kallas, som ovan nämnts, för minnesprosor och består av *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna). Varför han började skriva om familjen nämner Ota Pavel i ett brev till brodern Hugo:

Att skriva om sport är tacksamt, eftersom många människor ägnar sig åt den. Men min hemligaste önskan är – om jag förblir frisk – att skriva om ett normalt liv. Om gamle Prošek, om Franěk från Rozvěděčik, om eremiten från Skryje, en novellsamling om vår pappa och mamma, osv.⁸⁷ (Ždímal 2000:67).

Familjen var alltså en av Pavels starkaste inspirationskällor. 4 april 1968 skriver han till brodern Hugo: ”Jag tycker att pappa var en mycket intressant människa och om så bara en liten bok om honom blev skriven, så skulle den

⁸⁷ *Ono psát o sportu je vděčné, protože se tím zabývá hodně lidí. Ale mé nejtajnější přání je – jestli budu zdrav – napsat o normálním životě. O starém Proškovi, o Fraňkovi z Rozvěděčiku, o poustevníkovi ze Skryjí, knížku povídek o našem tátovi a mámě, atd.*

bli kvar tiotals och någonstans till och med hundratals år på biblioteken och så skulle man inte glömma vår släkt.”^{88 89} (Fiala 1990:95).

1968 kom boken *Cena vítězství* (Segerns pris) ut på förlaget *Naše vojsko* och Arnošt Lustig skrev förordet. Boken omfattar enligt slutordet den väsentliga delen av *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna) och de bästa novellerna ur *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne), vilket innebär att den inte innehåller några noveller som inte publicerats i bokform tidigare.

I första numret av ČV 1969 har Ota Pavel en novell med titeln *Pohádka o zlaté medaili* (Sagan om guldmedaljen). Den handlar inte direkt om Jiří Raška, som tog guldmedalj i skidhoppning vid OS i Grenoble 1968, utan snarare om hur man skulle kunna skriva en saga om denne. Novellen börjar med att nämnde Raška kommer hem till Pavel för att berätta sin historia. När Pavel hört den åker han till förlaget *Olympia* och gör chefredaktören – Tibor Rybár – ett förslag som börjar såhär: ”Tibor, jag kan skriva en saga åt er, det blir till hälften saga och till hälften sanning. Det blir för pojkar och för vuxna. SAGAN OM DEN FÖRSTA GULDME DALJEN.”⁹⁰ (ČV 1/1969:14).

Pavel fortsätter med att berätta för chefredaktören att sagan också kommer att handla om skomakaren Oldřich som fick fyra barn, varav ett var Jirka, och hur Jirka åkte skidor och började hoppa... Mitt i berättelsen låter Pavel chefredaktören fråga hur det går sedan, och bland mycket annat får Rybár veta följande: ”Och det var egentligen där i det lilla tåget, som kördes av lokförare Prochaska från Wien, som den olympiska guldmedaljen föddes, därför att stora saker föds ur stora smärtor.”⁹¹ (ČV 1/1969:15). Det här är således ett utkast till *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška), som kom ut postumt 1974. Man skulle kunna säga att det är ett reportage om ett

⁸⁸ *Já si myslím, že táta byl moc zajímavý člověk a kdyby o něm byla napsaná byt' malá knížečka, že by zůstala desítky a někde i stovky let v knihovnách a že by se na náš rod tak nezapomnělo.*

⁸⁹ Ota Pavels pappa dog 680209.

⁹⁰ *Tibore, napsal bych vám pohádku, bude to na půl pohádka a na půl pravda. Bude to pro kluky i pro dospělé. POHÁDKA O PRVNÍ ZLATÉ MEDAILI.*

⁹¹ *A tam se vlastně v tom vláčku, který řídil pan mašinfira Prochaska z Vídně, narodila ta zlatá olympijská medaile, protože velké věci se rodí z velkých bolestí.*

reportage – eller ett reportageembryo som Pavel valde att presentera i form av en självständig berättelse.

I januari 1970 skriver Pavel till sin bror Hugo om en ny novell, som han betraktar som det bästa han dittills skrivit om sport.⁹² Längst upp i brevet har han skrivit *Celerový král* (Sellerikungen), vilket torde syfta på titelnovellen i boken *Syn celerového krále* (Sellerikungens son). Längre fram i januari inträffar något som blir uppslag till ytterligare en novell i nämnda bok: ”På tisdag ska jag gå på begravningen av dr Topinka från Dukla.”⁹³ ⁹⁴ En av berättelserna i *Syn celerového krále* (Sellerikungens son) heter *Služebník náš Hubert* (Vår tjänare Hubert) och handlar just om doktor Topinka.

Ota Pavels förändrade arbetssätt innebar, som nämnts ovan, att han efter sjukdomen använde sig av tidigare insamlat material och erfarenheter som han sedan bearbetade. En av dessa erfarenheter var hans minnen, och genom dessa skapade han en sekundärvärld.⁹⁵ Kirsti Lahtinen skriver i sin pro gradu-avhandling, att hjälten i folksagan ”har förmågan att vandra mellan världarna (...)”. (Lahtinen 2008) Det har Ota Pavel också. I hans sekundärvärld fanns det frihet och lycka, vilket hjälpte honom att överleva. I novellen *Titul, na který jsem hrdý* (En titel, som jag är stolt över) berättar han:

När jag mådde bättre, tänkte jag på det, som var vackert i livet. Jag tänkte inte på kvinnor eller på hur jag drivit omkring i Amerika, jag tänkte inte på flygturer över oceanen, och inte heller på hur jag spelade hockey i Sparta. Jag gick på nytt till bäckarna, fiskdammarna, floderna, fiskesjöarna, jag blev

⁹² Ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 11.1.70.

⁹³ *V úterý jdu na pohřeb dr. Topinkovi z Dukly.*

⁹⁴ Enligt ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 1.2.70

⁹⁵ Alfréd Jindra, som är journalist på tjeckiska radion och kände Ota Pavel väl sade vid ett personligt möte i juli 1988 att Pavel inte var tokig, men att han hade förmågan att vandra mellan olika världar som ett barn.

medveten om att detta var det vackraste som jag upplevt i livet.⁹⁶ (Ždímal 2000:100–101).

Slutet på den här berättelsen är i sig som en liten saga: ”Jag väntade på att ett under skulle inträffa.//En dag hände det. UNDRET. Min läkare kom och i handen hade han en ny, underbar medicin. Och sedan räckte han mig handen och öppnade dörren till anstalten.”⁹⁷ (Ždímal 2000:102).

Under november månad 1969 avslutade Pavel den bok som kom att bli *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och lämnade den till förlaget *Československý spisovatel* (Ždímal 2000:97). Ett exemplar skickade han också till Sverige. Översättaren Ulla Keyling kom hem till Göteborg efter att ha varit bortrest en tid, och på tamburmattan fann hon ett paket från Ota Pavel. Det innehöll ett originalmanuskript och ett brev – daterat 18.2.70.⁹⁸

I brevet skrev Pavel att boken skulle komma ut senare under året. Den kom inte ut förrän 1971 och då inte riktigt i det skick han tänkt sig. Han nämnde också i brevet att Státní film (Statsfilm) bestämt sig för att spela in boken under 1970. Pavel arbetade på ett filmmanus redan i mars 1970 (Ždímal 2000:106), men det uppstod vissa problem:

(...) de gav mig ungefär 150 anmärkningar i stil med att jag inte får skriva att vi hade en Buick eller en byst av Masaryk.//Till slut började jag fundera och nu funderar jag på att ge det här på båten även om det kommer att kosta mig 30

⁹⁶ *Když mi bylo líp, myslel jsem na to, co bylo v životě krásné. Nemyslel jsem na ženy anebo na to, jak jsem se toulal po Americe, nemyslel jsem na lety přes oceán, ani na to, jak jsem hrál ve Spartě hokej. Chodil jsem znovu k potokům, rybníkům, řekám, jezerům na ryby, uvědomil jsem si, že to bylo nejkrásnější, co jsem v životě prožil.*

⁹⁷ *Čekal jsem, až přijde zázrak.//Jednoho dne se stal, ZÁZRAK. Přišel můj lékař a v ruce měl nový, skvělý prášek. A pak mi podal ruku a otevřel dveře ústavu.*

⁹⁸ Just det här manuskriptet blev aldrig översatt till svenska. Det var först 1975 som *De vackra rådjurens död* kom ut i Sverige och då i Sven Ahlgrens översättning efter den andra upplagan.

lakan. Men det skulle nog inte bli vare sig vår pappa eller vår familj.^{99 100}

Filmen *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) hade premiär först 1987 och då var det regissören Karel Kachyňa som skrivit manus.

I juli 1970 hade Ota Pavel börjat samla material till en ny bok som skulle handla om en eremit som bodde under borgen Týřov. Han var övertygad om att det skulle bli hans vackraste bok och som titel hade han tänkt sig *Fialový poustevník* (Den violette eremiten).¹⁰¹ (Ždímal 2000:115). I samma brev berättar Pavel att han till sin 40-årsdag (andra juli) fått glada underrättelser från utlandet: en norsk översättning av ”boken om pappa” – dvs. *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) – är på väg. Detsamma gäller för Öst- och Västtyskland, och både Jugoslavien och USA funderar på saken (Ždímal 2000:116).

Hösten 1970 tillbringade Ota Pavel i Rybárna, en liten ort i Kouřím vid floden Berounka, och samlade material till ett filmmanus med arbetstiteln *Poslední raj* (Sista paradiset). Den skulle handla om färjkarlar, fiskare och skogvaktare från Křivoklat-trakten. Materialet till filmen finns i Ota Pavels litterära kvarlåtenskap och här berättar han om familjerna Zyka¹⁰² och Prošek, värdshuset Rozvědčik, färjelägen, forellbäckar, skogvaktare, lantbor och ingenjör Čech, som är huvudperson i novellen *Potok pana inženýra*¹⁰³ (Ingenjörens bäck). Samtidigt som Pavel samlar

⁹⁹ (...) dali mi asi 150 připomínek v tom smyslu, že nesmím napsat, že jsme měli Buicka anebo bystu Masaryka.//Nakonec jsem uvažoval a uvažuji, že s tím praštím i když mě to praštění bude stát 30 táců. Ale to snad by nebyl ani náš táta a naše rodina.

¹⁰⁰ Enligt ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 17.3.70

¹⁰¹ Det här kom dock aldrig att bli någon hel bok. Berättelsen *Fialový poustevník* (eller kanske snarare utkastet till den) publicerades för första gången i Zuzana Joukalovás examensarbete om Ota Pavel 1980 och andra gången på Supraphon i serien Lyra Pragensis 1988. Nästa gång kom den ut i en samlingsutgåva med samma namn 1995. Det har kommit ut en tidigare samlingsutgåva med den här titeln, men utan berättelsen ifråga. Däremot avslutas boken *Jak šel táta Afrikou* (Hur pappa gick genom Afrika), som kom ut 1994, med en berättelse med den titeln, men här rör det sig om Epilog, den avslutande berättelsen i ”Hur jag mötte fiskarna, som kom ut postumt 1974.

¹⁰² Jarda Zyka var färjkarl i Kouřím och det var hos honom Pavel bodde vid det här tillfället.

¹⁰³ Berättelsen Ingenjörens bäck har kommit ut i bokform två gånger: i *Mám rád tu řeku* (Jag tycker om den här floden) från 1988 och *Hur pappa gick genom Afrika* från 1994.

material till den här filmen skriver han vad han kallar för *Americký střelec* (Den amerikanske skytten), som han har för avsikt att avsluta och lämna ifrån sig i november. Inget manuskript med det namnet har återfunnits i Pavels litterära kvarlåtenskap, men titeln skulle kunna syfta på fotbollsspelaren Rudolf Kučera, som är huvudperson i novellen *Haló, taxi!* (Hallå, taxi!) i *Syn celerového krále* (Sellerikungens son) (Ždímal 2000:122).

Det var alltså våren 1971, som Ota Pavel fick sitt stora litterära genombrott med boken *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död). Längre fram samma år kom en bok med fler sportnoveller: *Pohar od Pánaboha* (En bägare från Gud). Två år senare dog Ota Pavel i en hjärtattack. Självmord nämns ibland som dödsorsak¹⁰⁴ – ett rykte som brodern Hugo avfärdade med ett skratt och kommentaren: då skulle det ha varit med arbete. Däremot hävdade Hugo Pavel att läkarna dödade hans yngste bror. 31 mars 1973 togs Ota Pavel in på sjukhuset Bohnice där man gav honom en sövande injektion. Läkarna lämnade honom ensam i rummet, och när de kom tillbaka var han död. Den injektion han fick var enligt Hugo Pavel skadlig för hjärtat och Ota Pavels hjärta var i dålig kondition p.g.a. de mediciner han tvingades ta. Läkarna missade det och förorsakade därigenom hans död.¹⁰⁵

De två böckerna *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna) och *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška) kom ut postumt 1974. Den förstnämnda boken färdigställdes av Ota Pavels änka Věra och skulle sannolikt sett helt annorlunda om Pavel levt och själv givit ut den, men den senare hade legat färdig några år. Pavel ansåg själv inte att *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna) var färdig utan ville arbeta mer på den (Peterová 2000:94).

4. Språk och stil

¹⁰⁴ Bl.a. sägs han ha hoppat ut genom ett sjukhusfönster – Bohumil Hrabal, en av de författare som Pavel jämförs mest med, föll/hoppade ut genom ett sjukhusfönster i februari 1997.

¹⁰⁵ Enligt personligt samtal med Hugo Pavel 950706.

Ett utmärkande särdrag i Ota Pavels stil är hans användande av s.k. talspråkstjeckiska, språkliga markörer som skiljer sig från det kodifierade standardspråket.¹⁰⁶ I artikeln *K obecné češtině krásné próze (Ota Pavel)* (Om talspråkstjeckiska i skönlitteraturen (Ota Pavel)) skriver Alexander Stich att de här markörerna började användas inom den tjeckiska skönlitteraturen på 1950-talet. En anledning var enligt Stich att man försökte göra prosan mer subjektiv, vilket förutom språkliga drag innebar att även berättande i jag-form bredde ut sig. Kritikernas och läsarnas reaktioner var inte enbart positiva, men talspråkstjeckiskan kom att stanna i skönlitteraturen vid sidan av skriftspråket och är numera etablerad som stilistisk markör. Stich påpekar vidare att Pavel inte är konsekvent, utan blandar skriftspråk och talspråk och därmed skapar en egen specifik språkstil. Exempel på talspråkstjeckiska som Stich för fram hos Pavel är användandet av låneord från tyskan, som *akorát* (ackurat), *flek* (fläck), *ksicht* (ansikte), *šmak* (smak) och *vercajk* (verktyg). Jag kan nämna fler exempel som Pavel använder ofta, nämligen *vuřt* (korv) och *fajn* (bra). Stich tar också upp exempel på ord från andra språk, som *bagáž* (bagage) och *gramec* (kortform bildad av grammofoon). Andra exempel är enligt Stich grammatiska talspråksformer, som ”-ej” istället för det korrekta ”-ý”:
”dejchat” istället för *”dýchat”* (andas) eller *”mejdlo”* istället för *”mýdlo”* (tvål). Men Pavel använder sig också av andra grammatiska talspråksformer än dem Stich tar upp, som ett s.k. protetiskt ”v-” framför vokalen ”o”:
”vokno” istället för *”okno”* (fönster), *”von”* istället för *”on”* (han) och *”taky”* istället för *”také”*. Han använder sig också av verbändelser i presens 1. pl. utan –e, som *”naservírujem”* istället för *”naservírujeme”*. I och med att Pavel inte använder dessa markörer konsekvent blir det enligt Stich en tydlig och konstnärlig stilisering av språket. Pavel använder talspråk där det är viktigt för helhetsintrycket vilket ger hans verk ett poetiskt element.

I artikeln *Stylizování jazykové komunikace v prózách B. Hrabala a O. Pavla* (Stiliseringen av språklig kommunikation i B. Hrabals och O. Pavels prosaverk) tar Ivana Stehliková upp Pavels direkta kommunikation med

¹⁰⁶ Se t.ex. Sgall 1992, Gammelgaard 1997 och Hedin 2005.

läsaren. I sina noveller låter han berättaren ställa frågor, som t.ex. *A jak to bylo dál? Dál to bylo tak, že lesní a hajní kromě stromů začali počítat časem i srnčí.* (Och hur blev det sedan? Sedan blev det så, att skogvaktarna förutom träd så småningom började räkna rådjur också.) Även interjektioner som *prokristapána* (herrejesus), *ježíšmarjá* (jesusmaria) blir ett direkt tilltal som väcker läsarens uppmärksamhet och känslor.¹⁰⁷

När det gäller språket i novellerna påpekar även Stehlíková att Pavel blandar skriftspråks- och talspråkstjeckiska. Markörer från det ena och andra flyter ihop i både berättarens och personernas tal. Som exempel tar Stehlíková upp meningen: *”Mý děti úbohý. Kdybyste věděly, jakého máte tatínka.”* (”Mina stackars barn. Om ni visste, vilken pappa ni har.” Ur novellen *Dyrast i Centraleuropa.*), där *Mý děti úbohý* på standardspråk skulle vara *Mé děti ubohé*. Enligt Stehlíková speglar dessa former personernas emotionella tillstånd och används när dialogerna präglas av gräl, ironi mm.

Ett annat drag är att Pavel inleder sina noveller med avvikningar, som inte är väsentliga för handlingen som sådan, men som finns där för att åstadkomma en icke litterär, vanlig berättartyp. Ett exempel på det är det direkta tilltalet i inledningen till berättelsen Alfréd Jindra i *Syn celerového krále* (Sellerikungens son): *”Min kamrat Alfréd Jindra föddes, mina vänner, på Smíchov, på Vltavas vänstra strand.”*¹⁰⁸ Ett annat exempel finns i titelnovellen i samma verk: *”Han odlade den fantastiskt, han var egentligen kung bland kungar, han odlade selleri bäst. Han var sellerikung.”*¹⁰⁹ Pavel använder också långa meningar och inleder ofta satser med konjunktionen "och", vilket ger berättandet ett slags lugn (Stehlíková 1983). Som kontrast, hävdar Stehlíková, finns en rad korta meningar som både dramatiserar berättandet och påskyndar det ofta långsamma berättartempot. Berättarens tal ligger mycket nära personernas.

¹⁰⁷ Även författaren Karel Čapek (se s. 12–14) använde sig av den här typen av interjektioner, som t.ex. *Hergot* (Herregud).

¹⁰⁸ *Můj kamarád Alfréd Jindra se, vážení, narodil na Smíchově, na levém břehu Vltavy.*

¹⁰⁹ *Pěstoval ho skvěle, byl vlastně král mezi králi, pěstoval nejlépe celer. Byl celerový král.*

Stehlíková nämner ytterligare ett drag som genomsyrar Ota Pavels noveller – den distans han har i berättarrösten. Denna distans är enligt Stehlíková tydligast i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) där pojken Ota betraktar världen och sin far, och författaren, som också är berättare, är vuxen. Stehlíková hävdar att den här distansen har sitt ursprung i Pavels tidigare verk, där han som sportjournalist ägnade sig åt att skriva reportage och var tvungen att förhålla sig objektiv till det han skildrade. Men Pavel slutade snart skriva traditionella reportage och läsarna började se hans arbeten med sporttematik som berättelser. Han dramatiserade avsiktligt reportaget, så att han skulle kunna skriva allmänna betraktelser över hur exempelvis en förlust påverkar en idrottare.

Utmärkande för Ota Pavel är också, fortsätter Stehlíková, att han endera berättar det som han själv varit med om, som i *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna), eller det som ligger nära honom – som i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död). Hans gestalter utgår alltid från levande människor, det som utspelar sig har verkligen hänt, personerna och handlingen är inte påhittade av författaren. Enligt min mening gäller detta även sportberättelserna, där Pavel skildrar idrottsmän som han känner/känner väl till. Oavsett om han skriver prosa eller reportageberättelser använder sig Pavel av sin egen verklighet.

5. Analys

Inledning

I min analys har jag använt mig av Karel Čapeks sagomotiv (se vidare s. 15) samt sagogestalter (se även s. 9), Vladimir Propps funktioner (se s. 21) liksom även hans dramatis personae (se vidare s. 9) samt Gérard Genettes paratexter (se mer s. 15-16). För att börja med Čapek, så nämner han i sin essä om sagomotiv de elva han betraktar som mest frekventa: *Den uppfyllda önskan, Gåvan, Slumpen, Fyndet, Trollspöet, Hjälpen, Hindren, Framgången, Övermåttet, Den andra världen, Den goda gärningen*.¹¹⁰ (Čapek 1984:116–121) Ota Pavel använde sig i

¹¹⁰ *Splněné přání, Dar, Náhoda, Nález, Čarovný proutek, Pomoc, Překážky, Úspěch, Přemíra, Jiný svět, Dobrý skutek.*

sina berättelser nästan alltid av ett eller flera av dessa motiv men inte alltid i form av något som kommer utifrån. Viljan kan exempelvis innebära en *gåva* och eftersom man kan ses som sin egen hjälpare kan hjälpen också komma inifrån. På det viset kan man också själv *uppfylla sin önskan* samt *nå framgång* och *övervinna hinder* med den egna viljan. Samtliga ovan nämnda sagomotiv är besläktade och utgör olika sidor av varandra. Čapek tar också upp sju sagogestalter: *Hjälten, Prinsessan, Askungen, Den förtrollade, Den onde, Slughuvudet, Dummerjöns*¹¹¹ (Čapek1984:122–126), och även dessa kan vi känna igen i Pavels berättelser.

Enligt Karel Čapek är hjälten ”... en stor kämpe och erövrare, en ung riddare, en äkta episk hjälte, som går ut i världen, besegrar drakar och jättar, befriar prinsessor och blir kung.” (Čapek 1984:122) Även Ota Pavels hjälte är en kämpe. Han slåss emellertid inte med fysiska drakar och jättar utan med sig själv, med sina svårigheter och motgångar. Han går i närkamp med smärtan, vilket innebär att han stannar kvar i den och försöker vända den till sin egen fördel. Han utnyttjar alltså sin egen smärta. Här handlar det inte om några sagohjältar, utan om levande människor med fel och brister som de försöker övervinna. Det handlar om avheroiserade hjältar. Pavels hjälte är aldrig den som har mest talang och som allting går som på räls för; han är den som aldrig har tur, som aldrig får något gratis. Veronika Kamenská skriver i sin kandidatuppsats att hjälten har ett utstakat mål, som han ska uppnå. Han ger aldrig upp och förlorar inte hoppet. Hans vilja är okuvlig, vilket gör att han övervinner gigantiska hinder och fullgör övermänskliga uppgifter. Prinsen i sagan slår ihjäl en niohövdad drake medan idrottsmannen hos Ota Pavel vinner olympiska guldmedaljer. Han kämpar också med fysiska hinder som brist på talang och sjukdom samt psykiska som rädsla och brist på mod (Kamenská 2006).

Vladimir Propp och Karel Čapek ligger relativt nära varandra, men strukturalisten Propp anser att man kan analysera en saga med utgångspunkt från dess funktioner, vars antal han beräknar till 31 (se även s. 21). Jag tar upp samtliga dessa funktioner på s. 123–125. Propp menar också att varje saga innehåller sju

¹¹¹ *Hrdina, Princezna, Popelka, Zakletý, Zlý, Chytrák, Hloupý Honza.*

dramatis personae: *Skurken, Givaren, Hjälparen/Den magiske agenten, Prinsessan och hennes far, Avsändaren, Hjälten* och *Den falske hjälten* (Propp 1968/2009, se vidare s. 9). När det gäller litteraturforskaren Gérard Genette har jag i min analys använt mig av vad han kallar paratexter (se vidare s. 15–16), exempelvis titel, förord, illustrationer och kapitelrubriker. Jag har koncentrerat mig på kapitelrubrikerna.

I det här kapitlet ska jag i mer eller mindre kronologisk ordning ta upp Ota Pavels böcker från *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna; 1964) till *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška; 1974).¹¹² Pavels verk har visserligen kommit ut i åtskilliga nya utgåvor och upplagor efter sammetsrevolutionen, men eftersom det är svårt att avgöra vilket av det ”nya” materialet i dessa böcker som Ota Pavel själv skulle ha valt att ge ut, begränsar jag mig till det ovan nämnda. Jag kommer dock att referera till den tredje, utvidgade upplagan av *Zlatí úhoři* (Gyllene ålar), en samlingsutgåva av flertalet noveller i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna) (Svozil, 1. uppl. 1985). Jag kommer att referera till Čapeks sagomotiv.

Citatöversättningarna är mina egna.

Jag pekar redan i början av den här studien på Ota Pavels påverkan av saga och folklore. Veronika Kamenská anser (jfr s. 7) att Ota Pavels berättelser kan ses som sagor för vuxna: ”... han går djupt tillbaka till berättandets rötter, till sagan, och förenar den med moderna inslag: användande av fakta, autentisering, subjektivering och en finlipad form av ett rikt bildspråk.”¹¹³ Berättelserna innehåller oftast en *hjalte*, minst en *hjälpare* och även någon eller några *givare*. Jfr Karel Čapeks sagogestalter på s. 9. I Pavels sportberättelser representeras hjälparen exempelvis av en tränare, i berättelserna om familjen intas den rollen däremot ofta av färjkarlen Prošek, som i samma mån får representera givaren. (Kamenská 2006)

¹¹² Jag har valt att inte hålla en strikt kronologi, eftersom ”De vackra rådjurens död” och ”Hur jag mötte fiskarna” hör ihop såväl tematiskt som tidsmässigt och inte bör analyseras var för sig.

¹¹³ ... *vrací se hluboko zpět ke kořenům vyprávění, k pohádce, a spojuje ji s moderními prvky: využitím faktu, autentizací, subjektivizací a vybroušenou formou přebohatě obrazného jazyka.*

I analysen koncentrerar jag mig på *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död), *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna), *Syn celerového krále* (Sellerikungens son) och *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška). De övriga böckerna refererar jag i kronologisk ordning, inklusive *Pohár od Pánaboha* (En bägare från Gud), som jag dock analyserar delar av. I analysen relaterar jag handlingen i korthet och analyserar löpande i texten.

5.1 Dukla bland skyskraporna

Dukla mezi mrakodrapy (Dukla bland skyskraporna) är Ota Pavels första bok. Den kom ut 1964, alltså tio år före *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška). Boken är en samling reportage skrivna som en del av en helhet, en monografi om ett fotbollslag. Här beskriver Pavel det första fröet till militärfotbollslaget Dukla, hur det bildades och utvecklades. Han presenterar också spelare, tränare, läkare och andra som på något sätt varit viktiga för laget. Personskildringarna är dock alltför korta för att ge upphov till någon form av hjälte- eller hjälparanalys. Matchreferaten är på ett naturligt sätt inlemmade i handlingen. Boken innehåller både sagoelement och sagomotiv. Ett exempel på det förstnämnda finns i meningen: ”Dukla sov insvepta i täcken, motorernas monotona brummande blev till en luftsaga för dem.”¹¹⁴ (Pavel 1968:74). Han poängterar också att föräldrarnas stöd aldrig kan underskattas, även om det ibland kan ta sig litet udda uttryck: ”I Kanada lägger ofta föräldrarna en hockeyklubba eller ett basebollträ hos de små pojkarna i vaggan; tecken på lycka, berömmelse, försörjning. Hos Milan lade Karel Dvořák en splitter ny läderboll på täcket.”¹¹⁵ (Pavel 1968:33). Sagovärlden i *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna) består av referenser som ovanstående och boken kan närmast ses som en skiss till de böcker som kom senare.

¹¹⁴ *Dukla spala zachumlána do pokrývek, monotónní hukot motorů se pro ni stal vzdušnou pohádkou.*

¹¹⁵ *V Kanadě často dávají rodiče kloučkům do kolébky hokejovou hůl a baseballovou pálku; znaky štěstí, slávy, obživy. Milanovi položil Karel Dvořák k peřince zbrusu novou míčudu.*

5.2 En låda full med champagne

Boken kom ut 1967 och av de elva reportage, skisser och noveller, som *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne) innehåller hade några publicerats i tidskrifter tidigare. En del av berättelserna skrev Pavel innan *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna) kom till. Han bearbetade dem sedan inför bokutgåvan och gav dem en mer litterär karaktär. Ett utmärkande drag för *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne) är att Pavel växlar mellan att berätta i jag-form – retorisk eller subjektiv – och tredje person. Det rör sig också om djupare personskildringar än i *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna). Jag tar inte upp någon enskild novell här, eftersom en del av dem kom att ingå i *Syn celerového krále* (Sellerikungens son) i omarbetad form.

De vackra rådjurens död

Boken *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) är Ota Pavels skönlitterära debut. Den är också ett försök att uppfylla en hemlig önskan (se s. 40). Den bok som Ota Pavel ursprungligen skrev är dock inte den bok som kom ut. Första upplagan av boken kom ut 1971 och innehåller åtta noveller: *Nejdražší ve střední Evropě* (Dyrast i Centraleuropa), *Ve službách Švédska* (I Sveriges tjänst), *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död), *Kapři pro Wehrmacht* (Karpar åt Wehrmacht), *Jak jsme se střetli s Vlky* (Hur vi tävlade med familjen Vlk), *Otázka hmyzu vyřešená* (Insektsfrågan löst), *Prase nebude!* (Det blir ingen gris!) samt *Králíci s moudrýma očima* (Kaninerna med de kloka ögonen). Berättelsen *Běh Prahou* (Ett lopp genom Prag) skulle enligt Pavels originalmanuskript ha ingått mellan *Otázka hmyzu vyřešená* (Insektsfrågan löst), där den hade titeln *Smrt mouchám!* (Död åt flugorna!) och *Prase nebude!* (Det blir ingen gris!). Censuren strök dock novellen ifråga och i andra upplagan uteslöts även *Prase nebude!* (Det blir ingen gris!).

Jag utgår här från den upplaga som kom ut 2002 i *Sebrané spisy Oty Pavla* (Ota Pavels samlade verk), eftersom den är identisk med första upplagan. *Běh Prahou* (Ett lopp genom Prag) fanns varken med i den första

upplagan eller i *Sebrané spisy Oty Pavla*, och därför använder jag den version som Pavel ursprungligen tänkt sig. Berättelserna kommer i kronologisk ordning och Ota Pavels pappa är den egentliga huvudpersonen. Ledmotivet är familjen, och i boken finns många sagomotiv, som dock växlar i styrka. Ett tema som återkommer i flertalet noveller är Leo Poppers mer eller mindre framgångsrika jakt på lycka – dvs. hans hjälteresa. Även märkningen, som ju är en av Propps funktioner (se s. 21), är ett tydligt drag och anknyter ofta till huvudpersonens religion. Märkningen är överhuvudtaget ett genomgående motiv hos Ota Pavel och hans hjälte är oftast på något sätt märkt eller utstött. Samtidigt är han/hon en stor livsnjutare och ger aldrig upp.

Berättarjaget är genomgående sonen Ota. Jag tar inte upp samtliga noveller. I min analys kommer jag att referera till Karel Čapeks sagogestalter (se s. 9) och hans sagomotiv (se s. 15). Jag kommer också att referera till Vladimir Propps *dramatis personae* (se s. 9) och hans funktioner (se s. 21).

5.3.1 Boken inleds med *Nejdražší ve Střední Evropě* (Dyrast i Centraleuropa). Handlingen utspelar sig före kriget och motivet är den uppfyllda önskan – och dess följder. En av Leo Poppers drömmar är en egen fiskdamm, och utan hänsyn till sin hustrus längtan efter Italien och Medelhavet ger han sig ut på jakt efter en. I Kročehlavy en bra bit från Prag träffar han doktor Jakubčík, som har en fiskdamm till salu. Den motsvarar Leo Poppers drömbild och det smakprov på innehållet han får se avgör saken.

Hösten närmar sig och man börjar rusta till urfiskning av dammen. Förberedelserna är storslagna. Fadern tar med nådigt tillstånd från sin chef ledigt från Electrolux och modern låter sy sig en ny kappa. Leo Popper hyr en yrkesfiskare – herr Stehlík från Smíchov – för själva urfiskningen och denne har med sig åtta medhjälpare. Slaget om karporna kan börja: ”Det, som utspelade sig på vallen till den här idylliska fiskdammen med pilar och

näckrosor, liknade snarare ett fälttåg mot en okänd fiende.”¹¹⁶ (Pavel 2002:14).

Resultatet av fiskafänget blir dock magert: en ensam men stor och fet karp. Leo Popper känner igen den – det var den som avgjorde inköpet av fiskdammen. Han går på jakt igen – men den här gången består vapnet av boxhandskar, som kan betraktas som ett hjältevapen. (Jfr Ota Pavels vapen på s. 9) Inte heller nu utfaller dock jakten lyckligt för herr Poppers räkning och till middagen vankas det en mycket dyr karp.

Det finns dock olika sätt att överlista en motståndare. Några år senare kommer doktor Jakubčík in på Electrolux och beställer ett kylskåp av senaste modell. Leo Popper ser sin chans, ringer lagerchefen och beställer ett utrangerat gammalt kylskåp:

Och så lät pappa lackeraren Kučera lackera det och befallde att de skulle ta ut innandömet, så att det av kylskåpet bara blev en tom låda. På utsidan satte han originalemballage och etiketter med MADE IN SWEDEN och tänkte om igen med vemod på att den där fiskdammen i Kročehlavy också verkade så tilltalande på ytan, omgiven av pilar och täckt med gula näckrosor.¹¹⁷ (Pavel 2002:18).

Det finns en judisk anekdot som är mycket lik ovanstående historia: ”Min pappa och en bekant hade kommit en smula på kant med varandra. Bekantingen skulle fylla jämna år. Jag föreslog då – jag kan väl ha varit 11–12 år gammal – att vi skulle skicka en fint inslagen stor kartong utan något i. På kortet skulle det stå att det var en porslinservis för Jom Kippur. Det blev

¹¹⁶ *To, co se rozvinulo na hrázi toho idylického rybníka s vrbami a lekníny, se spíše podobalo vojenskému tažení proti neznámému nepříteli.*

¹¹⁷ *A tak ji tatínek dal panu lakýrníku Kučerovi nalakovat a přikázal, aby z ní vyndali vnitřek, takže z lednice vznikla jenom prázdná bedna. Navrch nechal dát originál ambaláž a nálepky MADE IN SWEDEN a pomyslel znovu s lítostí na to, že ten rybník v Kročehlavech také na pohled tak krásně vypadal, obklopen vrbami a pokrytý žlutými lekníny.*

allmänt skratt, och min far sa till mig: ”Berl, det var ett äkta judiskt skämt.” Man måste då veta att Jom Kippur är en fastedag.” (Neumann 2002:10)

Huvudmotivet i berättelsen består i att Leo Popper försöker uppfylla en önskan, ett av de sagomotiv som Karel Čapek tar upp (se s. 15), genom att hitta sina drömmars fiskdamm. Det kan samtidigt ses som ett mandomsprov, eftersom han liksom hjälten i folksagorna beger sig ut i världen för att hitta lyckan. Ett följdmotiv blir att överlista motståndaren som utsatt hjälten för lurendrejeri. Hjälten är Leo Popper men här finns också en falsk hjälte: doktor Jakubčík, som visar sig vara en skojare. Den falske hjälten är en av Vladimir Propps *dramatis personae* (se s. 9). Mellan hjälten och den falske hjälten utspelar sig något som kan liknas vid en duell, och resultatet blir oavgjort. Här finns också en hjälpare, och det är Leo Popper själv, som så småningom lyckas överlista sin motståndare och på så sätt vända nederlaget till seger. Fru Poppers roll i berättelsen är inte direkt passiv, men hennes agerande för heller inte händelseförloppet framåt. Karel Prošek nämns visserligen vid namn som Leo Poppers bästa vän, men hans roll i det misslyckade fiskafänget tycks vara obefintlig. I övrigt kan personerna – även om berättelsen karakteriseras av ett visst folkmyller – ses som mer eller mindre definierade statister och detta gäller även pojkarna Popper.

5.3.2 Det är en helt annan stämning som präglar titelberättelsen i boken, *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död). Handlingen utspelar sig i det idylliska Luh pod Branovem och krigets Buštěhrad och det finns det talrika sagomotiv i novellen. I skildringen av hur familjen hamnade i Luh finns exempel på hur Ota Pavels pappa återigen tvingades övervinna hinder/utföra ett mandomsprov, men nu för att rädda sin familj:

Efter en av dessa stormiga nätter blev pappa tvungen att hitta en bondstuga. Och så lastade han oss på en skonare och seglade till ett litet hus vid Branov, som man kallade På strandängen. Stugan tillhörde färjkarlen Karel Prošek, som

hade likadan mustasch som Adolf Hitler, och där fick vi tak över huvudet för många år framöver.¹¹⁸ (Pavel 2002:43).

Här är återigen Leo Popper hjälten, och han får hjälp av en skonare för att utföra sitt dåd. Men även Karel Prošek, som kom att bli en av Pavels återkommande hjältar, är en hjälpare – eller enligt Propps terminologi en magisk agent – liksom även, i överförd bemärkelse, hans stuga, där familjen Popper får skydd.

Genom hela berättelsen går som en röd tråd en glad liten visa som symbol för hinderövertagandet:

Bilen för oss ständigt framåt,
långt i fjärran är vårt mål,
bara starka nerver klarar
äventyret tusen mil.¹¹⁹ (Pavel 2002:44).

Den här visan symboliserar vikten av att gå mot sitt mål, det stora äventyr det innebär även om det är farligt, samtidigt som den understryker barndomens trygghet. Det märks på det sätt Pavel refererar till visan:

Och från den dagen var det när det gällde den saken ett sorglöst paradiset där, gramfonen ODEON spelade TUSEN MIL och man gjorde rådjursstek med gräddsås ...¹²⁰ (Pavel 2002:48). (...) I den där kistan låg också en riktig engelsk fotboll, kall kärnmjolk, inlagd fisk och rådjursstek, hunden

¹¹⁸ *Po jedné takové bouřlivé noci byl tatínek donucen najít selskou chalupu. A tak nás naložil na škuner a plul k domečku pod Branovem, kde se říkalo V luhu. A v chalupě u převozníka Karla Proška, knírek měl zrovna jako Adolf Hitler, jsme našli na dlouhé léta přístřeší.*

¹¹⁹ *Za volantem stále kupředu, někde v dáli je náš cíl, jenom pevné nervy zdolají nebezpečí tisíc mil.*

¹²⁰ *A od toho dne tam byl po této stránce bezstarostný ráj, gramofon ODEON vyhrával TISÍC MIL a dělalo se srncí na smetaně ...*

Holan, pragkorvar och grammofonskivan TUSEN MIL.¹²¹(Pavel 2002:59).

Dessa citat handlar om Pavels barndom. I det första syftar Pavel på att Prošek kunde fortsätta i sin tjuvjakt och därmed fylla barndomen med en doft av rådjursstek – som blandades upp med tonerna av visan *Tusen mil*. Även här fungerar Prošek som hjälpare, eftersom han är den som skaffar rådjursköttet. Både rådjurssteken och visan kan ses som gåvor (se s. 15) – eller hjälpare/magiska agenter (se s. 9). Genom att använda versaler framkallar Pavel dessutom sitt speciella förhållande till grammofonen och visan – en blandning av intimitet och distans. I det andra citatet visar Pavel genom att räkna upp symboler för tryggheten i sin barndom hur mycket som faktiskt går förlorat vid Prošeks begravning. Karel Prošek, grammofonen Odeon och visan Tusen mil, rådjurssteken – allt detta representerar dock även tryggheten i Pavels barndom, den sorglöshet och glädje han förknippade med den – som sedan gick förlorad.

När det gäller den ovan nämnda tjuvjakten spelar Prošeks varghund Holan en mycket stor roll, och i sin presentation av hundens karaktär lägger Pavel in vissa sagoelement: ”När han var ett litet valpklot rullade han med sina uppspärrade korppluggar och dödade redan då höns. Vov och vov. Vrr och Vrrr. Och framför allt ryck och slit och DÖD.”¹²² (Pavel 2002:45) Diminutiver används ofta i tjeckiskan för att beteckna det förtroliga i en situation. Det är ett återkommande stildrag hos Ota Pavel att ju närmare ett motiv eller skeende ligger honom känslomässigt, desto mer distanserar han sig med ett språk som närmar sig barnets, med sagoelement och sagomotiv.

Utropandet av protektoratet Böhmen und Mähren förändrade situationen, tryggheten försvann och Leo Popper med familj fick inte längre röra sig fritt. När de två äldre sönerna skulle skickas till koncentrationsläger

¹²¹ *V té rakvi byla i pravá anglická meruna, studené podmáslí, nakládané ryby a srnčí, pes Holan, pražské burty a gramofonová deska TISÍC MIL.*

¹²² *Valil se ještě jako štěněcí kulička s vypoulenými kukadly a už zabíjel slepice. Haf a haf. Vrr a vrrr. A hlavně šklub a trh a SMRT.*

bestämde han sig ändå för att ge sig iväg efter kött åt dem. Det fanns dock många hinder i vägen för den hjälteresan:

Pappa lämnade vårt Buštěhradhus nr 54 utan stjärna, den sprättade han av och stoppade i fickan, på tandemcykeln lade han en ränsel, säckar och en hopfällbar sump för ålar. [...] Pappa trampade genom Žehrovice och Lány medan det fortfarande var natt, på vägen var det andra stjärnor som lyste honom än den i fickan, som det stod JUDE på.¹²³ (Pavel 2002:49–50).

När Leo Popper cyklar iväg utan stjärna för att skaffa mat åt sina pojkar gör han det med risk för livet. Hade han å andra sidan behållit stjärnan på hade han inte obemärkt kunnat ge sig iväg: han skulle varit märkt av stjärnan och känts igen som jude. Nu får han hjälp av nattens stjärnor, som gör att han kan se vägen. Här fungerar alltså stjärnorna som hjälpare. Nästa steg i den här hjälteresan är att Popper bestämmer sig för att fånga ett rådjur med hjälp av Prošek's varghund Holan. Prošek lovar motvilligt att låna ut Holan om han följer med Popper. Här blir Holan både den gåva Karel Čapek tar upp och Vladimir Propps magiske agent – en hjälpare. Leo Popper väntar förgäves ett par dagar men så händer det:

Mitt emot på slutningen alldeles i närheten betade ett rådjur, i sista stund hade tydligen den judiske guden skickat hit honom. [...] Det var ett fullkomligt gudomligt rådjur. Det väldiga huvudet hölls upp av en kraftig hjortliknande hals, och hela djuret lystes med en egendomlig rödaktig och gyllene färg, som

¹²³ *Tatínek opustěl náš buštěhradský dům p. 54 bez hvězdy, odpáral si ji a strčil do kapsy, na tandem dal batoh, pytle a skládací haltýř na úhoře. [...] Tatínek šlapal ještě za noci přes Žehrovice a Lány, na cestu mu svítily hvězdy jiné než ta v kapse, na níž stálo JUDE.*

om det kom från det glödande helvetet och inte från själve gud.¹²⁴ (Pavel 2002:53).

Här inträder en ny och himmelsk hjälpare på scenen: den judiske guden. Det innebär att rådjuret bokstavligen är en gudagåva. Och enligt folkloristen Max Lüthi är sagohjälten begåvad, på så sätt att han får ta emot gåvor från andra sidan. Detta hjälper honom att klara sig igenom svårigheterna. (Lüthi 1994) Även rådjuret får en funktion som hjälpare. Det är dessutom närmast fråga om ett mytologiskt rådjur, belyst med sagoskimmer. Men trots att Pavel beskriver rådjuret som gudomligt tycks han inte vara helt säker på att det inte kommer från underjorden. Svaret här kan ligga i att rådjurets funktion är osäker tills hunden Holan bestämt sig för att följa med: ”Holan reste sig, sträckte på sig och gick slött som en vanlig färjhund bakom min pappa, som om han tillhört honom sedan urminnes tider. På stigen förvandlade han sig till varg.”¹²⁵ (Pavel 2002:54). Här finns ett mirakel, om än outtalat, eftersom Holan för första gången följer med någon annan än sin husse. Resan hem anträder Leo Popper som en hjälte efter välförrättat värv. Han medför också många gåvor: ”Han bröt upp från färjeläget när det blivit mörkt, stackars Prošek hade dessutom fått tag på hundra cigaretter för resan åt honom. På tandemcykeln hade han mjöl, smör och bakelser och i ränseln rådjuret, huvudet med hornen lämnade han åt Prošek.”¹²⁶ (Pavel 2002:57). Men resan är inte slut än. I staden Křivoklát vimlar det av tyskar, Leo Popper vill fly men räddas av den goda gärningen: ”Den där tjeckiska kvinnan, som han inte visste namnet på, tog hem honom, hon och hennes man packade om rådjuret åt honom, kokade kaffe åt honom för att han

¹²⁴ *Naproti ve stráni docela blízko se pásł srnec, na poslední chvíli ho sem zřejmě poslal židovský pánbůh. [...] Byl to přímo božský srnec. Mohutnou hlavu nesl silný, skoro až jelení krk, a celý hořel zvláštní zrzavou a zlatou barvou, jako by vystoupil ze žhavého pekla a ne od samého pánaboha.*

¹²⁵ *Holan vstal, protáhl se a šel líný jako obyčejný převoznický pes za mým tatínkem, jako by mu odjakživa patřil. Na pěšince se změnil v toho vlka.*

¹²⁶ *Za tmy vyrazil od přivozu, chudák Prošek mu ještě sehnal na cestu stovku cigár. Na tandemu měl mouku, máslo, koláče a v batohu srnce, hlavu s parůžky nechal Proškovi.*

skulle stärka sig inför resan och hon tvättade samtidigt ur fläckarna på jackan åt honom.”¹²⁷ (Pavel 2002:58).

De handlingsbärande personerna i den här berättelsen är inte helt typiska för Pavel. Visserligen finns här både Leo Popper och Karel Prošek, men in i handlingsförloppet träder också ett främmande tjeckiskt par, som fungerar som *hjälp/pare/magiska agenter* (se s. 9). Även kvinnan för handlingen framåt, vilket vi inte ofta ser hos Pavel. Hans värld består i stor utsträckning av män.

5.3.3 Även i berättelsen *Kapři pro Wehrmacht* (Karpar åt Wehrmacht) framgår *motivet mandomsprovet* tydligt. Här skildrar Pavel både sin pappas och sin egen hjälteresa i form av utfiskandet av en karpdamm i Buštěhrad. Hans pappa har växt upp med fiskdammen och pysslar om sina karpar, men tyskarna lägger beslag på den med motiveringen att en jude inte kan föda upp karpar. Han tilldelas annat arbete, vilket även innebär hinder:

Sedan arbetade pappa och mina brorsor i Kladnogruvan, pappa cyklade, cykeln gnisslade och sjöng en så märklig liten sång, det gick inte att förstå den, men den var verkligen mycket märklig. Kanske att det fanns något om smälek och även om människans uppror i den, den där cykeln sjöng nog det som utspelade sig i pappas själ.¹²⁸ (Pavel 2002:62).

Här består hindret i att Leo Popper och hans älsta söner förflyttas från frihetens ljus till gruvans mörker. Gruvans roll kan också ses som en annan. Dels förekommer den ofta i sagan (redan de sju små dvärgarna var gruvarbetare), dels kom gruvan att spela en stor roll i det kommunistiska Tjeckoslovakien, där man kunde dömas till straffarbete i gruvorna på grund

¹²⁷ *Tahle česká paní, kterou neznal jménem, ho vzala domů, s mužem mu srnce přebalili, uvařili mu kafe, aby se posilnil na cestu a fleky na kabátě mu zatím vyprala.*

¹²⁸ *Pak tatínek a bráškové pracovali na kladenský šachtě, tatínek jezdil na kole, kolo mu po cestě vrzalo a zpívalo takovou zvláštní písničku, nebylo jí rozumět, ale byla opravdu moc zvláštní. Možná že v ní bylo něco o flupě a zase o vzpouře člověka, snad to kolo zpívalo, co se odehrávalo v tatínkově duši.*

av ”landsförräderi”. Förutom *sagomotivet hinder* finns här också inslag från den andra världen. (Läs mer om Karel Čapeks sagomotiv på s. 15.) Cykeln sjunger om smälek och människans uppror, om vad som utspelar sig i en människas själ.

Pavels två äldre bröder skickas så småningom iväg till koncentrationsläger, och i vissa konsekvenser av det är *gåvomotivet* tydligt: ”Och så var vi bara tre kvar och vi skickade dem ibland tjugokilospaket med speciella Theresienstadtfrimärken. Pappa skaffade pengar till paketen och jag gick till bönderna i Buštěhrad och till byarna för att få tag i mat.”¹²⁹ (Pavel 2002:63). Här fungerar också pojken Ota som hjälpare/magisk agent, eftersom han skaffar mat åt sina bröder.

Så småningom får även fadern inkallelseorder till koncentrationsläger. I berättelsen inträffade det strax före jul. En natt väcker han Ota och tar honom med till fiskdammen. Beskrivningen av dammen denna natt någon gång vid juletid är sagopoetisk: ”Bakom popplarna visade sig hans fiskdamm, den såg ut som i en saga, helt frusen och ovanför den en upplyst måne.”¹³⁰ Far och son hugger håll i isen för att karporna ska kunna andas. I citatet nedan finns sagomotiven *fynd, övermått och hjälp*, tre av de sagomotiv som Karel Čapek tar upp (se s. 15):

... den där fyrkanten såg ut som en brunn för resande karpar.
[...] På några sekunder fylldes ytan av dem och de blev fler hela tiden. I den stunden drabbades pappa av något djupt, okänt, han knäböjde på isen, kavlade upp ärmarna och började smeka dem på huvudena och ryggarna, han kelade med dem och mumlade: ”Mina små karpar. Små karpar.”//Han lekte med dem och de simmade fram till hans händer som hans barn, i det där månskenet gyllene och silverne, de strålade som helgon, aldrig senare har jag sett liknande karpar. Han rullade

¹²⁹ *Zbyli jsme jen tři a my jim občas posílali na zvláštní terezínský známky dvaceti kilový balíky. Tatínek sháněl na balíky peníze a já chodil k sedlákům v Buštěhradě a do vesnic obstarávat jídlo.*

¹³⁰ *Za topoly se objevil ten jeho rybník, vypadal jak v pohádce, celý zamrzlý a nad tím rozsvícený měsíc.*

dem i händerna, lyfte upp dem och släppte dem och gnolade samtidigt på något.¹³¹ (Pavel 2002:66–67).

Med jämförelsen ”som en brunn för resande karpar” för Pavel tankarna till en saga samtidigt som man kan tänka sig att han med ordet resande anspelar på sin far försäljaren. *Övermåttet* representeras av att karporna blir fler hela tiden, vilket också kan ses symboliskt som ett hopp om att alltfler ska resa sig mot det nazistiska förtrycket. En liknelse finns även i meningen ”de simmade fram till hans händer som barn” och särdrag från sagan återkommer i orden ”i det där månskenet gyllene och silverne, de strålade som helgon, aldrig senare har jag sett liknande karpar.” Den senaste satsen anspelar också på sagans tid, dvs. det som Karel Čapek kallar för en ”obestämd distans i tid och rum”. (Se mer på s. 13-14.)

Karporna fungerar här som *sagomotivet gåva* men också som de hjälpare som är så vanliga i sagorna:

Karporna öppnade före jul portarna och dörrarna för mig till de mest förhårdade fästningarna, när jag visade på de stora rundkindade fetknopporna i väskan, jublade husfruarna och mitt lilla kalla rum fylldes med ister, rökt kött, mjöl, vitt bröd, socker, cigarettlimpor. Jag blev också några gånger bjuden till bordet med kaffe med mjölk och julbröd, jag behövde inte vänta länge vid porten utan hälsades som en kung, för vilken karporna öppnade vägen till världen.¹³² (Pavel 2002:68).

¹³¹ ...ten čtverec vody vypadal jak studánka pro kapři pocestné. [...] V několik vteřinách se jimi hladina zaplnila a stále jich přibývalo. V té chvíli propadl tatínek čemusi hlubokému, neznámému, klekl si na led, vyhrnul rukávy a začal je hladit po hlavách a hřbetech, laskal se s nimi a mumlal: ”Kapřici moji. Kapřici.”//Hrál se s nimi a oni se mu sjížděli k rukám jak jeho děti, v tom svitu měsíce zlatí a stříbrní, zářili jako svatí, nikdy později jsem podobné kapry neviděl. Převaloval je na rukou, zdvihal je a pouštěl a přitom si něco broukal.

¹³² Kapři mně před vánocemi otvírali brány a vrata do těch nejzatvrzelejších pevností, jak jsem ukázal v tašce velké buclaté macky, panímámy jásaly a můj studený pokojíček se plnil sádlem, uzeným, moukou, pecny bílého chleba, cukrem, balíky cigaret. Byl jsem taky několikrát pozván za stůl s bílým kámem a vánočkou, už jsem ne čekal dlouho u vrat, ale byl jsem vítán jako král, jemuž otevřeli kapři cestu do světa.

5.3.4 Berättelsen *Otázka hmyzu vyřešena* (Insektsfrågan löst) hette ursprungligen *Smrt mouchám!* (Död åt flugorna!; se s. 52) och utspelar sig i Prag. Här består Leo Poppers hjälteresa i ett försök att efter kriget få tag i ett arbete som försäljare: ”Och så, en dag (det låter nästan som i en saga) kom lyckan.”¹³³ (Pavel 2002:74). Lyckan består i att herr Popper får ett erbjudande att hjälpa uppfinnaren Jehlíček och hans firma att lansera och sälja en ny och speciell sorts flugfångare.

Leo Popper är tveksam inför företaget men inser att ingenjören är besatt av sina flugfångare – de är hans dröm, hans livsuppgift. Popper låter sig övertalas: ”Han var efter ingenjör Jehlíček den andra människan, som lät sig fångas av den nya flugfångaren. Nu var de två, som riddaren Don Quijote och hans trogne tjänare Sancho Panza.¹³⁴ (Pavel 2002:79). Ordleken med ”fångas” och ”flugfångare” är typisk både för Pavels humor och för hans sätt att leka med språket. Kopplingen mellan Don Quijote och Leo Popper är inte ny, men frågan är vem som är Sancho Panza.

Det finns en god anledning för Jehlíček att tro att Leo Popper ska klara av uppgiften: ”Han var född för att sälja, så som krigaren föddes för tusen år sedan för att slå ihjäl.”¹³⁵ (Pavel 2002:48) Genom att alludera på sin far försäljaren som en medeltida krigare/riddare som drar ut i världen för att nedlägga sina offer eller sitt villobråd för Pavel in särdrag från sagans värld i berättelsen. Och som en riddare drar provryttaren ut i världen för att sälja flugfångare: ”Leo Popper besegrade de klibbiga flugfångarna. På bara två dagar intog han Böhmen och tjänade en miljon åt ingenjören.”¹³⁶ (Pavel 2002:81).

Om man tittar närmare på huvudpersonerna i berättelsen märker man att deras roller flyter. Leo Popper drar ut i världen för att göra sin lycka och tror sig finna den hos ingenjör Jehlíček, som även han gör sin hjälteresa. Här fungerar således Leo Popper och Václav Jehlíček båda två som hjältar

¹³³ *A pak, jednoho dne (zni to skoro jako v pohádce) štěstí přišlo.*

¹³⁴ *Byl po inženýrovi Jehlíčkovi druhým člověkem, který se dal polapit novou mucholapkou. Byli zatím dva, jak rytíř Don Quijote a jeho věrný sluha Sancho Panza.*

¹³⁵ *On se narodil, aby prodával, tak jako se před tisíci lety narodil válečník, aby zabíjel.*

¹³⁶ *Leo Popper zvítězil nad lepivými mucholapkami. Za pouhé dva dny dobyl Čechy a vydělal panu inženýrovi milión.*

och hjälpare, om dock inte parallellt, vilket gör det svårt att dra gränsen mellan Don Quijote och Sancho Panza.

5.3.5 *Běh Prahou* (Ett lopp genom Prag) uteslöts av censuren redan i första upplagan av *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och cirkulerade före revolutionen 1989 endast underjordiskt. Efter 1989 har den tryckts både i tidskrifts- och bokutgåvor med smärre variationer. Eftersom jag har en kopia av berättelsen som Pavel ursprungligen ville att den skulle ingå i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) har jag valt att referera till den versionen. Novellen skiljer sig från Pavels övriga i och med att den har en bittrare underton och är mer uttalat samhällskritisk. Den är Ota Pavels reaktion på Slánskýprocessen och kan ses som en personlig uppgörelse med kommunismen.¹³⁷ I en version har jag hittat en undertitel: *Jak tatínek byl a zase nebyl komunistou* (Hur pappa blev och slutade vara kommunist). Ota Pavels bror Hugo hävdar att det här var tänkt som den ursprungliga titeln.¹³⁸

Berättelsen handlar om Leo Poppers dröm om jämlikhet och hur han trodde att den skulle gå i uppfyllelse i och med att kommunistpartiet tog över makten i Tjeckoslovakien. Det rör sig alltså om önskans/drömmens uppfyllelse, ett vanligt sagomotiv som tas upp av bl.a. författaren Karel Čapek. (Se vidare s. 15) Citaten är hämtade ur det som Ota Pavel tänkte skulle bli originalversionen. En av huvudpersonerna i berättelsen är den amerikanske soldaten Johnny¹³⁹ som sköts ner av tyskarna under kriget, och han kör omkring på Prags gator i ett mycket speciellt åkdon: ”Jeepen hade vackert vitmålade däck och på motorhuven en amerikansk stjärna. Den såg ut som en egendomlig grönvit fisk med korpflugor.”¹⁴⁰ Stjärnan är ett återkommande motiv hos Pavel och dessutom förhöjer liknelsen med fisken sagoatmosfären i berättelsen. Och Johnny är en mycket konkret hjälte.

¹³⁷ Enligt personligt samtal med Hugo Pavel 950706.

¹³⁸ Enligt personligt samtal med Hugo Pavel 950706.

¹³⁹ Pavel stavar namnet ”Johny”. Hans riktiga namn var Josef Plaček. Han började som guldsmed i Brno, blev så småningom flygaress i Israel och var en av de piloter som utbildades i Prag. I Israel ändrade han sitt namn till Josef Alon. Han blev skjuten i Washington D.C. 1973, ett par månader efter Ota Pavels död. (Lustig 2003:14 och 53)

¹⁴⁰ *Džíp měl krásně bílé natřené pneumatiky, na kapotě americkou hvězdu. Vypadal jako zvláštní zelenobílá ryba s kukadly.*

Ett av sagomotiven i berättelsen är de gåvor Jonny medför, vilka gör honom till hjälpare/magisk agent:

Dessutom hade han en hög post hos UNRRA¹⁴¹, som ville hjälpa tjeckerna, och hans fickor var fulla av dollar och min pappa gav han gallons med bensin, tusentals amerikanska cigaretter, tröjor, kaffe, konserver och tuggummipaket. Pappa tog emot det som partimedlem och det gjorde honom ingenting att det var från en amerikan.¹⁴² (Pavel 1969:74).

I sin egenskap av hög funktionär hos hjälporganisationen UNRRA får Johnny även en funktion som kung, och det är också som sådan han delar ut sina gåvor. På det viset blir han både kung och hjälpare.

Kvällen före valet 1946 anordnar Leo Popper ett lopp genom Prag. Först springer äldste sonen Hugo. På bröstet har han en etta – kommunisternas valsiffra. Som nummer två sprang en pojke lejd inkom för tillfället. Han har en trea, socialdemokraternas valsiffra, på bröstet. Plats nummer tre intas av mellanbrodern Jiří som med en tvåa på bröstet springer i egenskap av folkpartiet. Sist springer, på grund av sina löparfärdigheter, Ota med nummer fyra för folksocialisterna. Det är inte fråga om en tävling utan om en valprognos som kan tolkas som en agitation. När de når fram till förlaget Melantrich där folksocialisterna har sitt högkvarter försvinner de andra löparna. Ota blir ensam kvar med en folkskara som kan betraktas som hinder men också som fienden. Han får tillfälle att studera den ingående:

Det var ögonen hos ämbetsmän, doktorer, ingenjörer, affärsmän, bara den förste, som slog till mig, måste varit slaktare, därför att det var ett förskräckligt slag.//Jag kände igen de där ögonen. De slog

¹⁴¹ UNRRA eller *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* var FN:s organ för hjälp- och återuppbyggnadsarbete efter andra världskriget. Det bildades 1943 och hade sitt huvudkansli i Washington D.C., USA. Källa: NE.

¹⁴² *Navíc měl vysokou funkci u UNRRY, co chtěla Čechům pomoci, a oplýval kapsami dolarů a mému tatínkovi věnoval galony benzínu, tisíce amerických cigaret, svetry, kafe, konzervy a balíky žvýkacích gum. Tatínek si to bral jako člen strany a ani mu nevadilo, že je to od Američana.*

mig för mina kommande halvsanna och förvanskade radioreportage och för de naiva berättelserna, de slog mig för de illgärningar och nedrigheter som vi skulle göra oss skyldiga till efter att vi segrat i morgon.¹⁴³ (Pavel 1969:78).

I den här scenen skildrar Pavel de människor som slår honom, vilka de är och varför de gör det. Och han använder vi-formen i samband med kommunisterna: ”... de slog mig för de illgärningar och nedrigheter som vi skulle göra oss skyldiga till efter att vi segrat i morgon”. Han visar således förståelse för dem som slår och gör på det här sättet avbön.

Det som händer ovan är på ett plan mycket prosaiskt och tycks inte ha så mycket med sagans väsen att göra. Men i själva verket rör det sig här om en pojke som råkat i trångmål. Och som en sagohjälte på sin springare kommer så Johnny – räddare och hjälpare: ”När Johnny såg mig nerblodad, stannade han, tog fram colten och gick under tystnad sakta emot mig. Men han började inte skjuta. Han stoppade undan colten, tog mig i famnen och bar mig till sin jeep och blodet blötte ner hans vackra uniform.”¹⁴⁴ (Pavel 1969:79). Här utför Johnny dessutom i sin roll som hjälpare sagomotivet *den goda gärningen*. (Se s. 15)

När pojken nästa dag vaknar fram emot kvällen väntar hans pappa i rummet för att tala om att kommunisterna vunnit valet. Det är dock en annan sorts tröst pojken behöver. Han längtar tillbaka till den trygga barndomen och han får den gåva han behöver – av Johnny: ”En äkta amerikansk officerskakiskjorta av fint linne och på den var små lejon och officersstjärnor fastsydda. Det var något att kela med, som jag behövde

¹⁴³ *Byly to oči úředníků, doktorů, inženýrů, obchodníků, jen ten první, co mě uhodil, musel být řezník, protože to byla strašlivá rána.//Znal jsem ty oči. Tloukli mě za mé pozdější polopravdivé a zkreslené rozhlasové reportáže a za naivní povídky, tloukli mě za voloviny a lumpárny, kterých se dopustíme, až zítra zvítězíme.*

¹⁴⁴ *Když mě Johnny uviděl zakrváceného, zastavil, vyndal kolt a šel za ticha pomalu ke mně. Ale nezačal střílet. Zastrčil kolt, vzal mě do náručí a nesl mě do toho svého džipu a krev mu máčela jeho krásnou uniformu.*

lägga bredvid mig i sängen och leka med som en nalle eller en docka.”¹⁴⁵ (Pavel 1969:79). Det som hjälper pojken efter kommunisternas valseger är således tröst från amerikanerna. De amerikanska lejonerna kan kopplas till det tvåsvansade i det tjeckiska vapnet och även i följande exempel finns en koppling mellan det tjeckiska och det amerikanska: ”Sedan sov jag länge som blivande medlem i kommunistpartiet med en amerikansk paradskjorta, och när jag blev frisk hade kommunisterna den makt, som de längtat efter i tiotals år, och började skapa ordning i det här landet.”¹⁴⁶ (Pavel 1969:79). I det här exemplet finns det en ironisk kontrast mellan det tjeckoslovakiska kommunistpartiet och den amerikanska skjortan för paradstillfällena men dessutom finns det en intressant övergång: pojken Ota blir efter sin Törnrosasömn frisk men landet drabbas av en sjukdom som det tar längre tid att hämta sig från.

För Leo Popper upphörde känslan av jämlikhet i samband med den antisemitiska Slánskýprocessen. Då insåg han att det han trott på tillhörde den andra världen och så ersatte han den kommunistiska stjärnan med en annan: ”Jag sprang fram till dörren, där han alltid på första maj målade femuddiga stjärnor. Idag ristade han in två stora stjärnor där. Jag stod och räknade uddarna: En udd – två – tre – fyra – fem – sex uddar ...”¹⁴⁷ (Pavel 1969:83) Och ett par rader längre ner står det mer explicit: ”Vid den där dörren slutade han vara kommunist och blev jude igen.”¹⁴⁸ (Pavel 1969:83). Liksom judestjärnan stod för hinder under kriget, står den nu som hjälp. Samtidigt inser fadern att han trots den jämlikhet kommunisterna förespråkar fortfarande i deras ögon är märkt – av sitt judskap. Motivet stjärnan och dess symboliska betydelse återkommer i berättelsens sista mening: ”Just då föll det en gyllene stjärna och den var vackrare och kanske

¹⁴⁵ *Pravá americká důstojnická khaki košile z jemného plátýnka a byli na ní naši mali lvi a důstojnické hvězdičky. Bylo to něco mazlivého, co jsem si potřeboval dát vedle sebe do postele a hrát si s tím jako s malým medvídkem anebo panenkou.*

¹⁴⁶ *Pak jsem dlouho spal jako budoucí člen KSČ s americkou košilí pro parádní příležitosti, a když jsem se vymarodil, měli už komunisti tu moc, po které desítky let toužili, a začali dělat v této zemi pořádek.*

¹⁴⁷ *Doběhl jsem k vratům, na které vždycky maloval na prvního máje pěticípé hvězdy. Dnes tam vyryl dvě velké hvězdy. Stál jsem a počítal cípy: Jeden cíp – dva – tři – čtyři – pět – šest cípů ...*

¹⁴⁸ *U těch vrat přestal být komunistou a stal se zase židem.*

också mer rättvis än alla stjärnor på den här underliga jorden.”¹⁴⁹ (Pavel 1969:83).

Berättelsen spänner tidsmässigt över c:a sex år, och de två viktiga händelser som beskrivs utspelar sig i början respektive i slutet av perioden. Leo Poppers hjälteroller skiljer sig ganska kraftigt åt i de olika situationerna även om det finns en gemensam nämnare: ensamhet. I början av berättelsen tror han på kommunismen och kämpar för den. Han försöker också fungera som givare: han ser kommunisternas valseger som en gåva och den vill han förmedla. Även soldaten Johnny har mer än en funktion: givare/hjälpare/hjälte. I slutet av berättelsen har Leo Popper förlorat sin tro, hans egen hjälte i form av kommunismen har fallit ned från piedestalen. Och liksom sonen Ota tidigare fick hjälp av stjärnorna på den amerikanska officerssskjortan får nu fadern hjälp av judestjärnan.

5.3.6 I berättelsen *Prase nebude* (Det blir ingen gris) får Leo Popper ett erbjudande från ordföranden för jordbrukskollektivet och ger sig ut i världen för att föda upp grisar. Trots tidsandan konstaterar han sin vana trogen: ”Jag kommer att tjäna en förmögenhet där.”¹⁵⁰ (Pavel 2002:89). Han kastar sig in i arbetet med liv och lust och hans fru hjälper honom. Det dyker dock ganska snart upp ett hinder i och med att grisarna blir sjuka: ”Mina föräldrar trodde att det var av orenhet, och så kröp de också ibland på marken och skrubbade hoar och stior med borstar. Jag åkte och hälsade på dem och såg socialismen förverkligas i praktiken.”¹⁵¹ (Pavel 2002:90). Till slut lyckas de vända lyckan. Grisarna frodas, på jordbrukskooperativet är de nöjda och utlovar till och med en ordentlig gris i belöning.

Så kommer nästa hinder: det blir ingen gris. Besvikelsen blir stor men även den här gången lyckas Leo Popper och hans fru vända det hela till något positivt: ”Det där ’Det blir ingen gris!’ betydde sedan alltid i vår

¹⁴⁹ *Padala zrovna zlatá hvězda a byla krásnější a možná dokonce spravedlivější než všechny hvězdy na této divné zemi.*

¹⁵⁰ *Naděním tam majlant.*

¹⁵¹ *Naši mysleli, že je to z nečistoty, a tak lezli také někdy po zemi a rejžáky drhli koryta a chlívky. Jezdil jsem tam za nimi a viděl jsem uskutečňovat socialismus v praxi.*

familj att vi hade förlorat och samtidigt vunnit och att segern var större än förlusten.”¹⁵² (Pavel 2002:91). De går alltså i närkamp med draken – i det här fallet sin besvikelse – och låter sig inte besegras.

5.3.7 *Králíci s moudrýma očima* (Kaninerna med de kloka ögonen) utspelar sig i Radotín strax utanför Prag, där Pavels föräldrar hade ett litet hus. Leo Pavel har åter bestämt sig för att göra sin lycka, det vill säga en förmögenhet – nu med hjälp av kaniner. Han arbetade hårt: ”Han byggde tiotals burar åt kaninerna, han prydde dem med gångjärn, de såg ut som borgar för ett långörat herrskap.”¹⁵³ (Pavel 2002:92). Och ”králík” betyder mycket riktigt ”liten kung” på tjeckiska. Herr Pavel pysslar i själva verket om sina kaniner på ett sätt som kan leda tankarna till människodjur: ”Han låner den, skäran väste: ”Psss!” och ”Psss!” och gräset lade sig i buketter direkt. För varje kanin, som för en dam från första logen, en bukett.”¹⁵⁴ (Pavel 2002:92). Här är både lie och kaniner personifierade. Likheten mellan Ota Pavels far och en riddare som uppvaktar sitt hjärtas dam är slående. I den här novellen låter Ota Pavel dessutom sin far emellanåt framstå som något av en trollkarl: ”På den tiden åkte många kloka människor dit till honom från Prag och han gjorde soppa på kloka korpar åt dem.”¹⁵⁵ (Pavel 2002:93).

En av folksagans oftast förekommande hjältar är Dummerjöns. (Se även Karel Čapeks sagogestalter s. 9) Han är ofta yngst av tre bröder, den ytligt sett svagaste och den mest utsatte – men det är han som får prinsessan och halva kungariket. Man kan se det faktum att han är svagast och mest utsatt som ett handikapp eller som en ödesmärkning. Ett av de mest kända märkena är Kainsmärket, som Kain fick som ett skydd av Gud för att ingen skulle döda honom. Propps märkningsfunktion är ett motiv som

¹⁵² *To "Prase nebude!" pak vždycky v naší rodině znamenalo, že jsme prohráli a zároveň vyhráli a že ta výhra je větší než ta prohra.*

¹⁵³ *Postavil pro králíky desítky kotců, ozdobil je závěsy, vypadaly jako hrady pro ušaté panstvo.*

¹⁵⁴ *Položil ho, srp syčel: "PŠŠŠ!" a "PŠŠŠ!" a tráva se skládala rovnou do kytic. Pro každého králíka, jak pro jednu dámu z první lóže, jedna kytice.*

¹⁵⁵ *Jezdili tam k němu z Prahy v té době mnozí moudří lidé a on jim dělal polévku z moudrých havranů.*

förekommer i olika varianter hos Ota Pavel. Oftast rör det sig om människor som på något sätt märkts – men i den här berättelsen låter Pavel ödet drabba kaninerna: ”Han bjöd in en fackman för att tatuera kaninerna. På hundra kaniner var det ett förskräckligt arbete, man måste rista in nummer i öronen på kaninerna. Det var först då som kaninerna blev fullblodiga och renrasiga, precis som när en adelsman så småningom skaffar sig en stamtavla.”¹⁵⁶ (Pavel 2002:95).

Leo Pavel bestämmer sig för att sälja sina renrasiga kaniner. Ota Pavel skildrar sin fars avfärd och avsked som om han åter skulle ge sig ut på en hjälteresas resa: ”Sedan gav han henne (mamma; min anmärkning) en högtidlig puss, som om han skulle gå ut i ett krig som han säkert skulle vinna.”¹⁵⁷ (Pavel 2002:95).

Kaninbedömarna betraktar dock inte Leo Pavel själv som renrasig och fäller hans kaniner på en teknisk och hastigt påkommen detalj: han har inte skött deras manikyr. Följaktligen får han inte sälja några kaniner. Herr Pavel har inga pengar och måste således gå till fots hem. Han går längs floden och hans sinnesstämning beskrivs med en liknelse: ”Som om en fjäder i grammfonen hade spruckit, som om han spelat färdigt scenen med den glade vandraren och fiskaren.”¹⁵⁸ (Pavel 2002:97).

Pavel skildrar ofta sin far som en hjälte, en riddare som ger sig ut i världen för att göra sin lycka. Hindren är alltid många. I den här novellen är den första hjälteresan helt enkelt kaninodlingen, som ska inbringa en förmögenhet. Första hindret är bristen på renrasighet som ska avhjälpas genom tatuering=märkning. Nästa resa är konkret: Leo Pavel åker iväg för att sälja sina kaniner – och tjäna en förmögenhet. Här uppstår ett nytt hinder som egentligen är identiskt med det första eftersom det fortfarande rör sig om renrasighet och märkning. Här gäller den dock herr Pavel själv och går i världens ögon inte att avhjälpas. Den tredje resan är hemfärden och här finns

¹⁵⁶ *Pozval si odborníka na tetování králíků. U stovky králíků to byla strašná práce, králíkům se musí píchat do uší taková čísla. Králíci teprve tím se stali čistokrevní a ušlechtilí, je to, jako když si šlechtic opatří konečně rodokmen.*

¹⁵⁷ *Pak jí dal slavnostní pusu, jako když jede do války, kterou určitě vyhraje.*

¹⁵⁸ *Jako by prasklo péro u gramofonu, jako by dohrál hráč obraz s veselým poutníkem a rybářem*

två hinder. Det första är bristen på pengar och lösningen blir att gå till fots. Det andra hindret är Leo Pavels egen kropp men han lyckas övervinna det hindret och ta sig hem. Den här resan blir hans sista, vilket kan vara en bidragande anledning till att Ota Pavel givit berättelsen en så stark prägel av saga.

5.4 Hur jag mötte fiskarna

Den här samlingen är en av dem som brukar betecknas som minnesprosa. Som tidigare nämnts kom boken inte ut förrän efter Pavels död, och det är oklart hur den skulle sett ut om Pavel själv färdigställt den. En jämförelse med Pavels övriga verk visar att boken i sitt slutliga skick torde varit betydligt mer hårdredigerad. Věra Pavlová har dock använt den version som finns på *Literární archiv* (Litterära arkivet) på *Památník národního písemnictví* (Nationallitteraturens minnesmärke) och som Pavel arbetade med när han dog. Boken innehåller 23 noveller, men jag begränsar mig till att analysera 10 av dem. När det gäller citaten har jag använt mig av första upplagan från 1974.

Boken är uppdelad i tre avsnitt: *Dětství* (Barndomen), *Odvážný mladý muž* (En djärv ung man) och *Návraty* (Återkomster). Den sista delen hette dock ursprungligen *Zmoudření* (Mognande). Här ser Pavel tillbaka på sin fars, sitt eget och sina bröders liv. Stämningen i de berättelserna skiljer sig från dem där han är yngre och har närmare till barndomen. Det finns naturligtvis undantag, framför allt i de berättelser som handlar om Pavels far. Ota Pavel är berättaren men till skillnad från i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) handlar det här i första hand om honom själv. Det finns gott om sagoelement och sagomotiv i boken. Jag börjar med att ta upp några noveller ur avsnittet *Dětství* (Barndomen).

5.4.1 I berättelsen *Koncert* (Konserten) beskriver Pavel hur familjen kommer till Luh pod Branovem. Pavel för raskt in läsaren i en sagoatmosfär med en beskrivning av färjkarlen:

Farbror Prošek föddes nog i Berounka som näckarna och kom till Luh med högvattnet. Han hade vackra mustascher som dragonerna och klingande stämma och dessutom snygg figur. Han kunde allt i världen. Plöja och så, mjölka kor, laga knödelpytt, hitta stensopp och aspsopp vid en tidpunkt då de inte växte, färja över under högvatten, fläta korgar, jaga rådjur, rädda människor och genomfrusna djur, ge dumbommar på käften och han kunde skratta.¹⁵⁹ (Pavel 1974:7).

Här framträder farbror Prošek som rena trollkarlen. Det finns ett mytologiskt inslag i förmodan om hur han kom till Luh samtidigt som liknelsen med dragonernas mustascher och Prošeks snygga figur för tankarna till en soldat/riddare i välsittande rustning/uniform. Dessutom är han en tusenkonstnär som hittar svamp till och med när den inte växer. Här förmedlar Ota Pavel en drömbild som verkar komma ur en liten pojkes beundran och respekt. Även hans sätt att berätta om Prošeks ungdom påminner om en saga: ”Porten öppnade sig framför honom av sig själv liksom inför en riddare. Han höll ut ålarna i ett bekat träkar med vatten och ibland fick han en slant av guld. På den fanns kejsaren och hela slanten liknade solen.”¹⁶⁰ (Pavel 1974:8) Här finns ett underförstått Sesam öppna dig som i Ali Baba och de fyrtio rövarna¹⁶¹, själv jämförs Prošek med en riddare, som får en guldpeng med kejsaren på. Under första republiken försvann dock fursten: ”Sedan, när fursten åkt sin väg i kaross över fyra främmande kullar och fyra främmande floder ...”¹⁶² (Pavel 1974:8) Här är det inte bara fursten som framkallar känslan av saga, utan genom uppräkningsen av främmande kullar och främmande floder framkallar Pavel en tydlig sagoatmosfär och visar också det oändliga i furstens resa.

¹⁵⁹ *Strejda Prošek se v Berounce asi narodil jako vodníci a do Luhu přišel s velkou vodou. Měl krásný knír jak dragouni a zvučný hlas a taky pěknou postavu. Dovedl všechno na světě. Orat a sít, dojit krávy, vařit uhlířinu, najít hříby a křemenáče v době, kdy nerostly, přejetáť za velké vody, plést košíky, ulovit srnce, zachránit lidi i promrzlou zvěř, dát hlupákům přes hubu, uměl se smát.*

¹⁶⁰ *Brána se před ním sama otvírala jako před rytířem. Vysypal úhoře do vysmolené dřevěné kádě s vodou a občas dostal peníz ze zlata. Byl na něm císař a celý peníz se podobal slunci.*

¹⁶¹ En av sagorna i Tusen och en natt

¹⁶² *Poté, co odjel kníže v kočáře za čtyři cizí vrchy a čtyři cizí řeky ...*

När familjen Popper träffar färjkarlen Prošek för första gången är han på fiskafänge och fiskarna verkar närmast förtrollade: ”Silverfärgade färnor med röd styrfena i baken och eleganta barber med mustascher. Tjockmagade mörtar från lugnvattnen och strömmingar från strömmarna. De gled in i nätet, friheten tog slut, deras herre hade kommit, tjuvfiskarnas konung.”¹⁶³ (Pavel 1974:8). Fiskarna är detaljerat beskrivna i all sin skönhet, barberna är personifierade och samtliga berövas de sin frihet av sin konung. Det här skådespelet framkallar vissa associationer hos fadern: ”Herma! Det är konsert! Som Kubelík.”¹⁶⁴ (Pavel 1974:8) Detta föranleder en förtrollad reaktion hos hans yngste son: ”Och med ens växte det i mitt huvud fram rader av bänkar över hela stranden och i dem satt det herrar i engelska rutiga golfbyxor och damer i rosa krinoliner. De suckade och applåderade vid varje fisk: *Messieurs, mesdames, det här är riktig konst.*”¹⁶⁵ (Pavel 1974:8–9). Här är det pojkens fantasi och återgången till svunna tider och seder som framkallar sagoatmosfären.

Hela berättelsen karakteriseras av en viss överklighet och ett sagoskimmer. En anledning till det kan vara att Ota Pavel här skildrar en händelse från sin tidiga barndom: familjen Popper började resa till Luh sommaren 1932 när Ota var två år gammal. Hans minnen från den tiden kan därför betecknas som en kombination av dröm, fantasi och hörsägen.

5.4.2 I *Černá štika* (Den svarta gäddan) utspelar sig handlingen i Luh vid floden Berounka. Pojken Ota är ungefär sex år gammal. Han är ett ensamt barn, bröderna är mycket äldre och vill inte gärna ha honom med på sina äventyr. Helst går pojkarna till den mytomspunna, närmast förtrollade holmen:

¹⁶³ *Stříbrní tloušti s červeným kormidlem ploutve u prdelky a elegantní parmy s vousama. Nabřichatělé plotice z tišin a proudníci z proudů. Klouzali do sítky, svoboda končila, přišel jejich pán, král pytláků*

¹⁶⁴ *Herma! To je koncert! Jako Kubelík.*

¹⁶⁵ *A rázem vyrostly v mé hlavě po celém břehu řady sedadel a v nich seděli páni v anglických kostkovaných pumpkách a dámy v růžových krinolínách. Vzdechali a tleskali při každé rybě: Messieurs, mesdames, to je pravé umění.*

På holmen växte det högt, underskönt grönt sjögräs, som liknade flodnäcken Oskars upplösta hår. Hans hår vajade på strömmen, som om han låg drunknad i den gula sanden. Ibland växte det blommor på sjögräset, jag vet inte längre vilken färg de hade, kanske rosa-vit som brudar.¹⁶⁶ (Pavel 1974:10).

Här använder sig Pavel inte bara av sagofigurer som näcken utan också av metaforer för att framkalla en vision av en saga. Han jämför sjögräset med näckens hår och antyder till yttermera visso en koppling mellan sjögräsets blommor och näckens brudar. Men sjögräset har också en annan funktion: ”Det var grunt här och i sjögräset betade som på en äng loppkräftor och sötvattensgråsuggor. Barberna och de andra fiskarna simmade hit och snappade efter skalbaggar och smackade samtidigt som smågrisar.”¹⁶⁷ (Pavel 1974:10). Här jämför Pavel sjögräset med gräset på en äng och låter små sjödjur beta på ängen, för att sedan bli föda åt större sjödjur, som smackar lika belåtet efter måltiden som människodjur.

Hittills har särdragen från sagans värld främst bestått i mytologiska referenser och metaforer. Stämningen ändras dock när en svart gädda förrirrar sig in i sjögräset och inte kommer ut. De äldre bröderna behöver Otas hjälp för att fånga den och här kan man tala om en hjälteresa som inte blev av: ”Men jag ville inte dit. Jag gick långsamt genom sjögräset. Gäddan kryssade, kom ända fram till mig och stannade. Jag såg hur hon andades, hon tittade på mig med grymma ögon och hade fullt med tänder i den halvöppna käften. Hon ville äta upp mig.”¹⁶⁸ (Pavel 1974:10–11). Här blir gäddan till ett farligt vidunder med grymma ögon och käften full med tänder och får på så vis personifiera pojakens skräck. Han drar sig bakåt och gäddan

¹⁶⁶ *Na ostrůvku rostly dlouhé, čarokrásné zelené řasy, které se podobaly rozpleným vlasům říčního vodníka Oskara. Ty vlasy mu vlály po proudu, jako by ležel utopený v žlutém písku. Občas na řasách rostly kvítky, nevím už, jakou měly barvu, snad růžovobílou jako nevěsty.*

¹⁶⁷ *Bylo tu mělko a v řasách se pásly jak na louce buchanky a berušky vodní. Parmy s ostatními rybami sem přijížděly a čapaly po broučkách a mlaskaly přitom jak prasátka.*

¹⁶⁸ *Ale mně se tam nechtělo. Došel jsem pomalu mezi řasy. Štika křižovala, došla až ke mně a zastavila se. Viděl jsem, jak oddychuje, dívá se na mě krutýma očima a má v pootevřené hubě plno zubů. Chce mě sežrat.*

kommer undan. Innerst inne är alla pojkarna lättade men i vuxen ålder funderar Ota Pavel: ”Och den där händelsen var liksom en förutbestämmelse, som om den där jättelika gäddan var vår ödesgudinna. Kommer någon av oss att i livet fånga en verkligt stor fisk? Kanske det inte blir oss förunnat, för att vi den gången inte var tillräckligt modiga.”¹⁶⁹ (Pavel 1974:11). Här undrar Ota Pavel i själva verket om han och hans bröder överhuvudtaget kommer att lyckas i livet när de som pojkar inte lyckades övervinna ett inre hinder i form av skräck. Läs mer om olika typer av hinder på s. 40 och 49.

5.4.3 Även *Moje první ryba* (Min första fisk) utspelar sig i Luh.

Huvudpersoner är Ota Popper och Prošek. Färjkarlen har besökt värdshuset Anamo och är på gott humör. Han ropar till sig Ota och låter honom genomgå en form av mandomsprov:

Prošek tittade forskande på mig och drog ur en smutsig ficka fram en saltgurka: ”Härharu.” Jag tog fingret ur munnen och stoppade dit gurkan. Han granskade mig. Sedan drog han fram en platt flaska och befalld: ”Ta en slurk.” Det fanns ingenting kvar i den. Men jag tog på mig en lycksalig min. Den icke existerande alkoholen förde oss närmare varandra.¹⁷⁰ (Pavel 1974:12).

Det här är första steget på mandomsprovet. Prošek ger Ota två gåvor, som han ska handskas med på rätt sätt. Pojken klarar provet och så kommer nästa steg, som utgörs av två sagomotiv – gåvan, eller den magiska agenten/hjälparen, som föregår det verkliga provet: ”Jag håller på att göra

¹⁶⁹ *A ta příhoda jako by byla předurčením, jako by ta obrovská štika byla naší sudičkou. Chytí někdo z nás v životě skutečně velkou rybu? Možná, že nám to nebude dopřáno, protože jsme tenkrát nebyli stateční.*

¹⁷⁰ *Prošek se na mě pátravě podíval a vytřáhl z ušmudlané kapsy kyselou okurku: ”Tumáš.” Vyndal jsem si prst z pusy a strčil tam okurku. Pozoroval mě. Pak vytáhl placatou láhev a přikázal: ”Cvakni si.” Nic v ní už nebylo. Ale zatvářil jsem se blaženě. Neexistující alkohol nás sblížil.*

ett metspö åt dig. Jag började med det för länge sedan.”¹⁷¹ (Pavel 1974:12). Anledningen till att Prošek ännu inte gjort färdigt spöet är att han inte har betraktat Ota som mogen för det. Nu bestod han dock gurk- och spritprovet och kan därför anses värdig ett metspö och genomgå ett fiskeprov:

Han gjorde färdigt metspöet. Då visste jag inte att det var mitt dyrbaraste metspö, men idag vet jag det. Det var barndomens metspö, som senare produkter från amerikanska och japanska fabriker inte kunde gå upp mot. Han fäste en lina på det och satte fast en gåsfjäder och en krok. Sedan sa han: ”Vid holmen finns det enstöriga abborrar. Gå dit, plutten, och tufsa till manen på dem. Jag väntar här på dig.”¹⁷² (Pavel 1974:13).

Det första metspöet är barndomens metspö. Samtidigt markerar det för Ota att han håller på att mogna – inte till man utan till pojke – från att ha varit den lille plutten, som ännu inte är värdig nog att inneha ett metspö. Metspöet är här en fin gåva från Prošek, men man kan också se det som ett vapen – den unge riddarens första. (Kamenská 2006) Det yttersta provet, att nå resultat med metspöet, dröjer dock. Pojken får vänta länge och han fördriver tiden med att drömma: ”Den vita fjädern låg på ytan orörlig som en vit båt i stiltje. I andanom reste jag segel på den och befallde kaptenen att segla, att en färggrann fisk skulle dra den på ytan.”¹⁷³ (Pavel 1974:13) Hans önskan går i uppfyllelse (se Čapeks sagomotiv på s. 15). Fjädern skakar till och det bildas en cirkel omkring den: ”Och om och om igen, som om det vore signaler från de oändliga vattendjupen. Någon lekte och skojade med båten, som om han drog igång motorerna med en läderrem. Det var alltså

¹⁷¹ *Udělám ti prut. Mám ho pro tebe už dlouho.*

¹⁷² *Dokončil prut. Tehdy jsem nevěděl, že to byl můj nejcennější prut, ale dnes to vím. Byl to prut dětství, kterému se nemohly vyrovnat pozdější výrobky amerických a japonských továren. Přivázal na něj vlasec a připevnil brk z husy a háček. Potom řekl: ”U ostrova jsou okouni samotáři. Jdi tam, prdelko, a pocuče jim hřívu. Já tu na tebe počkám.”*

¹⁷³ *Bílý brk ležel na hladině nehybně jako bílá loď za bezvětrí. V duchu jsem mu vztyčil plachty a poručil kapitánovi, aby plul, aby ho táhla po hladině barevná ryba.*

ingen segelbåt, utan en vit motorbåt.”¹⁷⁴ (Pavel 1974:13). Här har Pavel använt sig av lekfulla liknelser och fantasi för att förmedla pojkens förundran inför det som nu händer honom. Den här berättartekniken har också en dramatisk effekt: i och med att Pavel uppskjuter klimax förlänger han känslan av sin egen njutning när han återupplever händelsen. Han använder sig också av humoristisk personifiering för att understryka det lekfullt fantastiska i situationen: ”Sedan gjorde fjädern helt om, ställde sig på huvudet och vände benen uppåt som en halvdränkt anka. [...] Fjädern gjorde under tiden hopp! och försvann. Men man kunde se att den under ytan styrde mot näckrosorna.”¹⁷⁵ (Pavel 1974:13–14). Här har även fjädern blivit personifierad – den både ställer sig på huvudet, vänder benen uppåt och styr alldeles av sig självt mot näckrosorna.

Skildringen av hur pojken övermannar bytet är i sig som en liten saga:

Efter en intensiv ömsesidig kamp visade sig en tjurig käft. Det var en abborre, och den var stor som en rödrutig mössa, fast den var olivgrön också och hade mörka ränder tvärsöver. Den bar sina fenor som stridsbaner och med sin puckel liknade den en tjur. I stället för ögon hade den levande guldpengar och på ryggen stack det ut en lans. Det var ingen fisk, det var en drake, en bepansrad riddare med röda fjädrar i hjälmen.¹⁷⁶ (Pavel 1974:14).

Hela fiskeprovet är skildrat med lekfulla, måleriska liknelser som ger det en speciell sagoanstrykning. Här finns dessutom *den uppfyllda önskan, gåvan,*

¹⁷⁴ *A znova a znova, jako by to byly signály z nesmírných vodních hloubek. Někdo si hrál a laškoval s lodí, jako by nahazoval koženým řemenem motory. Nebyla to tedy plachetnice, ale bílá motorová loď.*

¹⁷⁵ *Pak brk zapanáčkoval, stoupl si na hlavu a nohy dal nahoru jak napůl potopená kachna. [...] Brk udělal zatím hups!, a zmizel. Ale bylo vidět, jak míří pod hladinou ke stulíkům.*

¹⁷⁶ *Po mocném oboustranném zápolení se objevila zježená tlama. Byl to okoun, a byl veliký jak kostkovaná červená čepice, jenže byl také olivově zelený a přes sebe měl tmavé pruhy. Nesl své červené ploutve jako bojové zástavy a hrbem se podobal býku. Místo očí měl zlaté živé penízky a na hřbetě mu trčela zježená kopí. To nebyla ryba, to byl drak, opancěrovaný rytíř s červeným peřím na přilbě.*

hjälp/hjälp*aren*, framgången och den goda gärningen (se s. 15). Bytet i sig är heller ingen vanlig fisk, den är en drake och riddare, som övermannas av pojken. Han har alltså bestått mandomsprovet och blir dubbad till riddare av Prošek: ”Du är en riktig kämpe.”¹⁷⁷

5.4.4 Berättelsen *Pod Šimovic skálou* (Under Šimoviceklippan) liknar en saga både när det gäller handling och uppbyggnad. Det rör sig om ännu en barndomsskildring från Luh pod Branovem och livet är fortfarande en idyll: ”Fröjderna tog aldrig slut, som om hela livet var en karneval.”¹⁷⁸ (Pavel 1974:19). Liknelsen med en karneval återkommer för övrigt längre fram i novellen *Bilé hřiby* (Vita stensoppar). Floden var full av småfisk som Pavels mamma förvandlade till inlagda läckerbitar: ”Fiskarna låg i ett stenkar i den kalla källaren under sluttningen. Mums filibabba.”¹⁷⁹ (Pavel 1974:19). Interjektionen understryker här inte bara att det var fråga om något gott utan även att det rör sig om ett barndomsminne.

Men det fanns också större fiskar. På kvällarna gick man till Šimoviceklippan för att meta barb:

Först gick farbror Prošek i halmhatt, så gick pappa med en man av hår, sedan Hugo, Jirka och jag. Vi bar långa spön, de nådde ända till stjärnorna, som visade sig på himlen. Med ett sådant spö kanske man kunde tända en stjärna på samma sätt som en gaslampa i Gamla Stan.¹⁸⁰ (Pavel 1974:20).

Först och främst förefaller det som om den ordning man går i är närmast patriarkalisk: den äldste först – den yngste sist. Metspöna når ända till himlen och har samma funktion som trollspön – de kan tända en stjärna

¹⁷⁷ *Jsi pašák.*

¹⁷⁸ *Radovánky nebraly konce, jako by celý život měl být karneval.*

¹⁷⁹ *Ryby byly ve studeném sklepě pod strání v kamenné štoudví. Eňo – něňo.*

¹⁸⁰ *Nejdřív šel strejda Prošek v slaměném klobouku, pak šel tatínek s hřívou vlasů, potom Hugo, Jirka a já. Nesli jsme dlouhé pruty, sahaly až k hvězdičkám, které se objevovaly na obloze. Takovým prutem by šla možná hvězdička rozsvítit stejně jako plynová lampa na Starém Městě.*

såväl som en gaslampa i Gamla Stan. Dessutom kan metspöna även här ses som vapen. (Kamenská 2006) Se vidare om Ota Pavels vapen på s. 9.

Följet kommer fram till den del av floden där barbererna håller till och om dem berättar Pavel: ”De är djärvast och starkast av alla. De simmar ständigt mot strömmen, de lever praktiskt taget alltid i strömmen, och därför är de tåliga och starka. [...] De har kraftiga fenor och valsformig kropp, de ser ut som överljudsplan.”¹⁸¹ (Pavel 1974:20).

Som så ofta hos Pavel handlar det om mod och uthållighet, viktiga element i folksagan. Ett exempel är Karel Čapeks beskrivning av hjälten som ”en stor kämpe och erövrare, en ung riddare, en äkta episk hjälte, som går ut i världen, besestrar drakar och jättar, befriar prinsessor och blir kung” (se s. 49). Han tar också upp sagomotivet *hindret* (s. 15): genom att övervinna hinder lär man sig uthållighet. Barbererna har dessa specifika egenskaper eftersom de kämpar: de går sin egen väg även om de måste gå mot strömmen – de övervinner hinder och blir motståndskraftiga. Och liknelsen med ett flygplan återkommer ofta i Pavels texter (se ex. s. 82-83).

Prošek är den förste som drar upp en barb och Pavel beskriver den som om den varit en människa: ”Den kastade sig i gräset och klatschade med sina fyra mustascher, den visslade lite och det var som om den klagade, tydligen var den arg också.”¹⁸² (Pavel 1974:21). Här finns det således en tydlig personifiering. Barben klatschar med sina mustascher som en riddare eller soldat, visslar, klagar och visar på alla sätt sitt missnöje med situationen.

I den här berättelsen finns det fem män – även yngre. Mandomsprovet består i att försöka fånga djärva, tappra fiskar. Motståndarna består av barber – i första hand den som unge Ota Popper fångar. Det finns en kvinna i berättelsen och det är Otas mamma, men hennes enda uppgift här är att lägga in småfisk. Den första barben fångas av Prošek – som är mästare i fiske – och vad beträffar sin egen insats skriver Pavel: ”Sedan tog en barb

¹⁸¹ *Jsou nejzdatnější a nejsilnější ze všech. Neustále plují proti proudu, žijí prakticky pořád v proudu, a proto jsou odolné a silné. [...] Mají mocné ploutve a válcovité tělo, vypadají jak nadzvuková letadla.*

¹⁸² *Házela se v trávě a práskala svýma čtyřma vouskama, maličko pískala a jako by naříkala, zřejmě se také zlobila.*

mig.” På det sättet visar han att han är oerfaren och nybörjare – att han vinner kampen beror på att den är ojämn. Vladimir Propp hävdar, att när en hjälpare är frånvarande från en saga överförs hans funktion på hjälten (se även s. 126). (Propp 1968:83). Här finns hjälparen/handledaren i det faktum att pojken lär sig av sin pappa och farbror hur man gör.

5.4.5 *Bilé hříby* (Vita stensoppar) inleder en grupp berättelser med den tyska ockupationen som tema. Berättelsen är relativt kort – två sidor – men genomsyrad av mytologiska motiv och sagoelement. Redan inledningen präglas av dem:

Vi var ute och plockade ris. Křivoklátskogarna är djupa och skrämmer en del människor. När som helst kan ridande stråtrövare från Týřov dyka upp med sina pilbågar. Det var också just här, som vi kunde stöta på tappra tjeckiska konungar med sina följen. Min komplimang, herr konung, jag kommer från Luh pod Branovem. Man kallar mig Plutten.//När som helst kan man höra människogråt eller klagan från ett skadat djur. En flock vildsvin dyker kanske upp eller också den ryktbara hjorten med ett kors mellan hornen.//Jag traskar tyst i slutet av familjeledet för att se allt och inte gå miste om något i livet. Min goda fe från fantasins underbara lilla stad håller mig i handen. Löven gulnar redan, det håller på att bli höst. Träden är mäktiga och däruppe har fåglarnas kommandotrupper sina bon. Där någonstans sitter fågeln Grip. Om jag blir efter flyger han ner och hämtar mig)¹⁸³ (Pavel 1974:27).

¹⁸³ *Šli jsme na rošti. Křivoklátské lesy jsou hluboké, někteří lidé se v nich bojí. Každým okamžikem se mohou objevit na koních s luky zbojníci z Týřova. Hlavně tady jsme mohli potkat české udatné krále s jejich družinami.//Poklona, pane králi, jsem z Luhu pod Branovem. Prdelka mi říkájí.//Každou chvíli může člověk uslyšet lidský pláč anebo nařikání raněné zvěře. Může se objevit stádo divokých kanců anebo pověstný jelen s křížem mezi parohy.//Šlapu potichu na konci rodinného průvodu, abych všechno viděl a o nic v životě nepřišel. Za ruku mě drží kmotřička z nádherného městečka fantazie. Listí už žloutne,*

Här finns åtskilliga av de sagomotiv Čapek tar upp. Den fantasifulla inledningen med stråtrövare och konungar verkar vara hämtad från den andra världen, samtidigt som de djupa Křivoklátskogarna utgör hinder. Människogråten och klagan från ett skadat djur i mittpartiet kan också ses som symboler för den andra världen liksom den ryktbara hjorten, medan vildsvinen får ses som *fynd*, dvs. ett av de sagomotiv Karel Čapek tar upp (se s. 15). I tredje delen av citatet för den goda fen tankarna till trollspöet, medan även fågeln Grip får hänföras till den andra världen. Men här finns också annan information. Handlingen i novellen utspelar sig strax före andra världskriget, och de mytologiska motiven kan ses som symboler för en lycklig barndom. Samtidigt finns här hela tiden signaler som varnar för att tryggheten ska försvinna. Sekvensen med den goda fen som håller Plutten i handen och hösten som närmar sig markerar en övergång till ovisshet och svåra tider. Fåglarnas kommandotrupper symboliserar SS-trupperna och fabeldjuret Grip förekommer ofta i antik och medeltida konst som vaksamhetens symbol (se Nationalencyklopedin).

Spänningen stegras när familjen hittar en stenslänt övervuxen med vita stensoppar:

Och alla var olika, som skapade av en målare. Smala och runda. Charmfulla små gubbar. Mammans älsklingar och ståtliga åldringar. Mer än en fick en puss på hatten av oss. [...] Alla gick därifrån, bara mamma stannade kvar hos stensopparna, hon ville tydligen leka med dem. Hon skulle rusta till svampgästabad för kejsar Nero, han tyckte mycket om svamp i alla former.¹⁸⁴ (Pavel 1974:28).

nastává podzim. Stromy jsou silné a nahoře jsou hnízda přeřadových ptačích oddílů. Tam někde sídlí pták Noh. Jestli se opozdím, slétne dolů a odnese mě.

¹⁸⁴ *A každý byl jiný, jak od malíře. Tenci a boubelatí. Panáčkové roztomilí. Maminčini mazánkové a krásní starci. Hubičku na klobouček leckterý od nás dostal. [...] Všichni odešli, jen maminka u hříbků zůstala, chtěla se zřejmě s nimi potěšit. Uspořádá houbařskou hostinu císaře Nerona, ten měl houby na všechny způsoby velice rád.*

Här personifierar Pavel stensopporna och gör små dockor eller kanske rentav människor av dem: alla ser olika ut och liknar varken när det gäller utseende eller ålder tyskarnas blåögda linhåriga stereotyper. Anledningen till att hans mamma stannade kvar hos dem var dock inte att hon ville leka med dem: ”När det är mycket svamp, blir det krig!” ”Det är skrock, mamma.” ”Det var moster Karolína som sa det. Före första världskriget lär de också ha växt så här. Tusentals vita stensoppar. Och sen blev det snart elände och fattigdom.”//Året efter tog tyskarna oss.”¹⁸⁵ (Pavel 1974:29).

Här är det inte fråga om en önskan som uppfylls utan en mardröm som slår in. Att Pavel valt att skildra tyskarnas intåg med hjälp av folketro är hans sätt att distansera sig från verkligheten. Distanseringen går som en röd tråd genom hela Pavels verk. Här har han ägnat flera meningar åt moderns reaktion och anledningen till den, men själva kulmen skildrar han med fem ord.

I fortsättningen av citatet berättar Pavel om krigsutbrottet och här lägger han också in sina egna skräckvisioner av de tyska bomberna och flygplanen:

Nu såg jag dem falla. Första träffen drabbade källaren och tunnan med inlagd fisk. Tunnan sprack och fiskarna rann ut i smutsen. Plask! Andra träffen drabbade färjkarlens lätta lilla båt, brädorna flög i luften som vedpinnar. Krasch! Huset vid floden störtade in och brann. Över floden flög en stor grå Heinkel, i den satt en skrattande pilot med vit skalle och visade tänderna. Flygplanet hade svarta kors på vingarna. Det började kasta bomber i floden på mina fiskar. Deras döda kroppar flöt upp till ytan. De var vita som de vita dödsannonserna i skyltfönstren och liknade samtidigt stora vita stensoppar med spruckna hattar. Och i annonserna stod det skrivet:

¹⁸⁵ ”Když je hodně hub, bude válka!” ”To je pověra, maminko.” ”Říkala to teta Karolína. Před první světovou válkou prý taky takhle rostly. Tisíce bílých hřibů. A pak byla brzy bída a nouze.”//Příští rok nás zabrali Němci.

VI KOMMER ALDRIG MERA HIT.

BARNENS KARNEVAL ÄR SLUT.)¹⁸⁶ (Pavel 1974:29).

Pojken ser för sig hur hans barndomsvärld faller samman. Det första som drabbas är tunnan med inlagd fisk – en symbol för det goda och trygga i livet. Sedan kommer turen till färjkarlens båt, som varje sommar för över familjen Popper till den efterlängtrade idyllen i Luh. Till sist är det färjkarlens hus, själva målet, som rasar. Orsaken till allt detta är ett Heinkelflygplan med en dödskallepilot och ett kors som dessutom börjar kasta bomber på fiskarna. Pavel avslutar berättelsen med att påpeka att den barnens karneval som han refererar till i *Pod Šimovic skálou* (Under Šimoviceklippan) nu är över.

Här beskriver Ota Pavel slutet på sin barndom. I början av novellen var kriget nära, i citatet ovan har det brutit ut. Karel Čapeks uttalande om att de ”drömmar som vi alla har, vare sig vi är vattenbärare eller en konungason, står i alltför plågsam motsats till verkligheten, för att vi skulle kunna uttrycka dem annat än som fiktion”¹⁸⁷ (Čapek 1984:112) stämmer väl in här. Ota Pavel beskriver fasor från sin barndom och uttrycker dem som fiktion för att kunna skriva ner dem. Det blev också hans sista vistelse i Luh på många år, eftersom familjen flyttade till Buštěhrad och inte kunde återvända förrän efter kriget. Både flygplansmotivet och motivet med de döda fiskarna som flyter upp till ytan förekommer för övrigt även i andra av Pavels texter.

Persongalleriet i novellen är något tunt. Pavel berättar om familjen som helhet och Prošek refereras bara till som ”färjkarlen”. Herma Popprová,

¹⁸⁶ *Už jsem je viděl padat. První zásah dostal sklep se štoudví s naloženými rybami. Štoudev praskla a ryby se vysypaly do bláta. Cák ho! Druhý zásah dostala lehká loď převozníka, prkna létala do vzduchu jako dřívka. Prásk ho! Dům u řeky se propadl a hořel. Nad řekou letěl veliký šedý Heinkel, v něm seděl smějící se pilot s bílou lebkou a s vyceněnými zuby. Letadlo mělo na kídlech černé kříže. Začalo vrhat pumy do řeky na mé ryby. K hladině vyplavala jejich mrtvá těla. Byla bílá jak bílá smuteční oznámení ve výkladních skříních a podobala se také velkým bílým hřibům s popraskanými hlavami. A na těch oznámeních stálo napsáno: UŽ SEM NIKDY NEPŘIJEDEM. SKONČIL DĚTSKÝ KARNEVAL.*

¹⁸⁷ *Ty sny, které má každý z nás, ať nosič vody, nebo královský syn, jsou v příliš mučivém rozporu se skutečností, než abychom se odhodlali je vyslovit jinak než jako fikci.*

modern, är huvudperson och den enda som Pavel utkristalliserat här. Detta är lite ovanligt hos Pavel, som annars i första hand skildrar sin far.

5.4.6 Även *Můžou tě i zabít* (De kan till och med döda dig) utspelar sig i Buštěhrad under kriget. Huvudperson är unge Ota Popper som längtar efter att fiska, men här finns bara två karpdammar – den nya och den gamla – med varningsskyltar om fiske förbjudet. Det är den gamla fiskdammen och dess karpar som lockar Ota. En av anledningarna till att han vill fiska är att familjen behöver mat och andra förnödenheter. Fadern och bröderna är i koncentrationsläger och Ota måste hjälpa till med försörjningen.

Eftersom tjuvfiske för en halvjudisk pojke var belagt med dödsstraff (Lustig 1981:414), måste Ota fundera ut en plan för att kunna fiska utan att någon märker honom. Men först måste han lära känna karporna och František Záruba, som vaktar dem. Han ser dock inte ut som Ota föreställt sig: ”Han var krokryggig, han hade visst en puckel som ringaren i Notre-Dame i Paris, den stackars Quasimodo.”¹⁸⁸ (Pavel 1974:31) Här använder sig Pavel återigen av en litterär liknelse för att framkalla sagoatmosfär. Záruba är dessutom liten och Ota konstaterar att han aldrig skulle kunna springa ikapp honom. Å andra sidan har han hört av sin mamma att människor som Záruba kan vara väldigt elaka: ”De hämnas på människor för att Gud har märkt dem.”¹⁸⁹ (Pavel 1974:31). I Záruba finner vi alltså ännu ett exempel på Propps funktion märkningen. Ota Pavel själv och hans familj är redan drabbade av märkningen genom att vara judar. Ota Pavel är dubbelt märkt av att behöva skaffa mat till familjen.

När Ota första gången går till fiskdammen för att pröva sin lycka – det här är ett tydligt exempel på hjälteresa/mandomsprov – fångar han två karpar, men någon har sett honom och förrått honom för Záruba. Pojken upprepar ändå sin fiskemanöver några gånger och grips sedan av skräck:

¹⁸⁸ *Byl přihrblý, měl snad hrb jako zvoník od Matky Boží v Paříži, ten ubohý Quasimodo.*

¹⁸⁹ *Mstí se lidem za to, že je poznamenal bůh.*

När jag låg i min kalla säng, slöt jag ögonen och såg ett grått flygplan av Heinkeltyp med svarta kors på vingarna, hur det fällde bomber. Sedan tog jag på mig tofflorna och gick tyst genom det där förskräckligt stora, utstötta döda huset. Jag trampade förbi min lilla sovande mamma, som led ohyggligt bara därför att hon en gång inför gud tog en jude och inte ville gå ifrån honom inför människorna. [...] Hon såg ut som ett litet barn och jag kände mig vuxen, jag hade blivit den ende och siste mannen i huset.¹⁹⁰ (Pavel 1974:33–34).

Som jag redan nämnt förekommer ofta ett flygplan i Ota Pavels texter och här symboliserar det kriget och rädslan för de tyska myndigheterna. Och inte bara pojken är utstött/märkt utan även det stora, döda, nu övergivna huset. Mitt i rädslan känner sig Ota som en beskyddare gentemot sin mamma, som han uppfattar som liten och utlämnad. Hon är märkt av att ha gift sig med en jude, och nu är pojken den ende mannen i huset. Slutligen låter Pavel de spindlar, som nu befolkar huset, med sina kors på ryggarna personifiera ångesten på samma sätt som Heinkelflygplanet

När han nästa gång går på fiskafänge blir Ota ertappad av Záruba. Han flyr och tar sig till värdshusvärdens Oplt som gömmer honom i boden och på så sätt blir en hjälpare/magisk agent (den magiska agenten är en av Propps *dramatis personae*, se s. 9). Ota går tillbaka till dammen nästa dag och det gör även Záruba. Pojken använder sitt enda vapen: ”Jag var den ende i vår familj som inte hade bojor på fötterna och kedja kring halsen. Och så sprang jag som en fri fågel till fälten och flydde längs stigarna till den blå skogen.”¹⁹¹ (Pavel 1974:35). I den här situationen utnyttjar pojken

¹⁹⁰ *Když jsem ležel ve své studené posteli, zavřel jsem oči a viděl šedé letadlo typu Heinkel s černými kříži na křídlech, jak vrhá bomby. Potom jsem si vzal trepky a chodil tiše po tom strašně velkém, prokletém mrtvém domě. Našlapoval jsem kolem své drobné spící maminky, která obrovsky trpěla jenom proto, že si jednou vzala před bohem Žida a nechtěla se s ním před lidmi rozejít. [...] Vypadala jak drobné dítě a já jsem si připadal dospělý, zůstal jsem už jediný a poslední muž v domě.*

¹⁹¹ *Jediný z naší rodiny jsem neměl na nohou okovy a na krku řetěz. A tak jsem běžel jako volný pták do polí a utíkal pěšinami až k modrému lesu.*

det enda vapen som står honom till buds: friheten att kunna använda sina ben och springa sin väg. Se även s. 9 om Ota Pavels vapen.

För att överleva försöker pojken ta avstånd från båda fiskdammarna:

Jag gick runt fiskdammarna i en stor cirkel, jag intalade mig att det simmade krokodiler och hajar i dem. Och dessutom att det fanns bläckfiskar i dem, som skulle dra ner mig i djupen och släppa ifrån sig blått bläck av märket Barock, så att mamma inte skulle kunna hitta mig och begrava mig i en tyst grav intill fröken Hassoldová på Buštěhradkyrkogården.¹⁹² (Pavel 1974:36).

Här fantiserar pojken om krokodiler, hajar och bläckfiskar för att skrämma upp sig. Fantasierna innehåller också en detaljerad beskrivning av vilket bläck som finns i dessa speciella bläckfiskar. Pavel har till och med talat om vilket märke det rör sig om, ett stilgrepp som även tidigare nämnde Bohumil Hrabal (se not 104 s. 45) ofta använde sig av (jfr s. 101). Trots sina ansträngningar lyckas pojken inte hålla sig borta. Som i en dröm går han tillbaka till fiskdammen och konstaterar att det leder tre vägar därifrån. Han har alltså en reträttväg. Två av vägarna spärras dock plötsligt av två okända män. Ota flyr längs den tredje som plötsligt spärras av Záruba: ”Han stod bredbent mitt i gatan som de svarta gestapomännen, som ibland åkte till oss på besiktning.”¹⁹³ (Pavel 1974:37). Pojken är fångad i en fälla och Záruba befäller honom att skrika. Och Ota förstår. Han måste skrika för tyskarna i slottsfönstren och för angivarna. Så han skriker. Sedan granskar de varandra: ”Vi var de två sista i den här staden. Han märkt av gud, jag

¹⁹² *Obcházel jsem rybníky velkým kruhem, namluvil jsem si, že v nich plavou krokodýlové a žraloci. A také že v nich jsou chobotnice, které mě stáhnou do hlubin a vypustí ze sebe modrý inkoust značky Barock, aby mě maminka nenašla a nemohla mě pohřbit do tichého hrobu k slečně Hassoldové na buštěhradský hřbitov.*

¹⁹³ *Stál rozkročen uprostřed uličky jak černí gestapáci, kteří k nám občas jezdívali na prohlídku.*

brännmärkt av övermänniskorna.”¹⁹⁴ (Pavel 1974:38) Och här upprepas så märkningen.

Záruba frågar efter pappa och bröderna och utvecklar sedan sin roll som hjälpare/magisk agent (se s. 9): ”Gå inte till Gamla fiskdammen. Nya fiskdammen är också fin. Du kan fiska från uthusen. Där är det ingen som ser dig, där är det fullkomligt säkert.”¹⁹⁵ (Pavel 1974:38).

I novellen agerar två personer: Ota Pavel själv och fiskväktaren Záruba. Pojken Ota är hjälten som övervinner hinder för att skaffa mat, Záruba verkar från början vara fiende men visar sig vara en hjälpare. Kopplingen mellan hjälten och hjälparen är tydlig: båda är märkta. Det finns dock fler personer i berättelsen. Vårdshusvärden Oplt fungerar som hjälpare, men här finns också anonyma skurkar som iakttar familjen och skvallrar.

5.4.7 Den första berättelsen i avdelningen En djärv ung man heter *U Prošků po válce* (Hos Prošeks efter kriget). Huvudperson är åter Ota Popper, som under ockupationen inte kunnat besöka Prošek och Luh pod Branovem och nu tar tåget tillbaka till barndomens trygghet. Och hans utsikt under resan är sagolik: ”I mitt fönster visade sig en borg, och det var Karlštejn. De tjeckiska kungarna hade samma smak som jag. De valde ut Berounka och byggde där borgarna Karlštejn och Křivoklát.”¹⁹⁶ (Pavel 1974:54). Ota är cirka femton år när handlingen i berättelsen utspelar sig. Han var nio när han senast såg den här utsikten, och med resan söker han sin barndom, vilket understryks av referensen till borgar och kungar – som i en saga, även om just de här är verkliga. Här rör det sig inte bara om en resa tillbaka till barndomens sommaridyll – det handlar i första hand om en mental odysseé, en inre monolog, en pojkes dialog med det förflutna: ”Doften av fiskar som nu upplever kärlekens tid, slår mig i näsan, och tillsammans med den även

¹⁹⁴ *Byli jsme dva poslední v tomto městě. On poznamenaný bohem, já oceňovaný nadlidmi.*

¹⁹⁵ *Do Starého rybníka už nechod'. Nový rybník je také krásný. Můžeš chytat od sedláckých stavení. Tam tě nikdo neuvidí, je to tam úplně bezpečný.*

¹⁹⁶ *V mém okénku se objevil hrad, a byl to Karlštejn. Čeští králové měli podobný vkus jako já. Vybrali si Berounku a postavili si na ní hrady Karlštejn a Křivoklát.*

stanken av en drucknad soldat.”¹⁹⁷ (Pavel 1974:54). Kontrasten mellan friheten i fisket och den tyska ockupationen uttrycker Pavel här genom att referera till doft kontra stank.

Även pojakens reaktion när han knackar på dörren till farbror Prošek's stuga och ingen öppnar visar att Ota är på jakt efter sin barndom: ”*Du kom för sent. Din barndom är borta.*”¹⁹⁸ (Pavel 1974:55). Pavel har kursiverat den här meningen och visar därmed att det är fråga om en inre röst. När Prošek efter en stund kommer inser pojken att något faktiskt förändrats och att de båda blivit äldre: ”Vi hade båda tvingats avverka ett stort, okänt avstånd. En väg, som fortsätter. I slutet av den finns målet och därifrån finns det ingen återvändo längre.”¹⁹⁹ (Pavel 1974:55). I det här citatet finns sagans distans (jämför Karel Čapek s. 13-14). Ytterligare distans utgörs av det faktum att Ota just börjat mogna till ung man medan Prošek börjar bli gammal. Avståndet mellan dem har minskat men det går inte att utplåna det förgångna. Samtidigt rör det sig om en bestämd distans, där målet redan uppnåtts. Pavel avrundar sin resa till det förflutna med berättelsens enda replik och den uttalas av Prošek: ”Och var tänker du fiska?”²⁰⁰ (Pavel 1974:55). Den här repliken skulle lika gärna kunna höra till pojakens dialog med sig själv och betyda: vad ska jag göra med mitt liv?

5.4.8 Den första novellen i bokens tredje del har fått titeln *Pumprdentlich*, ett ord som är svårt att översätta men vars betydelse kommer att framgå. Redan i första meningen beskriver Pavel sin vana trogen fadern som en riddare: ”Vår pappa åldrades på sin resa genom världen och det visade sig också när det gällde fiskarna. Han ville alltjämt fånga sin stora livsfisk.”²⁰¹ (Pavel 1974:105). Att fånga sin livsfisk innebär här att Leo Pavel även när han blivit äldre fortsätter att gå mot sitt mål, att söka sin lycka. I sin strävan

¹⁹⁷ *Do nosu mě thuče vůně ryb, které ted' prožívají čas lásky, a spolu s ní cítím i pach utopence vojáka.*

¹⁹⁸ *Přišel jsi pozdě. Tvé dětství je pryč.*

¹⁹⁹ *Oba jsme museli nějakou velkou, neznámou dálku. Cestu, která pokračuje. Na jejím konci bude cíl a odtud pak už není návratu.*

²⁰⁰ *Tak kam půjdeš na ryby?*

²⁰¹ *Náš tatínek na cestě světem zestárl a projevovalo se to i na rybách. Stále chtěl ulovit svou velikou životní rybu.*

fick han så småningom upp en hyfsad fisk, en mal på ca fem kilo. Till att börja med såg han malen som sin livsfisk, men sedan kom han fram till att den inte räckte till och för att beskriva fisken använde fadern ett speciellt uttryck: ”Den är pumprdentlich.”²⁰² (Pavel 1974:105). Enligt Pavel betyder det något i stil med att en vacker dam i balklänning eller en fantastisk päls råkar trampa i skit vilket något förtar intrycket av det eleganta. Leo Pavel placerade malen i brunnen och gick till värdshuset för att dela med sig av sin glädje. På värdshusvärdens fråga hur stor malen var svarade han att den var pumprdentlich. Denne lät sig dock inte nöja utan ville ha en närmare precisering, varpå Leo Popper högg till med tjugo – en lagom vikt för att väcka aktning. Han slog sig ned, beställde in en Griotka²⁰³ och under tiden spred sig ryktet, att han fångat en mal. Värdshusbesökarna bestämde sig för att gå och titta på den. Sist av alla gick den slokörade Leo Pavel. Och nu dyker det upp en hjälpare: ”I stugan tog vår lilla mamma Herma emot deputationen. Hon förstod genast vad det rörde sig om...”²⁰⁴ (Pavel 1974:107) Modern insåg snabbt att expeditionen ännu inte befann i det skicket att de borde se malen. Hon bjöd dem i stället att sitta ner på verandan och trakterade dem med vad som fanns i huset:

Ungersk salami, inlagd fisk, skinksalami, hästsalami i lösvikt, hon öppnade konserver och vinflaskor och annan alkohol. Jag hjälpte till att servera, pappa syntes inte till. Vår stuga på klippan var snart ingen stuga utan en ångbåt på ett svallande hav. Den gungade, svängde och sjöng...”²⁰⁵ (Pavel 1974:107).

Här har vi både sagomotivet *Bord duka dig* och liknelser. Gästerna lät sig väl smaka och så småningom ansåg mamma Herma att det var dags. Hon

²⁰² *Ten je pumprdentlich.*

²⁰³ Ett tjeckiskt körsbärsvin

²⁰⁴ *V chatě přivítala deputaci naše drobná maminka Herma. Hned pochopila o co jde...*

²⁰⁵ *Uherský salám, nakládané ryby, salám šunkový, salám koňský točený, načala konzervy a láhve vína a dalšího alkoholu. Pomáhal jsem obsluhovat, tatínka nebylo vidět. Ta naše chata na skále, to brzy nebyla chata, ale parník na vzdutých vlnách. Houkala se, kývala a zpívala...*

ledde gästerna i procession till brunnen med malen men först viskade hon något till Dušek, som var en auktoritet bland fiskarna. Och det var denne som fällde omdömdet: ”Om man tar med i beräkningen att vatten förminskar, så väger den här malen en bra bit över tjugo.”²⁰⁶ (Pavel 1974:108).

Fiskarna återvände till värdshuset och snart spred det sig i Skochovice, att pappas mal vägde femtio kilo. Och Ota Pavel lärde sig vad ordet pumprdentlich betyder: ”Det ser fantastiskt ut men är ändå bara skit.”²⁰⁷ (Pavel 1974:109)

Här finns ett rikt persongalleri men de flesta personerna fungerar mer eller mindre som statister. Ota Pavel själv är helt enkelt berättaren, hans pappa är i det här fallet både hjälte och olycksfågeln – en inte helt ny roll för honom. Dušek har ingen framträdande roll men har en mindre roll som hjälpare medan huvudrollen innehas av fru Popper, som här driver handlingen framåt i allra högsta grad och fungerar som en aktiv positiv kvinnlig hjälpare/hjälte/magisk agent, något som inte är så vanligt hos Pavel.

5.4.9

I berättelsen *Zloděj prutů* (Spötjuven) är bröderna Pavel huvudpersoner. Handlingen utspelar sig vid floden Ohře där bröderna fiskar med familjen Freund och sjömannen Puhony. Den sistnämnde har några ovanligt vackra japanska spön: ”Det var verkligen fantastiska spön, de hade reservspetsar och röda band, de var tunna som solstrålar, som kommer någonstans från Japanska havet.”²⁰⁸ (Pavel 1974:119). De här spöna har i själva verket en liknande egenskap som spöna i *Pod Šímovic skálou* (Under Šimoviceklippan; s. 78–80): med dem kunde man tända en stjärna, och de här är tunna som solstrålar. I båda fallen rör det sig om liknelser med

²⁰⁶ *Když vezmem v úvahu, že voda zmenšuje, tak ten sumec má dobře přes dvacet.*

²⁰⁷ *Je to výborný, ale přitom to stojí za hovno.*

²⁰⁸ *Byly to skutečně nádherné pruty, měly náhradní špičky a červené vázání, byly tenké jako sluneční paprsky, vycházející někde z Japonského moře.*

ljusfenomen från naturen. En natt blir spöna stulna. Men morgonen därefter hittade fru Freund dem lutade mot ett träd inte långt från tälten:

Hon ropade på oss och vi tittade på dem, som om det hade inträffat ett gudomligt mirakel och spöna liksom fallit från himlen. Jag tittade på dem och tyckte att de var renare, som om mannen ifråga renat dem med självinsikt eller något, som han måste ha gått igenom den natten och dagen. Och när jag tittade på dem från ännu närmare håll, fanns det dagg på dem; den liknade människotårar. //Det här är ingen saga om en ädel tjuv och min tappre bror. Det är sanning. Ni kan fråga herr Puhony, om han inte råkar segla vid Ósaka och Tokyo förstås. Och ett av de japanska spöna kan ni komma hem till mig och titta på, herr Puhony gav mig det som minne. Jag fiskar med det, men oftare tittar jag på det, spelar amerikanen Frank Sinatra med sången "I love Paris" på grammfonen och tänker på människan.)²⁰⁹ (Pavel 1974:121–122).

Det här är ett innehållsrikt citat. Med uttrycken 'gudomligt mirakel' och 'spöna som fallit från himlen' anspelar Pavel på högre makter. Det tidigare nedsmutsade fiskandet har också renats genom tjuvens "goda gärning". Dessutom finns ett klassiskt berättardrag: 'ni kan fråga herr Puhony' – med det lika klassiska förbehållet att han kanske inte går att få tag på. Så finns här dagg som liknar människotårar och Frank Sinatra som sjunger I love Paris. Både daggen och den här speciella sången återkommer i *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška; se s. 109–127).

²⁰⁹ *Zavolala nás a my jsme si je prohlížely, jako by se stal boží zázrak a pruty jako by spadly z nebe. Díval jsem se na ně a zdály se mi čistší, jako by je ten dotyčný muž očistil o sebezpoznání anebo o něco, čím musel za tu noc a den projít. A když jsem si je prohlížel ještě z větší blízkosti, stála na nich rosa; podobala se lidským slzám. //To není pohádka o ušlechtilém zloději a mém statečném bratru. To je pravda. Pana Puhoného se na to můžete zeptat, jestli ovšem se zrovna neplaví u Ósaky a Tokia. A na ten jeden japonský prut se můžete ke mně přijít podívat, pan Puhony mi ho dal na památku. Chytám na něj, častěji se však na něj dívám, hraju si na gramesu Američana Franka Sinatru s písničkou "I love Paris" a přemýšlím o člověku.*

Persongalleriet består av sex personer, varav herr Freund inte är aktiv alls, medan hans fru för handlingen framåt. De tre bröderna är återigen huvudpersonerna, men sjömannen Půhony och hans metspön har på sitt sätt lika framträdande roller.

5.4.10 Så ska jag till sist ta upp berättelsen *Zlatí úhoři* (Gyllene ålar). Det finns gott om sagomotiv i novellen, även i form av metaforer. Målet i novellen är att fånga gyllene ålar, vilket har en mycket speciell innebörd: ”Pappa menade när vi skulle få så mycket ål på en gång, att det skulle löna sig att gå till slaktaren Franc Janouch och säga åt honom att göra en brasa av akacie- och plommonträ, som blommar vitt, och tillsätta enbär.”²¹⁰ (Pavel 1974:138). När sedan Pavels far ska fylla jämnt vet Pavel inte vad han ska ge honom, eftersom fadern redan har allt: ”Och så kom jag på, att jag skulle kunna uppfylla hans dröm. Försöka fånga de där gyllene ålarna igen. Åka till barndomens trakter, där färjkarlen farbror Prošek fortfarande bodde, och han skulle råda mig hur jag skulle få tag i dem.”²¹¹ (Pavel 1974:139). I det här citatet finns återigen sagomotivet *den uppfyllda önskan*. (Se även s. 15) Dessutom återvänder Pavel till barndomens trygghet för att kunna uppfylla sin fars dröm. Hjälparen träder också in, eftersom Pavel vill fråga Prošek om råd.

Men Pavel lyckas inte fånga några ålar. När han går till Prošek för att ta adjö får han dock uppmaningen att försöka en gång till. Han sätter sig ner vid floden och väntar på att ålarna ska nappa. Ingenting händer och han drömmer sig tillbaka: ”Mitt emot klappade Nezabudickýkvaren med sitt pladdrande hjul en gammal visa, och jag tyckte att den handlade om tider som varit och inte kommer tillbaka.”²¹² (Pavel 1974:141). Här finns en hänsyftning på den försvunna barndomen. Och på den tiden fångades det

²¹⁰ *Tatínek měl na mysli, kdy dostanem tolik úhořů najednou, že bude stát za to, jít k řezníkovi Francimu Janouchovi a říci mu, aby zapálil akátové a švestkové dříví, které kvete bíle, a přidal k němu jalovcové bobulky.*

²¹¹ *A tak mě napadlo, že bych mohl splnit jeho sen. Pokusit se zas jednou o ty zlaté úhoře. Jet do kraje dětství, kde ještě žije přezvozník strejda Prošek, který mi poradí, jak na ně jít.*

²¹² *Naproti klapal Nezabudický mlýn svým vybreptaným kolem starou píseň a mně se zdálo, že je o časech, které byly a už nebudou.*

mycket ål, men de tiderna är borta: ”Det borde ni vetat, herr Prošek, eftersom ni är fiskarnas okrönte konung.”²¹³ (Pavel 1974:141). Här finns två starka mytologiska motiv: kvarnen sjunger med sitt pladdrande hjul om gamla tider och färjkarlen Prošek är fiskarnas okrönte konung.

Men så händer det: ”Himlen sprack och mörkret rann ner från den. Jag tänkte: helgonen kommer! Okända himmelska skyttar sköt blixtar in i skogarna och i floden.”²¹⁴ (Pavel 1974:142). Här är inslagen från den andra världen mycket tydliga. Helgonen nalkas och okända himmelska skyttar skjuter! Och det osedvanligt stormiga mörkret för med sig något av ett mirakel. De gyllene ålarna kommer: ”De steg upp från botten som en flock antiloper. De hittade ständigt mitt bete och nappade ögonblickligen som höns. De var nog rädda att världens ände var inne.”²¹⁵ (Pavel 1974:143). I det andra citatet finns både en liknelse mellan de benlösa ålarna och långbenta antiloper samt en referens till den andra världen. De här två citaten bildar i sig en liten saga. Här utgörs hjälparen/den magiske agenten av ett mirakel som resulterar i att hjälten/Pavel får upp elva ålar. Det räcker för att han ska kunna lämna över dem till slaktaren Franc Janouch för rökning.

När den stora dagen är inne lägger Pavel ålarna på en gyllene bricka. Och de har sin speciella lyster: ”De var plötsligt gyllene som guldet på en kungakrona eller på Tutankhamuns skatter.”²¹⁶ (Pavel 1974:145). Här består sagomotiven av guld, kungakrona och mytologiska skatter. Men skenet bedrar – i det här fallet bokstavligen. Slaktaren har översaltat ålarna och de går inte att äta. Gåvan förfelar sin verkan och Pavel bestämmer sig för att begrava ålarna: ”Jag begravde dem under björken vid källan, där man kunde se floden och deras vattenfärd mot Sargassohavet.”²¹⁷ (Pavel 1974:146).

²¹³ *To byste měl vědět, pane Prošek, když jste nekorunovaný král rybářů.*

²¹⁴ *Obloha praskla a z ní se vysypala tma. Napadlo mě: svatí přicházejí! Neznámí nebeští střelci vystřelovali do lesů a do řeky blesky.*

²¹⁵ *Zdvihli se ze dna jak stáda antilop. Vždycky našli mou návnadu a brali ji okamžitě jako slepice. Snad se bali, že nastává konec světa.*

²¹⁶ *Byli náhle zlatí jako zlato na královské koruně anebo na pokladech Tutanchamónových.*

²¹⁷ *Zakopal jsem je pod břízou u studánky, odkud bylo vidět na řeku a na jejich vodní cestu k Sargasovému moři.*

Här är motivet *den andra världen* uppenbart – Pavel vill att de döda ålarna ska kunna se floden och sin färd mot Sargassohavet.

Och tiden går vidare. Prošek dör, och även i beskrivningen av begravningen finns det sagomotiv: ”De färjade över honom i kistan i hans mest älskade båt och under båten simmade en vakt av silverfärgade fiskar.”²¹⁸ (Pavel 1974:146). Prošek färjas över floden som av de dödas färjkarl Charon (se även s. 107) med en hedersvakt bestående av silverfärgade fiskar. Men Pavels pappa håller sig kvar på jorden. Han köper sig ett litet hus i Radotín utanför Prag och ägnar sig åt fiske. Så en dag får Pavel en inbjudan av sin pappa. När han kommer fram är bordet vackert dukat, och fadern räcker sonen ett pergamentpapper, där 42 ålrätter är uppräknade. 41 av dem är slut och kvar finns bara en – ål stekt i smör. Men den är Pavels favorit. Hans far fortsätter fånga ål och bjuda in sin yngste son. Ritualen är alltid densamma: ”Ett pergamentpapper som det stod skrivet något på. Ål i smör. Tystnad. Beröm. Beundran. En cigarett. Vitt kylt vin. Och så nypa av mogna jordgubbar i rabatten och småprata.”²¹⁹ (Pavel 1974:151). Här finns en anspelning på gamla tider i matsedeln som är gjord på pergament. Dessutom visar Pavels sätt att räkna upp de olika delarna av middagsförloppet på en ritual. Så kommer en ny inbjudan. Allt är som vanligt, men Pavel tycker att hans far verkar högtidligare. Och efter middagen kommer de förlösande orden: ”Och det, min vän, var den elfte.”²²⁰ Och nu förstod Pavel. Hans far hade betalat de elva ålarna: ”... han ville inte ha några skulder när han gick till den andra världen.”²²¹ (Pavel 1974:152). Här finns sagomotivet *gåvan* (se s. 15) i de återbetalade ålarna. Dessutom är motivet *den andra världen* (se s. 15) uttalat.

Persongalleriet i berättelsen är inte stort. Karel Prošek har en stödjande roll medan Franc Janouch fungerar som staffagefigur. De verkliga

²¹⁸ *Převáželi ho v rakvi na jeho nejmilejší lodi a pod tou lodí plavala stráž ze stříbrných ryb.*

²¹⁹ *Pergamenový lístek někde opsaný. Úhoř na másle. Ticho. Chvála. Obdiv. Cigareta. Bílé chlazené víno. Potom unipovat zralé jahody na záhonu a klábosit.*

²²⁰ *To byl, kamaráde, ten jedenáctý.*

²²¹ *... nechtěl mít žádné dluhy, než odejde na onen svět.*

huvudpersonerna är far och son Pavel, som växlar mellan att vara hjälte och hjälpare.

5.5 En bägare från Gud

Boken kom ut 1971 och skiljer sig från Pavels tidigare sportböcker på så vis att personerna har fiktiva namn. I övrigt finns här stora likheter med *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne). Jag har använt mig av 2:a upplagan från 1978 och kommer bara att ta upp två berättelser.

5.5.1 Den första novellen (nummer två i boken) heter *Odpust' nám naše viny* (Förlåt oss våra skulder) och handlingen utspelar sig i Alperna några år efter kriget. Två bergsbestigare, den ene mer erfaren än den andre, vill erövra en av de svåraste väggarna i världen på en dag – *Velká neznáma* (Det stora okända). Den mer erfarna är berättaren.

Här är det i första hand temat som påminner om folksagan: hjälten som med en hjälpare ger sig ut för att erövra det okända, eller om man så vill, söka sin lycka. Vad man än väljer att kalla det för, är det ett tydligt mandomsprov, en hjälteresa. Men det finns ytterligare ett sagomotiv i berättelsen: ”Det var bara en liten övernattningsstuga för bergsbestigare, ett sådant där hönshus på trollfötter för häxor, under den bredde avgrunden ut sig och över den reste sig Det Stora Okändas norra vägg.”²²² (Pavel 1978:51). Häxan Baba-Jaga i den ryska folksagan bor i en stuga på hönsfötter (se även s. 22).

Men här finns också en typ av hinder, som är typisk för Pavel: ”Han saknade talang. Den talang man har för klättring, för skrivande, för måleri eller för kirurgkniven.”²²³ Pavels hjältar har alltid mer vilja och uthållighet än talang.

5.5.2

²²² *Byla to chatička jen na přespání pro horolezce, takový kurník na muřích nohách pro ježibaby, pod ní se táhl sráz a nad ní se tyčila severní stěna Velké Neznámé.*

²²³ *Chyběl mu talent. Talent, jaký je pro lezení, pro psaní, pro malování anebo pro chirurgický nůž.*

Även berättelsen *Žluté růže* (Gula rosor)²²⁴ har bergen som tema. Fru Bendová är huvudpersonen, men hon drivs till handling av sin döde son Zdeněk. Här består särdragen från sagans värld av fru Bendovás vandring till sin sons grav i bergen samt av liknelser och sagoreferenser. Vandrigen kan betecknas som en hjälteresa. Fru Bendová är änka och lever bara för sonen, som är hennes prins: ”Hon skaffade en gitarrlärare åt honom och betalade också för lektioner i utländska språk. Själv snålade hon. Men det visste inte Zdeněk, han levde som i ett slott. [...] Han var vacker som prinsen i sagan om Törnrosa, deras lilla hus var ju också alltid övervuxet med gula och röda rosor.”²²⁵ (Pavel 1978:82–83). Zdeněk levde alltså skyddad från verkligheten, liksom Törnrosa i sitt slott.

Men som i flera andra av Pavels berättelser finns här även mer eller mindre sammanhängande sekvenser med sagoinslag och mytologiska motiv:

På kvällen nästa dag var det en uppståndelse i staden. Man sa att ortens pojkar hade funnit en skatt i floden.²²⁶ (Pavel 1978:84).

De gick som förtrollade för att erövra berget och sa adjö, som om de skulle komma tillbaka nästa morgon, men de kom aldrig mer tillbaka. [...] De hade räknat ut att när glaciären tinade och smälte, skulle berget ge ut dem ur sin fångenskap och de skulle komma fram som sagoväsen från isriket.²²⁷ (Pavel 1978:85).

Den första meningen i ovanstående sekvens har en slående likhet med en

²²⁴ I ČV 8/1964 har Arnošt Lustig en berättelse med titeln ”Žluté růže”. Enligt Otakar Brůna har Lustig lånat titeln av Pavel och Pavel lär ha utropat ”Nu har han gjort det igen” när han fick veta det. Enligt personligt samtal med Brůna i juli 1994.

²²⁵ *Sehnala mu učitele na kytaru a platila mu i profesorku na cizí řeči. Sama škulčila. Ale Zdeněk to nevěděl, žil jak na zámku. [...] Byl hezký jak princ z pohádky o šípkové Růžence, vždyť i jejich domeček zarůstal vždycky žlutými a červenými růžemi.*

²²⁶ *Druhý den navečer bylo v městě ku pozdvižení. Místní kluci prý našli v řece poklad.*

²²⁷ *Šli jako čarování dobýt tu horu a loučili se, jako by měli přijít příští jítro, a nepřišli už nikdy. [...] Propočteli, že jak ledovec ubývá a taje, vydá je hora ze svého zajetí a oni vystoupí jak bájně bytosti z ledové říše.*

mening i Josef Ladas saga *O líném Honzovi* (Om den late Honza): ”Nästa dag var det stor uppståndelse i Kuňkavá Lhota.”²²⁸ (Lada 1971:263). Sedan går Zdeněk och hans kamrat ut för att erövra berget, men de blir tillfångatagna och kan inte bli fria förrän isriket släpper dem. Här handlar det om förtrollning, erövring och sagoväsen.

5.6 Sellerikungens son

Boken kom ut 1972. Den innehåller sju omarbetade berättelser och skisser från *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne) och nio nya noveller. Trots idrottstemat är bokens prägel skönlitterär, och Pavel har här utarbetat den sagostil som i viss mån redan finns i *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne). I analysen har jag använt mig av 1:a upplagan. Jag tar upp de berättelser som jag betraktar som mest relevanta för min analys. Dessutom använder jag mig av en typ av Genettes paratexter: kapitelrubriker, som jag beskriver på s. 15–16.

5.6.1 Den första berättelsen i samlingen heter *Kolik má kuň chlupů* (Hur många hårstrån har en häst). Titeln får betraktas som en kapitelrubrik, eftersom den berättar vad novellen kommer att handla om. I inledningen finns också en underkapitelrubrik, som innehåller samma ovissa tidsbestämning som i en saga: ”Det är länge sedan nu, jag vet inte ens hur länge [...]”²²⁹ (Pavel 1978:5).

Pavel berättar i jag-form och hans närvaro i texten är mycket påtaglig, även om berättelsen handlar om segelflygaren Jaroslav Kumpošt. Särdragen från sagans värld består förutom av kapitelrubriken framför allt av personifiering och mytologiska referenser – oftast i kombination: ”Alltså väntade tydligen döden däruppe på Kumpošt. Eller himlen, eller helvetet, beroende på om han varit snäll eller elak på jorden.”²³⁰ (Pavel 1972:9). Den

²²⁸ *Druhý den ráno bylo v Kuňkavé Lhotě velké pozdvižení.*

²²⁹ *Je to už dlouho, ani nevím jak dlouho [...]*

²³⁰ *Takhle nahoře čekala zřejmě na Kumpošta smrt. Anebo nebe, anebo peklo, podle toho, jestli byl hodnej, nebo zlej na světě.*

första meningen i citatet personifierar döden och den andra innehåller referenser till vad som händer med oss efter döden.

Det finns ytterligare ett par personifieringar av döden i berättelsen: ”Segrare inte över en rival, utan över döden. [...] Varför måste han dit igen, när den lilla tanten med lien över armen faktiskt möter honom där någonstans?”²³¹ (Pavel 1972:10).

5.6.2 Nästa berättelse är *Prokletý cyklista* (Den fördömde cyklisten). Hjälten är således cyklist, och hans vapen är cykeln. (Kamenská 2006). (Se vidare s. 9 om Ota Pavels vapen.) Här lyder första meningen efter kapitelrubriken: ”Jag hade ofta hört, att det fanns fördömda poeter.”²³². Även här kan meningen sägas vara en underkapitelrubrik, eftersom den ger en så uttalad fingervisning om vad berättelsen handlar om. Den är en kraftigt omarbetad version av *Cyklista z jižních Čech* (Cyklisten från södra Böhmen), som ingick i *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne). I den första versionen berättar Pavel i jag-form. Det gör han även i den omarbetade, men här men deltar han själv aktivt. Huvudpersonen är dock densamme – cyklisten Jan Kubr – och det börjar som en saga:

Jag vet inte, vilka ödesgummor som bestämde hans öde vid vaggan, men det måste ha varit riktigt illasinnade gummor som var uppfinningsrika när de spann ödet, men samtidigt högst intressanta gummor. Innan den sista gick, sa hon tydligen till honom: ”Din ande kommer aldrig att ha ro och kommer aldrig att upphöra i sin längtan att erövra, lära känna och bevisa något och den kommer att likna den vandrande riddarens ande.”²³³ (Pavel 1972:14).

²³¹ *Vítěz ne nad soupeřem, ale nad smrtí. [...] Proč tam musí znovu, když ho tam někde nakonec potká tetička s kosou na rameni?*

²³² *Slýchával jsem, že bývali prokletí básníci.*

²³³ *Nevím, které báby sudičky mu určovaly u kolébky osud, ale musely to být báby hodně zlomyslné a při spřádání osudu vynalézalé, ale zároveň báby nejzájímavější. Než odešla ta poslední, zřejmě mu řekla: ”Tvá duše budiž hnána životem sem a tam, jako je hnán mrak*

I det här citatet finns ödesgudinnor, en osalig ande och den vandrande vålnaden. Ödesgudinnorna skildras förvisso som ett obestämbar antal gummor med okända egenskaper och stor betydelse för handlingen, men den sista av dem spelar samma roll som den onda fen i Törnrosa: hon ger Jan Kubr hans osaliga ande och avgör därmed hans öde. Redan berättelsens titel ger med adjektivet *prokletý* en antydning om att Kubr är fördömd och alltså utstött och *märkt* av ödet. Den här *ödesmärkningen* är något som ständigt återkommer hos Ota Pavel och kan betraktas som ett av hans ledmotiv. (Jfr-jaga Vladimir Propps funktion *märkningen* på s. 21).

Pavel har också försett novellen med mellanrubriker, vilket ger en ännu större känsla av att det rör sig om en saga. Han har satt dessa rubriker inom klammer, och de lyder som följer: ”Jag skulle vilja skriva en bok om dig”²³⁴ (Pavel 1972:14); ”Varför jag ännu inte har skrivit den där boken”²³⁵ (Pavel 1972:15); ”Talang och arbete”²³⁶ (Pavel 1972:16); ”Är ni Sydböhmare?”²³⁷ (Pavel 1972:17); ”Av den här pojken skulle jag göra en världsmästare inom ett år!”²³⁸ (Pavel 1972:18); ”Länge leve skoj och glädje!”²³⁹ och till slut ”Det gamla träningshäftet”²⁴⁰ (Pavel 1972:20).

5.6.3 Som kapitelrubriken *Jak Bohoušek Váňa oplatil hořký slzy Marušky Kettnerové* (När Bohoušek Váňa hämnades Maruška Kettnerovás bittra tårar) antyder, rör det sig här om en riktig saga. (Kamenská 2006) Temat är en pojke som går ut och erövrar världen via bordtennis. Hans vapen är otraditionellt men logiskt i sammanhanget och består av en racket. (Jfr Kamenská 2006) (Se mer om Ota Pavels vapen på s. 9) Handlingen utspelar sig i Prag på 20- och 30-talen och skildras i tredje person av en allvetande

po obloze. Tvá duše nikdy nebude mít pokoje a nikdy neustane v touze něco dobývat, poznávat a dokazovat a bude se podobat duši bludného rytíře.

²³⁴ *Chtěl bych o tobě napsat knihu*

²³⁵ *Proč jsem tu knihu dosud nenapsal*

²³⁶ *Talent a práce*

²³⁷ *Vy jste Jihočech?*

²³⁸ *Z toho chlapce bych udělal do roka mistra světa!*

²³⁹ *Ať žije sranda a legrace!*

²⁴⁰ *Starý tréninkový sešit*

berättare. Det är i första hand temat som skapar sagoatmosfären. Det finns dock även klara sagometaforer i texten:

Bohoušek Váňa hade den gången ett litet hjärta, egentligen var det ett mushjärta, ett större skulle nog inte rymts i hans lilla kropp. Mycket snabbt och tyst tickade det, kanske som de så sällsynta antika spindeluren, bara mycket lätt: tick och tack, tick och tack. Bohoušek var visserligen rädd att gå till Maruška Kettnerová och få en autograf, men han övervann sitt mushjärta och skred fram. Och när han skred fram, när han tog det första steget, så växte hans mushjärta litegrann: Tick Tack.²⁴¹ (Pavel 1978:33).

Pavel gör Bohoušeks hjärta allt större: ”Och sedan stod han allt oftare bakom bordet och tog itu med motståndarna, han slog i bollarna och hans lilla hjärta växte.”²⁴² (Pavel 1978:34).

Till slut har Bohoušeks hjärta växt färdigt:

Och mitt i tystnaden hör han sitt hjärta, som nu är en idrottsmans hjärta. Ett hjärta, som fullbordat en lång resa och växt i den största storleken. Han hör dess slag och det är som om den största engelska klockan Big Ben, som väger tretton och ett halvt ton, bankade på hos parlamentet. I salen är det fortfarande tyst och han hör bara sitt hjärta: BING - BANG! DUNK - BANK!²⁴³ (Pavel 1978:38).

²⁴¹ *Bohoušek Váňa měl tehdy malé srdce, vlastně to bylo srdíčko, větší by se mu asi do tělíčka nevešlo. Rychlounce a tiše tikalo, asi jako ty nejvzácnější starožitné hodinky špindlovky, jenom lehounce: tik a řak – tik a řak. Bohoušek se sice bál teď jít k Marušce Kettnerové pro podpis, ale přemohl to své srdíčko a vykročil. A jak vykročil, jak udělal první krok, tak se mu srdíčko o málo zvětšilo: Tik – řak.*

²⁴² *A pak už stál častěji za stolem a pouštěl se do soupeřů, tloukl do míčků a srdíčko se mu zvětšovalo.*

²⁴³ *A uprostřed toho ticha slyší své srdce, které už je srdcem sportovním. Srdce, které urazilo dlouhou cestu a dorostlo do těch největších rozměrů. Slyší jeho údery a je to, jako by tloukl na parlamentě nejslavnější anglický zvon Big Ben, vážící třináct a půl tuny. V sále je stále ticho a on slyší jen své srdce: BIM – BAM! BUCH – BUM!*

Ovanstående citat bildar en historia i sig. Pavel skildrar här en pojkes utveckling till man/idrottsman genom att beskriva hur hans hjärta växer. I själva verket handlar det om hur man växer som människa om man lyckas övervinna hindren, som kan bestå av rädsla likaväl som av levande motståndare. Ju större Bohoušek's hjärta blir, desto modigare blir han själv.

Så finns här slutligen en hel del klassiska sagomotiv. Som jag nämnt ovan alluderar titeln och huvudtemat på en saga och det gör även en del mindre motiv. Ett exempel är meningen: ”Vážas Bohoušek tittade då på matchen Siposová-Kettnerová och han översköljdes av en hetta, som om han skulle suttit i Baba-Jagas ugn.”²⁴⁴ (Pavel 1978:32). (Se vidare om Baba-Jaga på s. 14 och 22.) Följande mening alluderar på ett för folksagan typiskt tema: ”I handen höll han sitt enda vapen, som han begav sig ut för att erövra världen med: racketen Schlezinger.”²⁴⁵ (Pavel 1978:36). Det är klassiskt: Hjälten beger sig ut för att erövra världen. Som sig bör har han också ett vapen – sin tenniser racket, som han besestrar motståndaren med. (Kamenská 2006) Pavel nämner också märket på tenniser racketen. Se även s. 86.

5.6.4 Kapitelrubriken på novellen *Pár kilometrů od Terezína* (Ett par kilometer från Theresienstadt) förstärks av inledningsmeningen, som kan betraktas som en underkapitelrubrik, eftersom den geografiskt bestämmer var handlingen utspelar sig: ”Den här historien både började och slutade ett par kilometer från Theresienstadt.”²⁴⁶ (Pavel 1972:57). Huvudperson är cyklisten Lád'a Heller, och berättaren riktar sig redan från början direkt till läsaren. Liksom många andra personer hos Pavel är Heller märkt av ödet, och i hans fall består ödesmärkningen av otur: ”Han hade i själva verket så mycket otur, att han hade kunnat lasta den i en skrinna, och med den där

²⁴⁴ *Bohoušek Vážas se tehdy díval na zápas Siposová-Kettnerová a polévalo ho horko, jako by seděl v peci baby Jagy*

²⁴⁵ *V ruce nesl svou jedinou zbraň, s kterou se vydává dobýt svět: raketu Schlezinger*

²⁴⁶ *Tento příběh začal i skončil pár kilometrů od Terezína.*

skrindan skulle två par hästar ha fullt upp.”²⁴⁷ (Pavel 1972:57). Pavel beskriver Hellers otur med hjälp av en mycket detaljerad liknelse, vilket bidrar till intrycket av saga.

Den man som ledde in Heller på cykling var tränaren Jarda Menhart. Hellers första stora lopp var Fredsloppet, en internationell cykeltävling för bl.a. amatörer.²⁴⁸ Ett stycke av vägen får han hjälp av det plötsliga väderomslaget: ”Det var som om någon i tio dagar hade gett dem örfilar och sedan serverat kallt vatten med hemgjord hallonsaft, som exempelvis fru Anežka Sedláčková i Nový Malín var så duktig att göra.”²⁴⁹ (Pavel 1972:60). Här förmedlar Pavel sagoatmosfären via en målerisk, humoristisk, kontrastfylld liknelse. Heller bryter sig ur täten och drar ifrån. En bit från mål börjar det blåsa och nu använder sig Pavel av personifiering för att få fram bilden: ”Vinden har runt huvud, den öppnar munnen som i tecknade sagor och blåser framför allt upp kinderna.”²⁵⁰ (Pavel 1972:62). Här framgår det klart att Pavel medvetet skildrar vinden som i en saga. Den bild han framkallar känner de flesta läsare igen, och på så vis uppstår en intim relation mellan Pavel och hans läsare. Se även s. 7-8. Och Heller trotsar vinden, uppbådar sina sista krafter och vinner.

Dagen efter segern faller Heller och bryter lårbenshalsen. När han skildrar Hellers smärta använder sig Pavel återigen av en metafor: ”Smärtan stiger upp och ner som hissen till sjukhusets högsta våning.”²⁵¹ (Pavel 1972:66). Liknelsen är förvisso detaljerad och saklig men inte desto mindre målerisk och poetisk, i och med att Pavel inte nöjer sig med att jämföra smärtans stigning med en hiss, utan lägger till att den går till sjukhusets högsta våning.

²⁴⁷ *Měl vlastně tolik smůly, že by ji mohl naložit na žebříňák, a s tím žebříňákem by měly dost práce dva páry černejch koní.*

²⁴⁸ Fredsloppet har sedan 1948 körts genom Polen, Tjeckoslovakien (sedan 1993 Tjeckien/Slovakien) och Tyskland (tidigare Östtyskland). Efter Berlinmurens fall och genom att amatörklassen avskaffades 1995 har tävlingen blivit allt mindre populär. Källa: NE

²⁴⁹ *Bylo to, jako by jim dával někdo deset dní pohlavky a potom podával chladivou vodu s domácí malinovou šťávou, kterou umí tak výborně dělat na příklad paní Anežka Sedláčková u Nového Malína.*

²⁵⁰ *Vítr má kulatou hlavu, otvírá pusu jak v kreslených pohádkách a hlavně nadouvá tváře.*

²⁵¹ *Bolest stoupá nahoru a dolů jako výtah do nejvyššího patra nemocnice.*

5.6.5 Berättelsen *Reportážní povídka za pět litrů hříbků v sladkokyselém nálevu* (Reportageberättelse för fem liter stensopp i sötsur inläggning) har, vilket redan kapitelrubriken antyder, en något mer lättsam framtoning. Här heter huvudpersonen Jaroslav Pekař, vilket för övrigt på tjeckiska betyder bagare. Han är tränare i ett amatörfotbollslag och handlingen berättas i jagform av reportern/författaren Ota Pavel, vars egen närvaro i berättelsen är högst påtaglig och aktiv.

När Pavel berättar om fotbollsamatörernas verksamhet frågar han sig varför de egentligen håller på med det här. Han svarar själv som om det var en saga: ”För att de inte kan vara utan det. De kan inte vara utan det för att det inte är någon käpphäst, utan en riktig häst. En för karlar, som karlarna ägnar sig åt i stället för fältslag, mammut- och valjakt, erövringar av nord- och sydpoler, som redan är erövrade.”²⁵² (Pavel 1972:81).

I ovanstående meningar uttrycker Pavel något som är essentiellt för folksagan: en pojke går ut i världen för att erövra/söka/pröva sin lycka och bli man. Ett genomgående motiv hos Ota Pavel är just att ”mogna till man”. Mognandet gäller för övrigt även för hans få kvinnliga hjältar. Kvinnorna har rent allmänt sett en betydligt passivare roll i Ota Pavels berättelser än männen. Hans berättelsevärld är en pojk-/mansvärld och det lär den ha varit även i verkligheten. Enligt Věra Pavlová stängde Ota Pavel in sig med sina bröder eller vänner och kolleger när de kom på besök och lämnade henne utanför.²⁵³ Det betyder dock inte att Pavel på något sätt uttryckte sig negativt om kvinnorna:

... kvinnorna lider ibland av det här, för männen är inte hemma utan någon annanstans. Egentligen borde fru Pekařová och befälhavarens fru ha sina hästar, kanske vita eller apelkastade, på vilka de skulle ta sig ända till platser, där man inte alltid måste tvätta linne, sockar, stryka och handla och där

²⁵² *Protože bez toho nemůžou být. Nemůžou bez toho být, protože to není koníček, ale kůň. Chlapecký, který nahrazuje chlapům bitvy, lovy na mamuty a velryby, dobývání severních a jižních pólů, které už jsou dobytý.*

²⁵³ Enligt personligt samtal med Věra Pavlová 881031

människan mår gott eller där man alltid sjunger och dansar.²⁵⁴
(Pavel 1972:81).

Här visar Pavel med särdrag från både poesins och sagans värld att kvinnorna omkring honom har en roll som de inte alltid själva valt, och att de har behov av en annan tillvaro som de skulle kunna fly till på samma sätt som deras män, söner och fäder flyr in i sin värld. Även kvinnor har alltså behov av en sekundärvärld. (Se också s. 42.)

Till drömmens och sagans område får även följande mening räknas: ”Och i den där rökkupén målade jag upp för mig, hur soldaterna från Zbirohslottet skulle komma och hämta mig med en förgylld vagn med vita hästar, som lämnats kvar efter herr baronen Colloredo Mansfeld.”²⁵⁵ (Pavel 1972:76). Den här meningen innehåller särdrag från sagans värld och är dessutom poetisk, här finns ett slott, en förgylld vagn med vita hästar och en baron. Men varken slottet eller baronen är fantasifoster. Zbirohslottet har en lång historia och baronen ingår i en känd tjeckisk-österrikisk fursteätt.

Visserligen handlar berättelsen om Jaroslav Pekař men den handlar lika mycket om Ota Pavel, både som människa och författare. Mandomsprovsmotivet är påfallande på flera sätt: Ota Pavel mognar som människa genom att iaktta fotbollsamatörerna i Zbiroh, och dessa uppfyller i sin tur vissa grundläggande manliga behov genom att ägna sig helhjärtat åt sin sport.

5.6.6 I berättelsen *Já jsem král, ty jsi král, každý má svůj marcipán* (Jag är kung, du är kung, jag är lika god som du) består kapitelrubriken av en ramsa. Här handlar det om fotbollsspelaren Jarda Borovička, och Pavel placerar läsaren i ett slags sagoatmosfär redan från början med en inledning

²⁵⁴ ... tím trpí někdy ženy, protože muži nejsou doma a jsou jinde. Že vlastně paní Pekařová a paní velitelová by měly mít své koně, třebaš bílé anebo grošované, na kterých by dojely až na místa, kde se nemusí pořádkem prát prádlo, fusekle, žehlit a nakupovat a kde je člověku dobře anebo kde si pořádkem zpívá a tančí.

²⁵⁵ A v tom čoudkupé sem si maloval, jak vojáci ze zbirožského zámku pro mě přijedou pozlaceným kočárem s bílými koňmi, který jim tam zbyly po panu baronu Colloredu Mansfeldovi.

som påminner om Kiplings ”Just-så-historier”²⁵⁶: ”Jarda Borovička lärde jag, mina vänner, känna i Dukla vid en tid, då Dukla Praha fortfarande var i högform.”²⁵⁷ (Pavel 1972:83). Det här sättet att inleda en berättelse är enligt Veronika Kamenská ett exempel på relationen mellan författare och läsare och det intima tilltal som Pavel så gärna använder sig av. Se även s. 7-8. I själva verket var det på sjukhuset som Pavel lärde känna Borovička ordentligt: ”Och då, när jag hade det som värst, dök han upp. Jag väntade på döden, och så kom Borovička.”²⁵⁸ (Pavel 1972:83). Det här är en symbolisk och humoristisk liknelse, som så ofta hos Pavel. Han väntar sig döden men möts av livet i form av Borovička.

Det finns också gott om mytologiska motiv här. Ett av dem rör ledmotivet i berättelsen – selleri: ”Den gudomlige Akilles sägs ha använt den för att bota hästar. Och så är det en sak till, som man ibland tiger om, och det är fel, eftersom det är en viktig sak. I hela den kulturella, och då menar jag kulturella, världen ger man selleri till män för att stärka deras erotiska förmåga.”²⁵⁹ (Pavel 1972:89–90). Här använder sig Pavel inte bara av mytologi, utan även av humor.

Pavel sätter också ibland in sagoelement, som exempelvis en kung, i ett nytt sammanhang, så att ett helt avsnitt kan bilda en liten modern saga i berättelsen, som exempelvis i följande stycke:

Han odlade den fantastiskt, han var egentligen kung bland kungar, han odlade selleri bäst. Han var sellerikung. Och Jarda är alltså SELLERIKUNGENS SON.//Mitt emot deras lilla och låga stuga bodde en kung till, en tvåkung, herr fabrikören Kadlec, och han hade bil, vackra randiga kläder och gångar

²⁵⁶ Den brittiske författaren Rudyard Kipling (1865–1907) brukade inleda sina Just So Stories på ungefär samma sätt. Här är ett exempel ur *The Crab That Played with the Sea*: ”Before the High and Far-Off Times, oh my Best Beloved, came the Time of the Very Beginnings; and that was in the days when the Eldest Magician was getting Things ready.” (Kipling 1987:88)

²⁵⁷ *Jardu Borovičku jsem poznal, vážení, v Dukle v době, kdy to Dukla Praha ještě válela.*

²⁵⁸ *A tehdy, když jsem byl na tom nejhůř, se objevil. Čekal jsem smrt, a přišel Borovička.*

²⁵⁹ *Božský Achilles ho prý používal při léčbě koní. A pak je tu ještě jedna věc, o které se někdy mlčí, a to je chyba, protože je to věc důležitá. V celém kulturním, podotýkám kulturním, světě, podává se celer mužům k osvěžení erotických schopností.*

beströdda med gul sand. Jarda och hans syster Jarmila ville också ha det så, men kloka mamma Anna brukade säga:

Styr gör kungen liksom jag

*Han är lika god som jag.*²⁶⁰ (Pavel 1972:90).

Pavel använder sig av element, ord och uttryck som vi känner igen från sagorna, men hans sätt att förmedla dessa är ändå något nytt och originellt. Han använder kända formuleringar och vedertagna talesätt, men han tillför något nytt genom att sätta in dem i nya sammanhang och moderna miljöer – och lägga till sin humor. På så sätt blir igenkänningsfunktionen helt ny för läsaren, som kan känna igen sin barndoms sagor i sin egen samtid, men med andra allusioner.

Jarda Borovička försöker sig också på att dikta, men efter att ha läst ett par av hans alster föreslår Pavel att han ska arbeta som tränare och låta bli skrivandet. På detta svarar Borovička: ”Jag ska alltså arbeta som tränare och du ska skriva: *Jag är kung, du är kung, du är lika god som jag.*”²⁶¹ (Pavel 1972:95). Det här uttrycket, som både Borovičkas mamma och han själv använder, om än i något olika ordalag, betyder att alla är lika bra på det de gör bäst. Borovičkas mamma är kung inom sitt område, liksom tvåalkungen är det inom sitt. Borovička själv ska hålla sig till träningen och låta Pavel skriva – de är båda kung inom sitt område.

5.6.7 Berättelsen *Služebník náš Hubert* (Vår tjänare Hubert) handlar om idrottsläkaren Hubert Topinka som behandlade bland andra fotbollslaget Dukla. Berättelsen har många mytologiska element och påminner i viss mån om *Syn celerového krále* (Sellerikungens son) och *Alfréd Jindra*. När

²⁶⁰ *Pěstoval ho skvěle, byl vlastně král mezi králi, pěstoval nejlépe celer. Byl celerový král. A Jarda je tedy SYN CELEROVÉHO KRÁLE.//Naproti jejich malému a nízkému baráčku bydlel další král, helladový mýdlový král, pan továrník Kadlec, a měl auto, krásné šaty s proužkem a cestičky vysypané žlutým pískem. Jarda a jeho sestra Jarmila je chtěli mít taky, ale moudrá maminka Anna říkávala:*

*Král je pán a já jsem pán
každý má svůj marcipán.*

²⁶¹ *Já tedy budu dělat trenéra a ty budeš psát: Já jsem král, ty jsi král, každý má svůj marcipán.*

Hubert Topinka dog samlades nästan alla hans patienter på kyrkogården: ”Här väntar färjkarlen Charon på de döda och för dem för en billig penning till underjorden.”²⁶² (Pavel 1978:132). I begravningen deltog både Jarda Borovička och Ota Pavel men uppenbarligen också färjkarlen Charon, den vittbesjungde:

Borovice har försvunnit. Jag är ensam igen som alltid på begravning. Som om jag skulle åka med Hubert och de dödas färjkarl Charon till andra sidan av floden Acheron och hade privilegiet att återvända igen. Som om jag hade makten att se över Acheron och höra vad de säger.²⁶³ (Pavel 1978:133).

Det här citatet består nästan helt av mytologiska alluderingar. Färjkarlen Charon spelar en stor roll i sammanhanget (se även s. 94) och floden Acheron ligger förvisso i Grekland, men i den grekiska mytologin var den också en av underjordens floder. Homeros kallar den suckarnas flod (NE).

Hubert Topinka var ursprungligen tandkirurg men skolade om sig till idrottsläkare. Han var en utomordentlig sådan och brydde sig om alla sina patienter. Men han hade en svart hemlighet, han hade sålt sin själ: ”När det tog tid för Dukla att göra mål, lämnade han Kolský, Musil eller Vejvoda på bänken och sa att han skulle gå och trolla. Han gick till motståndarmålet och ofta hände det, att bollen strax därefter darrade i nätet. [...] Vem hade Hubert egentligen sålt sin själ till? Djävulen? Dukla? Gud?”²⁶⁴ (Pavel 1978:137–138). Det är alltså i första hand mytologiska element som ger den här berättelsen dess sagokaraktär.

²⁶² *Na mrtvé tu čeká převozník Charón a převezé je za laciný peníz do podsvětí.*

²⁶³ *Borovice mi někam zmizel. Jsem zase sám jako vždycky na pohřbu. Jako bych jel s Hubertem a převozníkem mrtvých Charónem na druhou stranu řeky Acherontu a měl vysadí právo ještě se vrátit. Jako bych měl tu moc vidět přes Acherón a slyšet, co říkají.*

²⁶⁴ *Když Dukla nemohla dlouho dát branku, opouštěl na lavičce Kolského, Musila anebo Vejvodu a říkal, že jde čarovat. Šel k soupeřově brance a často se stalo, že se brzy nato balón zatřepetal v síti. [...] Komu se vlastně upsal Hubert? Čertu? Dukle? Bohu?*

5.6.8 Kapitelrubriken *Alfréd Jindra* berättar helt enkelt vad novellen handlar om: en man. Här är hjälten kanotist och kanoten är hans enda vapen. (Se vidare s. 9) Pavel skildrar här engagerat men nyanserat Alfréd Jindras liv och motgångar. Redan inledningen påminner om en saga – om än inte helt traditionell:

Min kamrat Alfréd Jindra föddes, mina vänner, på Smíchov, på Vltavas vänstra strand. Hans pappa Alfréd var skomakare, han hade blivit av med ett ben i kriget, och hans mamma hette Anna. Och Alfréds mormor var Sladká från en rebellisk Domažlicesläkt. Kozina-Sladký.²⁶⁵ (Pavel 1972:144).

Uttrycket ”mina vänner” gör att inledningen liksom i ”Sellerikungens son” påminner om Kiplings *Just So Stories* (se s. 20), och läsaren får en känsla av att vara den som Pavel riktar sig till. Man får veta detaljer om var Jindra föddes och dessutom finns här något av en släktkrönika. Ota Pavels ”sagor” börjar aldrig med något så obestämt som ”Det var en gång en kung” utan just så detaljerat och informativt som här.

Över huvud taget är det ofta tilltalet i berättelsen om Alfréd Jindra som framkallar känslan av saga: ”Faktum är, Alfréd, att du skulle bli en fantastisk soldat. Du ser ut som Jánošík²⁶⁶ och skjuter som en skarpskytt.”²⁶⁷ (Pavel 1972:147). Pavel växlar genom hela berättelsen mellan att rikta sig direkt till läsaren eller till huvudpersonen. Jindras militära karriär tog dock slut när han fick svår gulsot och inte längre kunde hålla vare sig paddel eller bössa.

När han blir fri från gulsoten återvänder Jindra till floden. Han vinner ett par tävlingar och drabbas sedan av hjärnhinneinflammation: ”Olympiaden i Melbourne var nu lika avlägsen som månen eller som solen

²⁶⁵ *Můj kamarád Alfréd Jindra se, vážení, narodil na Smíchově, na levém břehu Vltavy. Jeho táta Alfréd byl švec, scházela mu jedna noha z války, a jeho máma se jmenovala Anna. A Alfrédova bába byla Sladká z rebelského domažlického rodu. Kozinů-Sladkých.*

²⁶⁶ Juraĵ Jánošík (1688–1713) var en slovakisk rebell och folkhjärte.

²⁶⁷ *Fakt, Alfréde, z tebe by byl voják jedna radost. Figuru máš jak Jánošík a střiliš jako ostrostřelec.*

eller åtminstone som Honolulu.”²⁶⁸ (Pavel 1972:150). Här finns en poetisk liknelse med avståndet till solen och månen, vilket också understryker sagans obestämda distans, som Karel Čapek tar upp. (Se mer på s. 13-14.) Men i citatet talar också reportern Ota Pavel: Olympiaden kanske bara är lika avlägsen som Honolulu, vilket åtminstone ligger på jorden. Och när han blir frisk tar Jindra kanoten på ryggen och bär den till floden, där han fortsätter paddla. Så småningom smittar vattnet honom med polio. Och polion liknar döden: ”Den hade en lie i handen och högg av Jindra armar och ben.”²⁶⁹ (Pavel 1972:154). Det är en mörk och tydlig liknelse, som också uttrycker Jindras smärta.

De biografiska inslagen/motiven är betydligt fler här än i Pavels tidigare sportprosor. Det finns tydliga paralleller mellan Alfréd Jindra och Ota Pavel. Jindra drabbades liksom Pavel av både motgångar och sjukdom som han lyckades övervinna. Författarens närvaro är påtaglig i samtliga berättelser och som en röd tråd genom handlingen löper en dialog mellan berättaren och den han skriver om. Sagoatmosfären är lika tydlig som i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna). Den huvudsakliga skillnaden ligger i själva minnena: *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) och *Jak jsem potkal ryby* (Hur jag mötte fiskarna) handlar om Ota Pavel själv och hans familj medan de så kallade sportprosorna handlar om idrottsmän han träffat/intervjuat.

5.7 Näranalys av Sagan om Raška

Den lilla boken *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška) gavs som tidigare nämnts inte ut förrän efter Ota Pavels död. Det är hans sista sportprosaverk och betraktas också av många som hans bästa (jfr Svozil 2003:147). Sagan om Raška intar också en särställning i Pavels bokproduktion. Det visar sig inte bara i bokens titel utan även i dess uppbyggnad. Här rör det sig om ett sportreportage som medvetet utarbetats till saga. Huvudtemat i boken är en pojke – Jiří Raška – som beger sig ut i världen för att göra sin lycka. Trots

²⁶⁸ *Olympiáda v Melbourne byla zas vzdálená jako měsíc anebo jako slunce a přinejmenším Honolulu.*

²⁶⁹ *Měla v rukou kosu a osekávala Jindrovi ruce a nohy.*

att *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška) är en sann historia hämtad ur verkligheten, påminner Raška både i fråga om karaktär och levnadsbana om en av de mest typiska sagogestalterna: hjälten. Huvudperson/hjälte i boken är skidhopparen Jiří Raška, och hans vapen är skidorna (jfr Kamenská 2006). (Se vidare s. 9 om Ota Pavels vapen.) Det var Jiří Raškas eget besök hos Ota Pavel i mitten av år 1968, när idrottsmannen berättade om sitt liv och sina upplevelser inom sporten, som gav Pavel impulsen. Det dröjde dock till februari 1972, innan Pavel kunde skriva till Raška och berätta att boken skulle bli av. I ett brev till sin bror Jiří 8 februari 1972 skriver Pavel att ingen trodde på temat, men att han själv visste att det här var hans stora bok (Svozil 2003:147). Veronika Kamenská menar i sitt arbete att *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška) är en regelrätt konstsaga²⁷⁰, eftersom den dels är avsedd för barn och dels medvetet anknyter till den klassiska folksagan. Kamenská anser rentav att Pavel i Sagan om Raška medvetet använt sig av Vladimir Propps funktioner. (Se mer om dessa på s. 21.) Förutom hjälten finns här även olika hjälpare, som bl.a. en tränare och en feliknande gumma vid namn Anna Pravečková. Den sistnämnda har också till sin hjälp vissa attribut som en förtrollad ros och en kudde med en hjort. Även Anna Pravečkovás stuga spelar en stor roll i *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška). Anna Pravečková fyller också en annan funktion som brukar förekomma i sagorna: givaren, eftersom hon inte bara begåvar Raška med en förtrollad ros, utan även med mirakelträ till skidor (jfr Kamenská 2006).

Första upplagan av boken består av 96 sidor uppdelade i 36 korta kapitel. Sidnumrering saknas och jag kommer vidare att hänvisa till kapitlen.

Ota Pavel inleder *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška) nästan som en klassisk saga: ”I den inte så stora staden Frenštát mitt i beskyddiska bergen levde skomakaren Oldřich Raška. Bedřiška var hans hustru och han hade fyra barn. Två flickor, Věra och Ladislava, och två pojkar, Zdeněk och

²⁷⁰ Kamenská använder dock uttrycket ”autorská pohádka”, på svenska ”författarsaga”.

Jirka.”²⁷¹ (Pavel 1974: kap. 1). Skillnaden mot den klassiska sagan är här att Pavel lämnar betydligt mer information om *dramatis personae* än vad den brukar förmedla. Där räcker det vanligtvis med ett konstaterande i stil med: det var en gång en kung och han hade tre döttrar.

Som framgår av citatet ovan inleds *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška) med en presentation av Raškas far. Trots de jordnära fakta som Pavel meddelar i citatet lyckas han åstadkomma ett intryck av saga, vilket beror på den episka framställningen. Ota Pavel berättar sin saga som ett levande stoff med levande hjältar, på samma sätt som folkberättarna brukade. Han broderar dock ut de verkliga händelserna och lägger in sin egen karakteristiska stil i berättandet. Pavel gör Jiří Raška till en sagohjälte genom att förse honom med diverse attribut som en god fe, en kudde med övernaturliga krafter, korpar och kråkor, som från början skrattar ut honom men så småningom hyllar honom, en personifierad sol, skogstomtar samt en röd ros.

Om skomakare Raška berättar Pavel vidare: ”Skomakare Oldřich var mästare även i andra saker. Han hade också ett vapen som de mest upphöjda mästarna och furstarna. Och i det vapnet fanns det från en viss tidpunkt en guldsko och en röd ros.”²⁷² (Pavel 1974: kap. 1). Skomakare Raška är således högt uppsatt i sitt skrå. Han har rentav ett vapen, som omfattar en guldsko och en röd ros.

Vapnets utformning har en högst påtaglig anledning. Furstinnan i Frenštát var nämligen till skillnad från den klassiska sagans kungligheter en högst mänsklig person som plågades av liktorn och förgäves sökte hjälp – till och med hos skofirman Baťa²⁷³. Så hon bad skomakare Oldřich att göra ett par skor med fördjupning för liktornen. Han gjorde tre par: ett par blå, ett par guldfärgade och ett par röda. När furstinnan kom och hämtade dem tog hon på sig guldskena:

²⁷¹ *V nevelkém městě Frenštátě uprostřed beskydských hor žil švec Oldřich Raška. Měl za ženu Bedřišku a měl čtyři děti. Dvě holky, Věru a Ladislavu, a dva kluky, Zdeňka a Jirku.*

²⁷² *Švec Oldřich byl kumštýř i na jiné věci. Měl také erb jako nejvznešenější kumštýři a knížata. A v tom erbu se nalézal od té a té doby zlatý střevíček a červená růže.*

²⁷³ Tomáš Baťa (1876–1932) startade 1894 en liten skofabrik i Zlín i Mähren och byggde så småningom upp ett internationellt skoimperium.

Och sedan hällde hon ut pengar på bordet ur börsen och från droskan hämtade hon en röd ros åt honom. Och hon sade att hon önskade honom, att alla hans barn skulle bli lika skickliga som han. Då skulle bara glädje och inga sorger vänta dem. Hon hoppade iväg till droskan i guldkorna. Och sedan såg skomakare Raška henne aldrig mer levande. Men en guldsko och den röda rosen lät han ingå i vapnet. Rosen förblev litet immig, som om någon en gång sårat den. Men idag kan ingen längre ta reda på, vem som sårat den och hur. (Pavel 1974:kap. 1).²⁷⁴

Jag har tagit upp exemplet ovan eftersom det innehåller många sagoelement och är väsentligt för handlingen. Motivet *hälla pengar ur börsen* förekommer ofta i sagorna och den röda rosen stoppar Raška i bältet som ett svärd när han går ut för att erövra världen. Sedan kommer en typ av önskan, som brukar uttalas av en god fe. Det är dock ingen passiv önskan om allmän skönhet och lycka som furstinnan formulerar utan snarare en bön om händighet och kompetens. Det är också furstinnan som – om än indirekt – ger skomakaren Oldřich hans vapen. Rosens roll återkommer längre fram i berättelsen.

Raška kommer tidigt i kontakt med sitt blivande yrke, skidhoppare. Den första antydning kommer när hans pappa förklarar för honom vad en forell är: ”Det är en fisk, som inte bara hukar bakom ugnen eller bakom en sten utan huvudsakligen lever i rinnande vatten. En fisk som besestrar vattenfall och erövrar berg. Det är en hopparfisk och den kan flyga.”²⁷⁵ (Pavel 1974: kap. 2). Här finns förvisso en allusion på folksagan och Honza

²⁷⁴ *A potom mu vysypala na stolek z váčku peníze a z kočáru mu přinesla červenou růži. A řekla, že mu přeje, aby všechny jeho děti byly šikovné po něm. Pak pryš se na nich dočká samých radostí a žádných žalostí. Odhopsala ve zlatých střevíčkách do kočáru. A od té doby ji švec Raška živou nespáčil. Ale zlatý střevíček a červenou růži si dal do erbu. Ta růže zůstala trochu orosena, jako když jí někdy někdo něčím ublížil. Ale to už dnes nikdo nezjistí, kdo a jak jí ublížil.*

²⁷⁵ *Je to taková ryba, která pořád nesedí za pecí ani za kamenem, ale žije hlavně v bystré vodě. Ryba, která zdolává vodopády a dobývá hory. Je to ryba skokan a umí létat.*

(*Hloupý Honza* är tjeckiska för Dummerjöns) som ligger och drar sig på spiselhällen, men liksom så ofta hos Pavel rör det sig om en motsatsallusion: forellen hukar inte bara bakom ugnen eller bakom en sten, eftersom den inte är någon passiv varelse, utan lever ett aktivt liv och övervinner hinder. Ett annat typiskt drag hos forellen tycks vara frihetslängtan: En fisk som besestrar vattenfall och erövrar berg, som är en hopparfisk och kan flyga. Och inte nog med det, den här fisken liknar en sagohjälte, eftersom den både besestrar och erövrar (för att inte tala om att den kan hoppa och flyga).

Ett av familjen Raškas utflyktsmål är Horečky en bit från Frenštát. Där finns en liten stuga – inte olik dem i sagorna:

På fönsterluckorna hade en folkmålare målat röda kärlekshjärtan. Här rann en bubblande liten bäck som snurrade ett litet kvarnhjul av nötta silverslantar och det sjöng en enkel visa: pluppeti–pluppeti–plupp. Och framför stugan låg en fallen skönhet till ask, ett synnerligen sällsynt träd.//Asken tjänade som bänk för vandrare, för furstinnor och jägare, för luffare och skogsarbetare. Här vilade de, samlade kraft och drack välgörande vatten ur ett glas.²⁷⁶ (Pavel 1974:kap. 3).

Den lilla stugan och det som hör till den spelar en stor roll i berättelsen. Vattnet som rinner i den lilla bubblande bäcken visar sig vara välgörande, askens funktioner är många, men än så länge tjänar den i första hand som rastplats för besökare av alla de slag. Och den som bor i stugan, den som står för viloasken och det välgörande vattnet, är Anna Pravečková – en riktig liten sagogumma, eller kanske rent av Pavels motsvarighet till Baba-Jaga (se s. 22). Anna Pravečková bor, vilket framgår ovan, förvisso inte i en

²⁷⁶ *Na okenice namaloval lidový malíř červená srdce lásky. Tekl tu bublavý potůček, točil malým mlýnským kolem ze stříbrných ošoupaných penězů a to zpívalo jednoduchou písničku: žbluňky-žbluňky-žbluňk. A před chaloupkou ležel poražený krasavec jasan, strom nadmíru vzácný.//Jasan sloužil jako sedačka pro pocestné, pro kněžny a myslivce, pro tuláky a dřevaře. Tady odpočívali, nabírali sílu a pili ze skleničky vodu dobrodějku.*

stuga på hönsfötter (se s. 22), och gör heller inget intryck av häxa, snarare en pryddig dam, även om hon är delvis tandlös:

Det var en äldre kvinna, hon hade vackert hår kammat i knut och broderad schal med liljor och vit blus med guldknappar. Hon hälsade på vännen skomakaren, frågade, hur hans skomakeri gick, välkomnade fru Bedřiška och klappade varje barn på huvudet, de satt där på asken i rad som hönor, hon stannade hos den lockige Jirka och sade: ”En gång blir han klok och berömd.”//Sedan log hon hemlighetsfullt och man kunde se, att hon saknade en tand.²⁷⁷ (Pavel 1974:kap. 3).

Anna Pravečková är en av huvudpersonerna i boken och hennes funktion kan betecknas som Jirkas goda fe. Som en äkta sådan förutspår hon också hans öde. Trots att hon har stora likheter med sagans goda fe har dock hon utrustats med detaljer på ett sätt som sällan förekommer i sagorna.

Detaljrikedomen är dock ganska typisk för Pavel.

Det blir krig och affärerna går dåligt för skomakare Oldřich. Medan han funderar på vad han ska ta sig till får han ett erbjudande eller kanske snarare en befallning av de svarta soldaterna att sy militärkängor: ”De behövde stora sjumilastövlar, som skulle genomkorsa hela Europa.”²⁷⁸ (Pavel 1974: kap. 4). Oldřich Raška vägrar efterfölja ordern vilket får påtagliga följder:

Herr överkommendanten slet från honom vapnet och jagade ut honom ur affären. Och rosen stampade han på och den blev ännu immigare. Och till slut kom rosen bort, en gumma från bergen tog den visst med sig, men ingen visste något närmare

²⁷⁷ *Byla to starší paní, měla krásné vlasy učesané do drdolu a vyšívány šál s liliemi a bílou bluzku se zlatými knoflíčky. Pozdravila se s přítelem ševcem, zeptala se, jak mu jde ševcování, přivítala paní Bedřišku a každé dítě pohládila po hlavě, seděly tu na jasanu v řadě jak slepice, zastavila se u kudrnatého Jirky a řekla: ”Jednou bude chytrý a slavný.”//Pak se tajemně usmála a bylo vidět, že jí chybí zub.*

²⁷⁸ *Potřebují velké sedmimilové boty, které překročí celou Evropu.*

om det. Och guldskon försvann fullständigt.²⁷⁹ (Pavel 1974: kap. 4).

Även här är sagostämningen påtaglig samtidigt som författaren/reportern Ota Pavel kommenterar handlingen detaljerat och realistiskt. Både här och i exemplet ovan har dock Pavel snarast använt sig av sagoelement i distanserande syfte. Att rosen var ännu immigare är en personifiering – den gråter. Att den kommer bort beror på att Anna Pravečková hämtar den. De nya personer som Pavel här för in i handlingen – dvs. de tyska ockupanterna – är dock inte av bestående karaktär.

Skomakare Oldřich byter yrke och blir dödgrävare. Han är alltid glad och sjunger sånger från sin hemtrakt. Men Oldřich tycker inte om att gräva gravar, och när han grävt furstinnans slutar han sjunga och blir allt mer sorgsen. En dag får han syn på ett ledset moln på himlen över kyrkogården och det säger till honom: ”Du kommer också att dö, Oldřich. Och det blir snart. Du har en sjukdom som människorna inte kan bota.”²⁸⁰ (Pavel 1974: kap. 5). Här har vi ett personifierat moln som förutspår Oldřichs framtid.

Jiří Raška blir således tidigt faderlös och får hjälpa till mycket hemma. Han tar hand om systrarna, bär kol och hugger ved: ”Mamma Bedřiška gav honom sju uppgifter om dagen och han vägde varje ledig stund på vågskål.”²⁸¹ (Pavel 1974: kap. 6). Sju uppgifter precis som i sagan. Sagan har en förkärlek för stående tal som exempelvis sju och uppgifternas syfte är att hjälpa hjälten att se sina möjligheter. (Lüthi 1994) Den så högt skattade fritiden använder Raška till att tillverka skidor av en gammal silltunna och lära sig åka på dem. Han hälsar också på Anna Pravečková som förändrats något: ”Hennes hår hade vitnat, men ögonen var lika glada. Tanden hade hon låtit sätta dit igen.”²⁸² (Pavel 1974: kap7). Och vid det här

²⁷⁹ *Pan oberkomandant mu strhl erb a vyhnal ho z krámku. A růži podupal a ona se celá ještě víc zarosila. A nakonec se růže ztratila, prý si ji odnesla nějaká bába z hor, ale nikdo o tom nic přesného nevěděl. A zlatý střevíček dočista zmizel.*

²⁸⁰ *Taky umřeš, Oldřichu. A bude to brzy. Máš nemoc, kterou neumějí lidé vyléčit.*

²⁸¹ *Maminka Bedřiška mu dávala sedm úkolů denně a on vážil na vážkách každou volnou chvíli.*

²⁸² *Vlasy jí zbělely, ale oči měla stále veselé. Zub už si dala nasadit.*

besöket går Raška för första gången in i stugan. Fru Pravečková ger honom att äta och dricka:

Sedan viftade Anička Pravečková – eller också viftade hon inte, vem vet? – med en förtrollad skidstav och hans ögon började falla ihop. Han lade sig på bänken och Anička lade en broderad kudde med hindar och hjortar under hans huvud. Den ena hjorten trumpetade och Jirka somnade tvärt.//När han vaknade, kände han sig starkare än tidigare.²⁸³ (Pavel 1974: kap. 7).

Den här passagen utgör en liten saga i sig. Här finns en skidstav som fungerar som trollspö (det här är också typiskt för Pavel, det rör sig inte om vilken förtrollad/förtrollande käpp som helst – det är en pinne med funktioner), en kudde som är broderad med levande aktiva djur och en mirakulös sömn. Anna Pravečkovás likhet med Baba-Jaga (se s. 22) är mycket tydlig.

Raška växer upp och börjar träna. Varje morgon springer han ut i skogen med sin kamrat Pavel Mikeska och ibland springer de ända till Anna Pravečkovás stuga och hämtar nya krafter vid den lilla kvarnen: ”Av det välgörande vattnet fick de en sådan styrka, att de kunde springa i skogen i ännu en timme.”²⁸⁴ (Pavel 1974: kap. 8). Det välgörande vattnet fyller med sin magiska verkan gåvans funktion.

Jiří Raška vinner sin första utförsåkning men han är fortfarande långt från sin dröm:

Han ville hoppa som en forell, han ville titta uppifrån på människorna, han ville plocka åt sig kottar från de högsta träden och framför allt hoppa längre, än människor klarat av

²⁸³ *Pak nad ním Anička Pravečková mávla – anebo nemávla, kdopak to ví? – kouzelnou lyžařskou hůlkou a jemu se začaly klížít oči. Lehli si na lavici a Anička mu dala pod hlavu vyšívaný polštář s laněmi a jeleny. Ten jeden jelen zatroubil a Jirka naráz usnul.//Když se probudil, cítil se silnější než předtím.*

²⁸⁴ *Dostali z té vody dobrodějky takovou sílu, že mohli běhat v lese ještě hodinu.*

dittills. [...] Jirka ville till och med flyga, men inte som en anka, som faller ner på vattnet som en bulle med skakiga vingar, utan han ville flyga som en albatross av sjöfågelfamiljen stormfåglar.²⁸⁵ (Pavel 1974:kap. 8).

Beskrivningen ovan har förvisso sagans prägel men också ögats detaljrikedom. Pavel nöjer sig inte med ett allmänt konstaterande att Raška vill hoppa högt, utan beskriver hur han vill hoppa med ingående fågelliknelser. Raška vill ”flyga som en albatross av sjöfågelfamiljen stormfåglar”. Pavel talar således inte bara om vilken fågel Raška vill flyga som, utan nämner också vilken familj den tillhör. Den klassiska sagan skulle med största sannolikhet nöja sig med det mer vaga ”flyga som en fågel”.

Liksom många av Pavels hjältar har Raška inte bara en dröm, utan också mer vilja än talang. Bristen på talang är ett *hinder* och viljan kan ses som en *gåva* som hjälper Raška att övervinna hindret. I viljan finns det också äregirighet: han vill hoppa längre än någon annan någonsin gjort. Jiří Raška tränar hårt för att nå sitt mål, men de första försöken utfaller inte så väl. Och korparna hånar honom. Men så händer något: ”När han hoppade för tusende gången, spärrade korparna upp sina hundra år gamla ögon. Pojken bar huvudet högt, skidorna höll han rakt och flög – ja faktiskt som en korp.”²⁸⁶ (Pavel 1974: kap. 9). Nu har Raška övervunnit första hindret.

Något som ofta betraktas som ett veritabelt mandomsprov är militärtjänstgöringen. Innan Raška beger sig ut i världen dricker han välgörande vatten hos fru Pravečková och tar en tupplur på kudden med den trumpetande hjorten. I lumpen placeras han först felaktigt hos gränsvakterna vid Šumava. Skidorna har han med sig och sätter dem i ett hörn där det finns en hjälpare: ”Här blev de dammiga och faktiskt så spann en spindel

²⁸⁵ *Chtěl skákat jako pstruh, chtěl se kouknout seshora na lidi, chtěl si utrhnout šišky z nejvyšších stromů a hlavně chtěl skákat dál, než to dosud lidé dokázali. [...] Jirka chtěl dokonce létat, ale ne jako kachna, která dopadne na vodu jako buchta s roztrhanými křídly, ale chtěl létat jako albatros z rodu mořských ptáků buřčáků.*

²⁸⁶ *Když skočil potisící, havrani vypouli své sto let staré oči. Kluk měl hlavu vztyčenou, lyže vedl rovně a letěl – no asi jako havran*

sig ett nät på dem och där fångade den framgångsrikt Šumavaflugor från land och vatten.”²⁸⁷ (Pavel 1974: kap. 11).

Det här är också typiskt för Pavel. Han nöjer sig inte med att spindeln fångar flugor utan understryker att de kommer från Šumava. Spindeln för dock tur med sig, som spindlar ska göra. Det upptäcks snart att en duktig skidhoppare försvunnit i armén. Man inleder efterspaningar och det tar inte lång tid innan Jirka återfinns och skickas ut i världen igen – men den här gången är han inte ensam: ”De gav honom respass och tre korvar som matsäck och talade om för honom, hur man åker till staden Liberec. Han tog bort spindelväven från skidorna, spindeln stoppade han i en lyckoask och satte sig på snälltåget.”²⁸⁸ (Pavel 1974: kap. 11). Här får Raška både förning och råd, vilket hjälper honom att klara den här delen av mandomsprovet. Och för säkerhets skull tar han med sig sin tur för att kunna göra sin lycka.

I Liberec väntar den man som kommer att bli avgörande för Jiří Raškas framtid: tränaren Zdeněk Remsa. Han prövar Raška för att se om han är den rätte, provet utfaller med glans och han blir en av Remsas pojkar. Även det här är typiskt för den klassiska sagan: hjälten utsätts för provningar och om han klarar dem, tas han upp i de utvaldas skara.

Vinterolympiaden i Innsbruck närmar sig och Remsas pojkar förbereder sig på att erövra världen – så även Raška som dock inte fick delta utan skickades tillbaka. Inför sin avresa fick han tröst av ett tyrolskt kapell: ”Musikanterna spelade, tills bergen grönskade och snön började rinna ner från dem. Tills de måste sluta på order av Innsbrucks borgmästare, för att det överhuvudtaget skulle bli någon snö kvar för tävlingarna.”²⁸⁹ (Pavel 1974: kap. 14). Här kan musikanterna ses som hjälpare med sin smältande musik.

Tåget genom Österrike körs av en coca-coladrickande lokförare Prochaska från Wien. När Raška känner sig som värst till mods visar sig

²⁸⁷ *Prášilo se tu na ně a dokonce pavouk si na nich předl pavučinu a čapal do ní úspěšně šumavské i pošumavské mouchy.*

²⁸⁸ *Dali mu cestovní rozkaz a taky tři buřty na cestu a řekli mu, kudy se jede do města Liberce. Sundal z lyží pavučiny, pavouka si dal do krabičky pro štěstí a nasedl na rychlík.*

²⁸⁹ *Muzikanti hráli až se hory zelenaly a začal s nich slézat sníh. Až toho museli na příkaz starosty Innsbrucku nechat, aby tam nějaký sníh vůbec zbyl pro závody.*

plötsligt solen och i och med det en ny hjälpare: ”Gråt inte mer, pojke. Nederlagen mänskan tär och samtidigt lär. Om fyra år kan du ha en fräsch, ny, fransk olympiad. När du kommer hem ska du sätta igång. Det tjänar inget till att gnälla mer.”²⁹⁰ (Pavel 1974: kap. 14).

Vid gränsen byter Raška tåg. Det körs av den tjeckiske lokföraren Procházka som dricker kaffe med mjölk. De åker genom det tjeckiska landskapet och månen går upp:

Den hade samma form som en vagga och Jirka klättrade upp i den, månen gungade honom och han sov. Han sov – tills han sovit ut. Och när han sovit ut, var världen rosenröd igen. Som en rosenrädgård eller som ett rosenrött äpple från Těšín. Han bet i det och fick lust att flyga som Ikaros igen. Sådan är trollkarlen sömnens makt. Och särskilt när man gungar i månens vagga och håller den förtjusande syster stjärna i handen.²⁹¹ (Pavel 1974: kap 14).

Här kan vi särskilt lägga märke till skillnaderna och likheterna mellan den österrikiske och den tjeckiske lokföraren: de har snarlika namn, vilket ofta förekommer i de två länderna. De har dock olika preferenser när det gäller drycker; österrikaren dricker coca-cola och tjecken kaffe med mjölk, som Raška är uppväxt med. Även här finns alltså ett tröstelement.

När Remsa återvänder till Liberec finner han Raška i färd med att packa. Hans militärtjänstgöring är över och han vill inte stanna: ”Remsa, jag är inte skapt för det militära.”²⁹² (Pavel 1974: kap. 16). I ett brev som han skrev till mellanbrodern under militärtjänstgöringen fällde Ota Pavel en

²⁹⁰ *Už nebřeč, ogare. Porážkami se člověk mučí a zároveň učí. Za čtyři roky můžeš mít olympiádu českou, novou, francouzskou. Jak se vrátíš domů, dej se do toho. Další fňukání je na nic.*

²⁹¹ *Měl tvar jako kolibka a Jirka si do něho vylezl, měsíc ho houpal a on spal. Spal – dokud se nevyspal. A když se vyspal, byl svět zase růžový. Jako růžová zahrada anebo jako růžové těšínské jablíčko. Kousne do něho a má chuť zase létat jako Ikaros. Taková je moc čaroděje spánku. A zvláště když se houpáte v kolibce měsíce a za ruku držíte sličnou sestru hvězdu.*

²⁹² *Remso, já nejsem na vojnu stavěný.*

liknande kommentar: ”Jag har också, Jiří, definitivt bestämt mig för att inte stanna i det militära, inte ens i *Obrana lidu* (Folkets försvar). Jag har inte den läggningen.”²⁹³ (Ždímal 2000:39) För att förtydliga vill jag också nämna ett uttalande av Pavels gode vän i det militära, Míla Matějčík: ”Han var överhuvudtaget ingen militär typ. Krig hatade han. Om han hade fått en hink och en pensel i handen, så skulle han ha varit kapabel att gå från Aše till Košice och överallt skriva: kriget är en åsna.”²⁹⁴ (Joukalová 1980:14–15). (Se även s. 28.)

Jiří Raška har tjänat i det militära i två år. Han får ingen lön utan tar istället en röd träningsoverall med påskriften DUKLA: ”Det var en snygg träningsoverall och den hade trollkraft. Eftersom den var i det militära, lydde den blint. Och den sprang alltid åt samma håll som sin herre.”²⁹⁵ (Pavel 1974: kap. 16). De två sista meningarna skulle kunna tänkas syfta på det militära/regimen under kommunistdiktaturen. Det fanns inga fria val att göra något, inga alternativ, bara den som lydde blint klarade sig.

Så fort han kommit tillbaka till Frenštát söker Raška upp Anička Pravečková. Han väntar sig tröst, välgörande vatten och en stärkande tupplur men allt han får är en utskällning: ”Du måste träna mer. Du har slösat bort en massa tid i det militära, på sista tiden har du slagit dank, du tar ofta en öl. Du har dålig avsats och är fortfarande rädd när du ska hoppa. Jag vet. För din skull prenumererar jag på Československý sport.”²⁹⁶ (Pavel 1974: kap. 16). Här är förvisso Anička Pravečková hjälpare, men hon fungerar samtidigt som sträng tränare.

Raška går sin väg och är nära att ge upp. Men när han går genom skogen ser han en skylt på en gran. Där brukar det stå: ”Inträde i skogen på

²⁹³ *Také jsem se, Jiří, definitivně rozhodl, že nezůstanu na vojně, ani v "Obraně lidu". Nemám na to povahu.*

²⁹⁴ *Vůbec nebyl vojenský typ. Válku nenáviděl. Kdyby dostal do ruky kbelík a štětec, byl by schopen chodit od Aše až po Košice a všude psát: válka je vůl.*

²⁹⁵ *Byly to pěkné tepláky a měly čarovnou moc. Protože byly vojenské, poslouchaly na slovíčko. A běžely vždycky tam, kam jejich pán.*

²⁹⁶ *Musíš víc trénovat. Proflinkal jsi na vojně spoustu času, poslední dobu se lajdáš, chodíš často na pivo. Chybí ti odraz a na můstku se ještě bojíš. Vím to. Odebírám kvůli tobě Československý sport.*

dessa och andra platser förbjudet från gryning till skymning.”²⁹⁷ (Pavel 1974: kap. 16). Nu står det: ”Äkta vishet, min son, har den som bidar sin tid, alltid felar den, som ger upp i förtid.”²⁹⁸ (Pavel 1974: kap. 16). Det är de kloka skogstomtarna som ger det rådet, och Raška börjar träna igen.

Så skickar Rådet för hopp och fall Raška till världsmästerskapet i Norge. Här ser han Holmenkollen och en bild som ur en saga: ”På skidor kom kung Olaf med hermelinmössa och prins Harald, som var gift med Sonja, vars pappa hade en affär i Oslo där man sålde tyger, konfektion och jeans av märket Rifle för små och stora pojkar.”²⁹⁹ (Pavel 1974: kap. 19). Pavel presenterar här den norska kungafamiljen lika detaljerat som han presenterade familjen Raška. Detaljerna framhäver också skillnaden mellan den hermelinklädde kung Olaf och Sonjas pappa, som sålde konfektion och jeans. Dessutom uppger Pavel sin vana trogen märket på jeansen.

När Raška hoppar visar det sig, att han har finslipat sin stil ytterligare och är närmare sitt mål: ”Och sedan tog han sats och den här gången liknade han verkligen en av måsarna i den stålgrå fjorden.”³⁰⁰ (Pavel 1974: kap. 19). Han har således utvecklat sin fågelstil ytterligare från anka via korp till mås. Han blev dock inte nummer ett: ”Båda världsmästartitlarna fick en snickarson, den pipande norrmannen Björn Wirkola. Han var född i den lilla byn Alta, ett par hundra kilometer från polcirkeln. Av ödesgudinnorna fick han uthållighet i faddegåva, och pipande röst lär han ha haft för att han år ut och år in bara pratade med sälarna.”³⁰¹ (Pavel 1974: kap. 19). Även här förekommer ödesgudinnorna, och det är en användbar gåva de har skänkt Björn Wirkola: uthållighet krävs för att övervinna hinder.

OS i Grenoble närmar sig. Jiří Raška tränar hårt för att åstadkomma de femtusen hopp som Anna Pravečková och Zdeněk Remsa önskar sig. Till

²⁹⁷ *Vstup do lesa v těchto i jiných místech zakázán od rozednění do rozetmění.*

²⁹⁸ *Jen vyčkat, synu, to je moudrost pravá, vždy pochybí, kdo předčasně se vzdává.*

²⁹⁹ *Na lyžích přijel král Olaf s čepicí z hermelínu a princ Harald, co měl za ženu Soňu, jejíž tatínek měl v Oslo obchod látkami, konfekcí a texaskami – rifle pro malé i velké kluky.*

³⁰⁰ *A pak se odrazil a tentokrát se opravdu podobal jednomu z racků v tom ocelově šedém fjordu.*

³⁰¹ *Oba tituly mistra světa získal truhlářův syn, písčklavý Nor Björn Wirkola. Narodil se ve vesničce Alta, pár set kilometrů za polárním kruhem. Od sudiček dostal do vinku houževnatost a písčklavý hlas měl prý proto, že se celá léta bavil jenom s tuleni.*

slut lyckas han och så beger han sig till Anna Pravečková. Hon har målat och putsat stugan till oigenkännlighet, kammat fin frisyra och klätt sig i vitt förkläde och blå kjol. Hon frågar inte Raška om han gjort sina hopp: ”Och med ens kom det för honom, att lilla tant Pravečková redan visste det, att hon var någon slags snäll idrottshäxa, som visste absolut allting.”³⁰² (Pavel 1974: kap. 21). Max Lüthi säger om sagohjälten, att han inte blir förvånad över under och trolldom utan accepterar det som något självklart (Lüthi 1994). Och så blir heller inte Jiří Raška förvånad när det visar sig att Anna Pravečková är en idrottshäxa.

Raška får en uppgift till av sin goda fe. Hon befäller honom att göra ett par skidor inför Grenoble av den nedfallna asken framför stugan. Stärkt av ömsom välgörande vatten och ömsom mat gör han färdigt skidorna och vederkvicker sig sedan med en tupplur på den broderade kudden med högviltet. När han vaknat får han en röd ros av Anna Pravečková:

Det här är den immiga rosen, som din pappa Oldřich hade i vapnet och som tyskarna slet ifrån honom, när han vägrade göra skor åt dem som skulle trampa ner hela världen. Och sedan dess har den gråtit ännu fler gånger. Den har haft mer smärta än glädje i livet. Ta den med dig, när du hoppar på fredens olympiska fest. Och stoppa den i bältet som ett svärd.³⁰³ (Pavel 1974: kap21).

Här associeras rosen tydligt med sagan, eftersom Pavel jämför den med ett svärd. Om svärdets betydelse i sagan skriver Veronika Kamenská: ”Prinsen får inte sakna vapen – oftast är det ett förtrollat svärd.”³⁰⁴ (Kamenská 2006) Se mer om sagans vapen på s. 9.

³⁰² *A najednou ho napadlo, že to tetička Pravečková ví, že je to nějaká hodná sportovní čarodějka, která ví prostě všechno.*

³⁰³ *To je orosená růže, kterou měl tvůj tatínek Oldřich v erbu a Němci mu ji strhli, když jim odmítl udělat boty, které by podupaly celý svět. A od té doby růže ještě víckrát plakala. Měla v životě víc bolesti než radostí. Vezmi ji s sebou, až budeš skákat na mírové olympijské slavnosti. A dej si ji za pas jako meč.*

³⁰⁴ *Princi nesmí chybět zbraň – nejčastěji je to kouzelný meč.*

När Raška gör sitt första hopp i Grenoble lägger han in hela sitt liv och alla sina drömmar: ”Raška hamnade i rätt läge i luften och flög sedan som albatrossfågeln i de bästa stunderna, då den rätta havsvinden bär honom.”³⁰⁵ (Pavel 1974: kap. 25). Jiří Raška gör sin dröm till verklighet och lyckas flyga som en albatross. Han blir också olympisk guldmedaljör och världsmästare.

Jiří Raškas karaktär och levnadsbana motsvarar till fullo de drag, som kännetecknar Ota Pavels hjälte:

1. Han föds inte med silversked i munnen utan måste anstränga sig och kämpa för att nå sitt mål, även om han måste övervinna många hinder.
2. Han kämpar med sig själv, mot något och inte nödvändigtvis mot någon.
3. Han ger aldrig upp.

Dramatis personae funktioner i Sagan om Raška

För att illustrera de starka parallellerna mellan *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška) och den klassiska sagan följer här en jämförelse mellan dramatis personae hos Pavel och hos Vladimir Propp. Som tidigare nämnts räknar Propp antalet funktioner i sagan till trettioen stycken. (Propp 2009:25–65, se även s. 21.) Här nedan följer en förteckning över funktionerna. Varje funktion har flera varianter, men här tas bara överfunktionerna upp:

1. En av familjemedlemmarna ger sig iväg hemifrån (Definition: frånvaro)
2. Ett förbud riktas till hjälten (Definition: förbud)
3. Förbudet överträds (Definition: överträdelse)
4. Skurken gör ett rekognosceringsförsök (Definition: rekognoscering)
5. Skurken får information om sitt offer (Definition: överlämnande)
6. Skurken försöker lura sitt offer för att ta honom eller hans ägodelar i besittning (Definition: tricks)

³⁰⁵ Raška se dostal ve vzduchu do správné polohy a letěl jak pták albatros v nejlepších dobách, kdy ho nese správný mořský vítr.

7. Offret ger efter för bedrägeriet och hjälper därför omedvetet sin fiende (Definition: medhjälp)
8. Skurken förorsakar en familjemedlem skada eller oförrätt (Definition: skurkaktighet)
 - 8a. En familjemedlem saknar antingen något eller längtar efter något (Definition: brist)
9. En olycka eller brist upptäcks; hjälten får ta emot en begäran eller befallning; han tillåts resa eller skickas iväg (Definition: förmedling, en sambindande händelse)
10. Sökaren går med på eller beslutar sig för motstånd (Definition: begynnande motstånd)
11. Hjälten lämnar hemmet (Definition: avresa)
12. Hjälten prövas, utfrågas, attackeras etc., vilket förbereder honom för att motta antingen en magisk agent eller en hjälpare (Definition: givarens första funktion)
13. Hjälten reagerar på den blivande givarens handlingar (Definition: hjälten reaktion)
14. Hjälten förvärvar en magisk agent (Definition: framskaffande eller mottagande av en magisk agent)
15. Hjälten förflyttas, levereras eller leds till en plats, där ett eftersökt föremål finns (Definition: rymdöverföring mellan två kungariken, vägledning)
16. Hjälten och skurken förenas i direkt strid (Definition: kamp)
17. Hjälten blir märkt (Definition: märkning)
18. Skurken besegras (Definition: seger)
19. Den inledande olyckan eller bristen undanröjs. Denna funktion bildar ett par tillsammans med skurkaktighet. Berättelsen når sin kulmen i denna funktion
20. Hjälten återvänder (Definition: återkomst)
21. Hjälten förföljs (Definition: förföljelse, jakt)
22. Hjälten räddas undan förföljelsen (Definition: räddning)

23. Hjälten anländer obemärkt hem eller till ett annat land (Definition: oigenkänd ankomst)
24. En falsk hjälte lägger fram ogrundade krav (Definition: ogrundade krav)
25. En svår uppgift föreläggs hjälten (Definition: svår uppgift)
26. Uppgiften löses (Definition: lösning)
27. Hjälten blir igenkänd (Definition: igenkänning)
28. Den falske hjälten eller skurken avslöjas (Definition: avslöjande)
29. Hjälten får ett nytt utseende (Definition: förvandling)
30. Skurken straffas (Definition: straff)
31. Hjälten gifter sig och bestiger tronen (Definition: bröllop)

Om man punkt för punkt tillämpar de här funktionerna på förloppet i

Pohádka o Raškovi (Sagan om) Raška blir resultatet följande:

1. Vid OS i Innsbruck förbjuds Raška att delta (Definition: förbud)
2. Han anses inte vara tillräckligt bra utan skickas hem igen (Definition: förmedling)
3. När Raška kommit hem från värnplikten går han för att hälsa på Anna Pravečková (Definition: avresa)
4. Jiří Raška prövas av Anna Pravečková, när hon skäller ut honom för att han inte tränat ordentligt (Definition: givarens första funktion)
5. När Raška rasande lämnar Anna Pravečková stannar han på vägen och läser tomtarnas skylt (Definition: hjältens reaktion)
6. När Jiří Raška läst tomtarnas skylt går han hem och börjar träna ordentligt igen (Definition: framskaffande eller mottagande av en magisk agent)
7. Raška flyger till Grenoble där den eftertraktade OS-guldmedaljen finns (Definition: rymdöverföring mellan två kungariken, guidning)
8. Raška kämpar med sig själv i Grenoble (Definition: kamp)
9. Innan han ska hoppa tar Raška på sig sitt nummer. (Definition: märkning)
10. Raška besegrar sig själv i OS (Definition: seger)

11. Den inledande bristen undanröjs, eftersom Raška nu är tillräckligt bra

12. Efter OS i Grenoble åker Raška hem igen (Definition: återkomst)

Antalet funktioner som stämmer in på ”Sagan om Raška” är således 12, mindre än hälften av dem Propp tar upp. Å andra sidan, hävdar Propp, behöver inte alla funktioner finnas med i en viss text, men de som finns med har alltid samma inbördes ordning (se s. 21).

Persongalleriet i Sagan om Raška

När det gäller antalet *dramatis personae* i sagan så rör det sig enligt Vladimir Propp om sju: skurken, givaren, hjälparen, prinsessan (den eftersökta personen) och hennes far, avsändaren, hjälten och den falske hjälten (Propp 1968:79–80). Gränserna är dock inte alltid helt klara. En hjälpare kan ibland vara ofrivillig och hjälten är också sin egen hjälpare. När en hjälpare är frånvarande från en saga överförs hans funktion på hjälten (Propp 1968:83).

Om man jämför med personerna i *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška), så kan man konstatera att hjälten/prinsen Jirka blir faderlös redan som pojke och tidigt tvingas in i en uppfostrande-omhändertagande-försörjande roll. Han sätter också tidigt upp sitt mål: att hoppa som en forell eller en albatross.

De personer som omger hjälten hos Ota Pavel är i första hand givaren och hjälparen – även om exempelvis skurken och den falske hjälten finns som andra sidor av hjälten. I Sagan om Raška finns förutom huvudpersonen följande *dramatis personae*: skomakaren Oldřich – hjälten pappa, furstinnan i Frenštát vars röda ros följer hjälten ut i världen, den lilla gumman Anna Pravečková, hjälten gudmor och goda fe, som också har vissa drag gemensamma med Baba-Jaga (se s. 22) samt tränaren Zdeněk Remsa som skickar hjälten ut i världen. Dessutom finns det några ”bihjälpare” som fru Parmová, herr Parma och herr Pituch (Jirkas första tränare), medspringaren och kamraten Pavel Mikeska, kusinen Bartoš och farbrodern Rudolf som tränade Raška längre fram och så ännu en tränare – Josef Skrbek. Sedan finns här också en mängd ”småhjälpare” i form av foreller, korpar, kråkor, skogstomtar, solen och månen – men dessa ska inte räknas in i persongalleriet. Detta innehåller förvisso också fru Bedřiška Rašková

som i viss mån driver handlingen framåt eftersom hon ger sin son sju uppgifter om dagen och han på det sättet lär sig att värdera sin tid. I övrigt spelar Jirkas mamma och hans hustru visserligen en positiv roll och har dessutom en stödjande/hjälpande funktion men Pavel behandlar dem som passiva – deras uppgift är att finnas till hands – och de kan därför inte räknas in i den omgivning som bär hjälten och handlingen framåt. De personer som ”driver på” hjälten och kan betraktas som *dramatis personae* är således fyra:

1. fadern
2. furstinnan
3. gudmor
4. tränaren.

Samtliga kan ses som hjälpare men de två sistnämnda fungerar också som avsändare eftersom de skickar ut hjälten i världen. Pappa Oldřich står för den moraliska vägledningen, han tar med sina barn ut i naturen och väcker deras intresse för den. Furstinnans roll liknar gudmoderns i så måtto att hon förmedlar en gåva som bidrar till hjälten's andliga utveckling. Egentlig gudmor är Anna Pravečková som inte bara förvandlar en fattig pojke till sagoprins utan också aktivt stärker och stöttar, risar och rosar. Så har vi till sist tränaren Remsa, som kan ses som Anna Pravečkovás manliga och fysiska komplement. Men om man tittar närmare på de här fyra hjälparna ser man att de funktionsmässigt kan reduceras till en och numerärt till två: gemensam nämnare är handledare eller mentor – av olika kön.

I Sagan om Raška fungerar huvudpersonen som en renodlad sagohjälte med åtskilliga av de tillbehör vi känner igen från sagorna. Ändå är han ingen unik företeelse i Pavels produktion utan återkommer med sina hjälpare i bok efter bok.

6. Receptionen av Ota Pavels verk

När *Dukla mezi mrakodrapy* (Dukla bland skyskraporna) kom ut (1964) var Ota Pavel intagen på sjukhus efter sammanbrottet i Innsbrück (se s. 37–39). Hans bror Jiří tog dock med recensioner och urklipp till sjukhuset, och på foton kunde Pavel se kön till bokhandeln (Ždímal 2000:45). Boken hade

otroliga framgångar. Första upplagan såldes slut på några dagar och andra utgåvan, som kom ett halvår senare, försvann lika snabbt. (*Zápisník* 11/1967).

Nästa bok var *Plná bedna šampaňského* (En låda full med champagne; 1967). Även den fick ett mycket positivt mottagande. I en recension skrev fotbollsspelaren Ivo Urban, som kände Ota Pavel från hans arbete med Dukla-boken, att Ota Pavels framgångar med sina reportage berodde dels på hans berättarförmåga, dels på hans ärliga inställning och på hans sanningsenlighet och yrkeskunskaper när det gäller sportproblematiken. (*Zápisník* 11/1967). På Urbans fråga om vad han hade för syfte när han skrev reportagen i boken svarade Pavel: ”Jag ville fånga de här människornas största ögonblick i livet. Bevara för framtiden hur idrottsmännen i en viss generation var.”³⁰⁶ (*Zápisník* 11/1967). Ivo Urban anser att han lyckades.

1968 kom samlingsutgåvan *Cena vítězství* (Segerns pris), men eftersom den inte innehöll några nya noveller går jag inte in på den här. 1971 kom det dock ut två nya böcker av Ota Pavel. Den första av dem var *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död). Det har skrivits mycket om boken, och som exempel tar jag upp det jag betraktar som mest träffande. Rudolf Iltis hävdar i sin recension (*Věstník* 1971/4) att ”Ota Pavel skildrar inte bara sin far, utan också de övriga gestalterna i sina berättelser – inklusive sig själv – ur ett slags ironiskt fågelperspektiv och ändå känner vi överallt hans innerliga känslöförhållande till människor, hans tillgivenhet för stumma varelser, en het andedräkt som sprudlar av kärlek till naturen.”³⁰⁷ Iltis fortsätter med att citera ett uttalande av Ota Pavel om eventuell påverkan i författarskapet: ”Jag är lite rädd att efterlikna någon annan, jag är fyrtio och tror att om man fram till dess inte lärt sig skriva och

³⁰⁶ *Chtěl jsem zachytit největší okamžiky života těch lidí. Zachovat pro příští dobu, jací byli sportovci určité generace.*

³⁰⁷ *Ota Pavel líčí nejen svého otce, ale i ostatní postavy svých povídek – nevyjímaje ani sebe sama – z jakéhosi ironického nadhledu a přesto cítíme všude jeho vřelý vztah k lidem, jeho příchýlnost k němé tváři, ovívá nás horký dech překypující lásky k přírodě.*

inte har sin stil, så lär man sig inte skriva och skapar ingen egen stil.”³⁰⁸ Enligt Iltis har Ota Pavel inget att frukta därvidlag. Irena Zítková konstaterar att det inte inträffat någon plötslig omvälvning i Pavels utveckling: ”Han är fortfarande samme engagerade, nostalgiske och samtidigt satiriske berättare; han har inte helt och hållet gått över till ett annat tematiskt område eftersom han fortfarande är kvar i sin genre, det vill säga i sina erfarenheter. Nu anförror han sig bara till sina läsare på ett annat sätt och försöker samtidigt tränga djupare in i frågan om människans existens.”³⁰⁹ (*Zemědělské Noviny* 2.7.1971). Litteraturhistorikern och kritikern Štěpán Vlašín skriver i sin recension att novellerna är ”fulla av Hrabalskt ’pábitelství’³¹⁰, gott humör, men också längtan och smärta...”³¹¹. Här blandas ”frisk humor med vemodiga minnen, skratt med tårar.”³¹² Dessutom skriver Vlašín, att man naturligtvis skulle kunna söka efter förebilder och likheter, som t.ex. den tjeckiske författaren Bohumil Hrabal (1914–1997) eller den tjeckisk-judiske författaren Karel Poláček (1892–1945), men ha anser att ”Pavel är personlig och inte låter sig reduceras till någon förlaga.”³¹³ Pavel har, enligt Vlašín, ”lyckats befria sig från alla utfyllnader och utsmyckningar, hans berättelser överraskar med en förenklad stil och han koncentrerar sig på handlingens kärna.”³¹⁴ Vlašín avslutar med att påpeka att här finns ett ”friskt, spontant fabulerande – och

³⁰⁸ *Trochu se bojím, abych nikoho nenapodoboval, je mi čtyřicet a myslím si, že jestli se někdo do té doby nenaučil psát, a nemá svůj styl, že se psát nenaučí a styl si nevytvoří.*

³⁰⁹ *Je to stále týž zaujatý, nostalgický, zároveň satirický vyprávěč; nepřešel tak docela do jiné námětové oblasti, protože stále zůstává u svého žánru, to jest u svých zážitků. Jen se nyní svým čtenářům svěruje s jinou jejich vrstvou a přitom se snaží o hlubší proniknutí k otázce smyslu lidské existence.*

³¹⁰ Ordet ’pábitelství’ används av och förknippas med författaren Bohumil Hrabal. Enligt nätordboken Český jazyk är en ’pábitel’ en människa som gärna fabulerar om verkligheten, förvanskar den, och på så sätt söker skönhet i vardagligheterna och de mest grundläggande uttrycken och det mänskliga livets angelägenheter. En av Hrabals böcker heter just ’Pábitelé’ och den har bl.a. översatts till engelska och franska. På de språken har den fått en titel som på svenska skulle motsvaras av ’pratmakarna’.

³¹¹ *...plné hrabalovského pábitelství, dobré pohody, ale i stesku a bolesti...*

³¹² *...svěží humor s tesknou vzpomínkou, smích se slzami.*

³¹³ *Pavel je osobitý a nedá se zredukovat na žádnou předlohu.*

³¹⁴ *...se dokázal zbavit všech výplní a ornamentů, jeho povídky překvapují zjednodušeným stylem a vypravěčskou soustředěností k jádru příběhu.*

detta vittnar om stor begåvning och skicklighet.”³¹⁵ (*Tvorba* 28.7.1971) Till sist ska jag ta upp ett träffande inlägg av författaren och översättaren František Kafka: ”Ota Pavels berättarkonst är besläktad med Rabelais, han överdriver fördelar och nackdelar, dynamiserar handlingen, väljer motsatta färgytor. Även humorn har en dubbel ton, en milt leende och ett tragiskt djup.”³¹⁶ (*Práce* 21.4.1971).

1971 kom också *Pohár od Pánaboha* (En bägare från Gud) ut. Novellerna i boken handlar samtliga om sport, men Pavel närmar sig med den här boken sportfiktion. Visserligen rör det sig även här om verkliga händelser, men Pavel har ersatt idrottarnas namn med fiktiva för att känna sig friare i sitt berättande. Han ville visa på de problem som sportens baksida kan medföra, som exempelvis berömmelse och popularitet, men också fördjupa sig i personernas psykologi och relationer, vilket han inte ansåg sig kunna göra i ett reportage. (*Vokřál* 1978).

1972 kom så *Syn celerového krále* (Sellerikungens son), den sista av Pavels böcker som kom ut under hans livstid. Hana Hrzalová, litteraturhistoriker och kritiker och en framstående representant för den marxistiska litteraturvetenskapen under den s.k. normaliseringen³¹⁷, påpekar att Pavel här använder sig av samma metod som i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död). Resultatet är enligt Hrzalová att *Syn celerového krále* (Sellerikungens son) har det folkliga berättandets kvickhet och skärpa och dessutom ironi. (*Rudé právo* 10 oktober 1972).

Jak jsem potkal ryby (Hur jag mötte fiskarna) kom inte ut förrän efter författarens död. Signaturen [ale] konstaterar, att det finns sällsamma människor i boken. De kan förefalla sprättiga och komiska men också fulla av ridderlighet. Dessutom är de präglade av komisk och poetisk bisarrhet och tragik. (*Zemědělské noviny* 12 oktober 1974). De nämnda egenskaperna

³¹⁵ ...svěžího, živelného fabulátorství – a to svědčí o nemalém talentu i dovednosti.

³¹⁶ Vypravěčství Pavlovo je z rabelaisovského rodu, zveličuje klady i záporny, dynamizuje příběh, volí protikladné barevné plochy. I humor tu má dvojí notu, jemně úsměvnou a tragicky hlubokou.

³¹⁷ Normaliseringen kallades den hårda och restriktiva politik som tjeckoslovakiska regeringen förde efter Warszawaländernas ockupation av landet i augusti 1968. Termen kommer av att regeringen sa sig vilja ”normalisera” landet till det tillstånd det befann sig i före Pragvåren.

är betecknande för Pavels ovan nämnda ”pábitelé” (se s. 129 och not 310). Jiří Stegbauer konstaterar i *Československý Voják* 1974:25 att Ota Pavels närvaro kanske är ännu starkare i den här boken än i *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död): ”Han vände sig till mig, egentligen till alla, med den mest mänskliga tillit. Hans sista bok – källa har ett av de renaste tjeckiska vattnen.”³¹⁸

Så har vi då kommit till *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška), som också den kom ut postumt 1974. Signaturen [ci] skriver att det är en av de vackraste ungdomsböckerna som gavs ut det året. [ci] tycker också att det är extra synd att Pavel inte hann uppleva boken, eftersom det inte bara lyckades författaren, utan också illustratören Adolf Born att förena den tjeckiske OS-vinnaren Jiří Raškas verkliga öde med sagoelement. Recensenten anser att Ota Pavel med stor konstnärlig känslighet lyckades välja ut det som motsvarar sagans metod. (*Práce* 6. 9 oktober 1974).

Som framgår av receptionen under 70- och 80-talen framstod Ota Pavel som en av Tjeckoslovakiens största författare. Under 90-talet utsattes han för viss omvärdering. Bl.a. undrar litteraturforskaren Bohumil Svozil i artikeln *Spisovatelský mýtus a realita* (Författarmyt och verklighet), som skrevs och publicerades³¹⁹ till 20-årsminnet av Ota Pavels död, om inte författarens popularitet i själva verket berodde på att det under 70-talet inte fanns så mycket annan kvalitetslitteratur att tillgå. Efter sammetsrevolutionen berikades den tjeckiska bokmarknaden med tidigare förbjudna författare som Ivan Klíma, Milan Kundera och Josef Škvorecký och i det sammanhanget skulle det kunna verka som om Pavels böcker under 70-talet skulle ha uppstått på vad Svozil i artikeln kallar för en ”halvtom litterär himmel”. (Svozil 1993: III)

Om man ska kunna se Svozils yttrande i sitt rätta sammanhang måste det ses i perspektiv till ett yttrande från 1989³²⁰, där han uttrycker sig på liknande sätt som i artikeln men använder formuleringen ”som en relief mot

³¹⁸ *Obrátil se ke mně, vlastně ke všem, s nejlidštější důvěrou. Jeho poslední kniha – studánka má jednu z nejryzejších českých vod.*

³¹⁹ Lidové Noviny 1 april 1993

³²⁰ Enligt ett samtal med Bohumil Svozil i juni 1989

en tom vägg” som jämförelse. Det förefaller som om Svozil fyra år senare anser att väggen inte längre är tom och att Pavel därför inte avtecknar sig så tydligt. Ota Pavel blir dock inte ”sämre” som författare för att han jämförs med exempelvis Škvorecký. Det rör sig om olika typer av författare och olikartad litteratur. Ota Pavels storhet ligger de facto på ett annat plan. Detta visar också de otaliga översättningarna av hans böcker. Tjeckiska Nationalbibliotekets katalog visar att exempelvis *Smrt krásných srnců* (De vackra rådjurens död) är översatt till åtminstone: svenska, engelska, tyska, franska, ungerska, estniska, polska, holländska, slovakiska, serbiska och japanska. I ett brev nämner Pavel dessutom en översättning till norska. (Ždímal 2000:116). Visserligen är en del av de här översättningarna gjorda till språk som talas i de forna öststaterna, men flertalet hör till västvärlden, som knappast led brist på den kvalitetslitteratur Svozil refererar till.

7. Avslutning

Med den här studien vill jag visa utvecklingen i Ota Pavels författarskap och att folksagan som tema spelar en central roll i hela hans verk. Ota Pavel använder sig konsekvent av sagomotiv såväl i den så kallade sportprosan som i minnesprosan. Han gör det dock på olika sätt i olika syften. Ibland tillgriper han sagomotiven för att understryka kontrasten eller det lustiga/komiska i en situation och ibland för att hålla verkligheten ifrån sig. Pavels sätt att referera till sagans värld har alltså två motsatta effekter:

förstärkande och distanserande.

I sin berättarstil kombinerade Ota Pavel reporterns sinne för sakliga detaljer med ett fantasifullt fabulerande som ledde tankarna till sagan, och liksom de forna sagoberättarna riktade han sig gärna direkt till läsaren. Att Ota Pavel hade ett nära förhållande till sagan har tydligt framhållits i all forskning om honom. Ett syfte med mitt arbete är att bidra till denna forskning och förhoppningsvis tillföra den något nytt. Tre av de Pavelforskare jag tagit upp är Bohumil Svozil, Marie Uhlířová och Veronika Kamenská. Samtliga betonar Pavels påverkan av saga och

folklore, och Veronika Kamenská framhåller rentav att man skulle kunna läsa Pavels berättelser som sagor för vuxna.

Även författaren Arnošt Lustig lyfter fram Pavels förhållande till saga och folklore: "Of course it would not be fair not to mention Ota Pavel's love for folk poetry, which he felt was the purest of all art; it was his secret love and his gauge for measuring the quality of his own work." (Lustig 1981:416) Han hävdar också att Pavel sökte "sagans hjältemod, det djärva och storslagna och samtidigt jordnära"³²¹ (Lustig 2003:30) hos flera av sina hjältar, bl.a. skidhopparen Raška. Lustig fortsätter: "Från några av Ota Pavels alster andas folklore på oss. Folkdiktningen. Ekot av gamla legender och myter. Sagans värld."³²² (Lustig 2003:30). Enligt Lustig var folksagan en modell för Ota Pavel. Där finns ett lyckligt slut och tro på att rättvisan ska segra, det onda straffas och det goda belönas, och han visste att det inte är så i verkligheten. Han var väl bekant med sagoupptecknarna Karel Jaromír Erben och Božena Němcová och mindes sin barndoms sagor. Betecknande för Ota Pavel var att han sökte jämvikt mellan myt, legend och verklighet. (Lustig 2003:131).

Med titeln på mitt arbete: *Ota Pavels sagovärld*, vill jag också visa ur vilket perspektiv jag behandlar Ota Pavel och hans verk. Titeln syftar dels på att Pavels verk är påverkat av sagan, dels på att hans eget liv var sådant, att han emellanåt hade behov av att gå in i en egen värld, en sagovärld. Ota Pavels verk är i hög grad påverkat av hans liv, och därför har jag valt att ge biografien så stort utrymme. Jag menar att min studie på detta sätt skiljer sig från de övriga. Genom att varva Ota Pavels liv och verk har jag försökt ge en helhetsbild, i stället för att koncentrera mig på det biografiska eller det litterära.

Ett genomgående drag i Pavels berättelser är hans sätt att använda sagomotiv, kapitelrubriker, persongalleri, sagans funktioner osv. För att åskådliggöra detta har jag använt mig av Karel Čapeks sagomotiv och sagogestalter, Gérard Genettes paratexter samt Vladimir Propps funktioner

³²¹ *to pohádkové hrdinské, smělé a velkolepé a zároveň při zemi*

³²² *Z některých věcí Oty Pavla na nás dýchá folklór. Lidová píseň. Ohlas dávných legend a mýtů. Pohádkovost.*

och dramatis personae. En jämförelse med Propps funktioner visar på stor samstämmighet med Pavels verk, i synnerhet *Pohádka o Raškovi* (Sagan om Raška). Det Pavel hela tiden berättar är egentligen samma historia: en hjälteresa där huvudtemat är *hinderövertvinnandet* eller *mandomsprovet*, vilket inte måste tolkas bokstavligt som att det handlar om att bli man, utan snarare som att hjälten går efter sina drömmar och försöker förverkliga dem, även om det finns många stöttestenar på vägen.

Hjälten spelar en viktig roll i Ota Pavels persongalleri. Enligt Karel Čapek är hjälten ”... en stor kämpe och erövrare, en ung riddare, en äkta episk hjälte, som går ut i världen, besestrar drakar och jättar, befriar prinsessor och blir kung.”³²³ (Čapek 1984:122) Även Ota Pavels hjälte är en kämpe. Han slåss emellertid inte med fysiska drakar och jättar utan med sig själv, med sina svårigheter och motgångar. Han går i närkamp med smärtan, vilket innebär att han stannar kvar i den och försöker vända den till sin egen fördel. Han utnyttjar alltså sin egen smärta.

Det specifika för Ota Pavel ligger dock inte bara i hans sagomotiv utan också i hans persongalleri. Pavel gjorde ett kalejdoskop av handling, personer och egenskaper och blandade tills han fick en bild som tilltalade honom. Resultatet blev ett myllrande liv som innehöll mycket från magins värld men också från myrornas: Ota Pavels sagovärld.

Litteraturförteckning

Uppslagsverk m.m.

Medicinsk terminologi. Red. Lindskog & Zetterberg. Nordiska bokhandeln, Stockholm 1975.

Nationalencyklopedin. Nätupplagan.

Příruční slovník naučný. (Vetenskaplig handordbok). Československá

³²³ ... veliký válečník a dobyvatel, mladý rytíř, čirý epický hrdina, který jde do světa, poráží draky a obry, vysvobozuje princezny a stává se králem.

akademie věd, Praha 1966.

Ota Pavels verk

Dukla mezi mrakodrapy. Naše vojsko, Praha 1964.

Plná bedna šampaňského. Naše vojsko, Praha 1967.

Cena vítězství. Naše vojsko, Praha 1968.

Smrt krásných srnců. Československý spisovatel, Praha 1971.

Pohár od Pánaboha. Olympia, Praha 1971.

Syn celerového krále. Olympia, Praha 1972.

Jak jsem potkal ryby. Mladá fronta, Praha 1974.

Pohádka o Raškovi. Olympia, Praha 1974.

Tryckta källor

Aspelin, Kurt: *Textens dimensioner. Problem och perspektiv i litteraturstudiet*. Bokförlaget PAN/Norstedts, Stockholm, 1975.

Barnboken i Tjeckoslovakien. Konturer och utvecklingslinjer. Rabén & Sjögren, Stockholm 1981.

Blümlová, Dagmar: Evropan Václav Tille. (Europén Václav Tille).

Společnost pro kulturní dějiny, České Budějovice 2010.

Brůna, Otakar: *Slzy na stoncích trávy Oty Pavla*. (Tårar på grässtråna).

Interpress, Praha 1990.

Čapek, Josef: *Hundens och kattens äventyr*. Översättning Vibeke

Wennerberg och Miloslava Slavičková. Bokförlaget Perenn, Hässleholm 2000.

Čapek, Josef: *Povídání o pejskovi a kočičce*. (Berättelser om hunden och katten). SNDK, Praha 1959.

Čapek, Karel: Marsyas. I: Karel Čapek, *Spisy XIII*. (Skrifter XIII).

Československý spisovatel, Praha 1984.

Čechtický, Tomáš: Za krásnými srnci. I: *Stadion* 32/29 1984.

Cervantes, Miguel de: *Den snillrike riddaren Don Quijote av La Mancha*.

Översättning Jens Nordenhök. Symposion, Stockholm 2001.

- Československý voják. (Den tjeckoslovakiske soldaten). Naše vojsko, Praha 1952–1990.
- Čtvrtek, Václav: *O hajném Robátkovi a jelenu Větrníkovi.* (Om skogvaktaren Robátka och hjorten Větrník). Albatros, Praha 1979.
- Dousková, Irena: *Hrdý Budžes.* (Den stolte Budžes). Nakladatelství Petrov, Brno 2002.
- Erben, Karel Jaromír: *Kytice z pověstí národních.* Albatros, Praha 1965.
- Erben, Karel Jaromír – Němcová, Božena: *Pohádky.* Ilustroval Josef Lada. Albatros, Praha 1993.
- Fiala, Jan Šimon: *Slzy na stoncích trávy oty Pavla.* (Tårar på grässtråna). Interpress, Praha 1990.
- Fučík, Julius: *Reportáž psaná na oprátce.* (Ett reportage skrivet i galgrepet). Pankrác, Praha 1943.
- Futjik, Julius: *Med repet runt halsen.* Övers. från tjeckiskan av Manja och Arne Weman. Arbetarkulturs Förlag, Stockholm 1947.
- Gammelgaard: *Spoken Czech in Literature. The case of Bondy, Hrabal, Placák and Topol.* Universitetsforlaget AS, Oslo 1997.
- Genette, Gérard: *Paratexts. Thresholds of interpretation.* Translated by Jane E. Lewin. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1997.
- Ginz, Petr: *Petr Ginz dagbok. 1941–1942.* Översättning: Tora Hedin. Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2007.
- Grimm, Bröderna: *Sagor.* U.o. U.å.
- Grimm, Bröderna: *Sagor. Andra samlingen.* U.o. U.å.
- Hamzová, Jana: *Cesta Oty Pavla od sportovní reportáže k umělecké próze.* Diplomová práce. (Ota Pavels vägar från sportreportage till konstnärligt arbete. Kandidatuppsats). Pedagogická fakulta v Hradci Králové, 1983.
- Hedin, Tora: *Changing Identities. Language Variation on Czech television.* Stockholm University 2005.
- Joukalová, Zuzana: *Ota Pavel – člověk a novinář.* [Diplomová práce.] (Ota Pavel – människa och journalist. [Kandidatuppsats.]). Fakulta žurnalistiky Univerzity Karlovy, Praha 1980.

Kamenská, Veronika: *Příběhy Oty Pavla jako pohádky pro dospělé*. [Diplomová práce.] (Ota Pavels berättelser/historier som sagor för vuxna. [Kandidatuppsats]). Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno 2006.

Kipling, Rudyard: *Just so stories*. Viking Kestrel, New York 1987.

Kipling, Rudyard: *Just så-historier*. I översättning av Britt G. Hallqvist. AWG, Stockholm 1980.

Kos, Jaroslav: *Ryby a krásní srnci Oty Pavla*. U příležitosti patnáctého výročí úmrtí Oty Pavla, vydala Tělocvičná jednota Sokol v Branově. (Ota Pavels fiskar och vackra rådjur. Med anledning av femtonårsjubileet av Ota Pavels död, utgivning Gymnastiska enheten Sokol i Branov). Branov 1988.

Kulturní tvorba. Týdeník pro politiku a kulturu. (Kulturellt skapande. Veckotidning för politik och kultur). Rudé právo, Praha 1963–1968.

Lada, Josef: *Ladovy pohádky*. (Ladas sagor). Albatros, Praha 1971.

Lidová armáda. Časopis hlavní politické správy pro velitele a politické pracovníky československé armády. (Folkarmén. Tidskrift med de främsta politiska nyheterna för befälhavare och politiska arbetare i den tjeckoslovakiska armén). Naše vojsko, Praha 1948–1989.

Lustig, Arnošt: *Okamžiky. Arnošt Lustig vzpomíná na Otu Pavla*. (Ögonblick. Arnošt Lustig minns Ota Pavel). Nakladatelství Andrej Šťastný, Praha 2003.

Lustig, Arnošt: Ota Pavel: The Short Life of a Czech Writer. I: *World literature today*. University of Oklahoma, Summer 1981.

Lüthi, Max: *Det var en gång. Om folksagans väsen. Från tyskan av Philippa Wiking*. Gedins, Stockholm 1994

Mladý svět. Týdeník. (Den unga världen. Veckotidning). Mladý svět, Praha 1959–2005.

Němcová, Božena: *Pohádky Boženy Němcové*. Albatros, Praha 1979.

Obrana lidu. List Československé armády. (Folkets försvar. Tjeckoslovakiska arméns blad). Magnet-Press, Praha 1947–1993.

Panorama české literatury. Rubico, Olomouc 1994.

Pavel, Ota: *Cena vítězství*. (Segerns pris). Naše vojsko, Praha 1968.

- Pavel, Ota: *Fialový poustevník*. (Den violette eremiten). Mladá fronta, Praha 1977.
- Pavel, Ota: Hostili jsme mistry světa. (Vi besökte världsmästarna). I: *Stadion* 26/1956:7.
- Pavel, Ota: Hrál jsem za Československo. (Jag spelade för Tjeckoslovakien). I: *Československý sport* 31/12 1969.
- Pavel, Ota: *Jak šel táta Afrikou*. (När pappa gick genom Afrika). Agentura V.P.K., Praha 1994.
- Pavel, Ota: *Plná bedna šampaňského*. (En låda full med champagne). Naše vojsko, Praha 1967.
- Pavel, Ota: *Smrt krásných srnců*. (De vackra rådjurens död). Slávka Kopecká, Praha 2004.
- Pavel, Ota: Tři přání (Tre önsningar). I: *Československý voják* 7/1958:27.
- Pavel, Ota: Volá Gröbovka. (Hallå, det är Gröbovka). I: *Stadion* 22/1956:11.
- Pavel, Ota: *Výstup na Eiger*. (Bestigningen av Eiger). Olympia, Praha 1989.
- Pavel, Ota: *Z korespondence / Ota Pavel* ; sest. a k vyd. připravil Milan Ždímal. (Ur korrespondensen / Ota Pavel). Primus, Praha 1989.
- Pavel, Ota: *Z korespondence / Ota Pavel* ; sest. a k vyd. připravil Milan Ždímal. (Ur korrespondensen / Ota Pavel). 2. vyd., Primus, Praha 2000.
- Pavel, Ota: *Zlatí úhoři*. (Gyllene ålar). 2. vyd. Československý spisovatel, Praha 1988.
- Pavel, Ota: *Zlatí úhoři*. (Gyllene ålar). 3. vyd. Československý spisovatel, Praha 1991.
- Pavlová, Věra: *Vzpomínky na Otu Pavla*. (Minnen om Ota Pavel). Agentura V.P.K., Praha 1993.
- Pechová, Jaroslava: *Zpáteční lístek do posledního ráje*. (Returbiljett till sista paradiset). Laguna, Praha 2000.
- Peterová, Zuzana: *Spanilé jízdy aneb náš bratr Ota Pavel*. (Vår bror Ota Pavels härliga resor). Nakladatelství Nezávislý Novinář, Kladno 2000.
- Peterová, Zuzana: *Jak jsme se zbláznili. Můj táta Ota Pavel a já*. (När vi blev tokiga. Min pappa Ota Pavel och jag). G plus G, Praha 2001.

- Pionýr. Zábavný měsíčník pro mládež.* (Pionjär. Underhållningstidskrift för ungdom). Česká ústřední rada PO SSM, Praha 1953–1990.
- Práce. Český deník v českých rukou.* (Arbetet. Tjeckisk dagbok i tjeckiska händer). Deník Práce, Praha 1945–1997.
- Propp, Vladimír: *Morphology of the folktale*. 2. ed. University of Texas Press, Austin cop .1968.
- Propp, Vladimír: Undersagans transformationer. I: *Form och struktur*. Bokförlaget PAN/Norstedts, Stockholm 1971.
- Rudé právo. Organ Československé sociálně demokratické strany dělnické.* (Röd rätt. Organ för Tjeckoslovakiska socialdemokratins arbetarparti). V Praze : [s.n.] 1920–1995.
- Sagorna finns överallt. Perspektiv på folksagan i samhället / red.: Gun Herranen. Carlsson, Stockholm 1995.*
- Sgall, Petr & Hronek, Jiří: *Čeština bez příkras.* (Tjeckiska utan utsmyckningar). H&H, Praha 1992.
- Stadion. Obrazový týdeník.* (Stadion. Illustrerad veckotidning). Melantrich, Praha 1953–2002.
- Stehlíková, Ivana: Stylizování jazykové komunikace v prózách B. Hrabala a O. Pavla. (Stilisering av språklig kommunikation i B. Hrabals och O. Pavels prosaverk). I: *Naše řeč* 5/1983.
- Stich, Alexander: K obecné češtině v současné krásné próze (Ota Pavel). (Om talspråkstjeckiska i modern skönlitteratur (Ota Pavel). I: *Naše řeč* 1/1975.
- Svozil, Bohumil: *Krajiny života a tvorby Oty Pavla.* (Ota Pavels livs och skapandes landskap). Akropolis, Praha 2003.
- Svozil, Bohumil: *Próza obrazná i věcná.* (Bildlig och saklig prosa). Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 1995.
- Svozil, Bohumil: Spisovatelský mýtus a realita. (Författarmyt och – verklighet). I: *Lidove noviny* 1april 1993.
- Škvorecký, Josef: *Tankový prapor.* (Pansarbataljonen). Sixty-Eight Publishers, Toronto 1976.

- Tvorba. List pro kritiku a umění.* (Skapande. Blad för kritik och konst). Symposion, Praha 1925–1991.
- Uhlířová, Marie: Folklórní vlivy v literární tvorbě Oty Pavla. (Folklorinflytande i Ota Pavels litterära skapande). I: *Tradice lidové slovesnosti v současné literaturě*. Sborník materiálů z vědecké konference 27. Bezručovy Opavy 12. – 13. Zář 1984.
- Uhlířová, Marie: *Mezi reportáží a beletrií* /Nad dílem Oty Pavla/. (Mellan reportage och skönlitteratur /Om Ota Pavels verk). Disertační práce. Brno 1979.
- Uhlířová, Marie: Povídky Oty Pavla. (Ota Pavels noveller). I: *Česká literatura* 1979/1.
- Uhlířová, Marie: Sportovní tematika v díle Oty Pavla. (Sporttematik i Ota Pavels verk). I: *Česká literatura* 1981/2.
- Váchal, Josef: *Krvavý roman*. (Skräckromanen). Paseka, Praha 1990.
- Vančura, Vladislav: *Rozmarné léto*. (En nyckfull sommar). Melantrich, Praha 1948.
- Vedralová, Lenka: *Autorský typ prózy Oty Pavla*. Diplomová práce. (Ota Pavels prosas författartyp. Kandidatuppsats). Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1979.
- Voltaire, François Marie Arouet de: *Candide*. Översättning Olof Rabenius. Fabel, Stockholm 1987.
- Voráč, Miloš: *Ztvárnění skutečnosti v prózách Oty Pavla*. [Diplomová práce] (Formandet av verkligheten i Ota Pavels prosaverk. [Kandidatuppsats]). Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Brně 1986.

Otryckta källor

- Aškenazy, Ludvík: *Kde teče krev a nafta*. (Där det flyter blod och nafta). RpRp1948.
- Brev från Ota Pavel till Ulla Keyling*. 700218.
- Ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 11.10.66*.
- Hugo Pavels arkiv*.

Hugo Pavels arkiv 11.1.70.

Ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 1.2.70.

Ett brev i Hugo Pavels arkiv daterat 17.3.70.

Kachyňa Karel: *Smrt krásných srnců*. (De vackra rådjurens död). Film. Praha 1985.

Kirsti Lahtinen: Om folksagans eman och stildrag i Astrid Lindgrens roman *Mio, min Mio*. Pro gradu-avhandling i svenska språket, Institutionen för språk, Jyväskylä universitet 2008.

Samtal med Bohumil Svozil i juni 1989.

Samtal med Hugo Pavel 950706.

Samtal med Jiří Pavel 940112.

Samtal med Otakar Brůna 950410.

Samtal med Otakar Brůna och Bohumil Svozil i januari 1994.

Samtal med Otakar Brůna i januari 1994.

Samtal med Věra Pavlová i oktober 1988.

Samtal med Věra Pavlová 31.10.88.